

ГЕОРГИ АТАНАСОВ

ОТ ЕПИСКОПИЯ КЪМ САМОСТОЙНА ПАТРИАРШИЯ НА ПЪРВОТО
БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО В ДРЪСТЪР (СИЛИСТРА)

ИСТОРИЯТА НА
ПАТРИАРШЕСКИЯ КОМПЛЕКС

София • 2017

© Георги Атанасов, *автор*, 2017
© Анжелина Пенчева, *редактор*, 2017
© Тодор Димитров, *фотограф*, 2017
© Георги Атанасов, *фотограф*, 2017
© Даниела Петрова, *преводач*, 2017
© Илияна Маркова, *графичен дизайн, корица и оформление*, 2017
© Уникарт ЕООД, 2017
ISBN 978-954-2953-73-9

927–2017 г.

**1090 години от интронизирането на дръстърския
епископ Дамян за пръв международно признат и
самостоен български патриарх в Дръстър
(Силистра)**

*Посвещавам това изследване, благословено от доростолския
митрополит Амвросий , на блаженопочиналия български
патриарх Максим (1914–2012), на настоящия български
патриарх Неофит и на блаженопочиналия доростолски
митрополит Иларион (1903–2009), с чийто благослов и
решаващо съдействие на 19 октомври 2003 г. канонично бе
възстановена древнопросиялата Доростолска епархия –
прототрон на българските патриарси!*

Проф. д.и.н. Георги Атанасов

Георги Атанасов

**От епископия към самостоятна патриаршия на
Първото българско царство в Дръстър
(Силистра)
Историята на патриаршеския комплекс**

Georgi Atanasov

**From episcopate to an autonomous
Patriarchate of the First Bulgarian Empire in
Drustar (Silistra)
The history of the Patriarchal Complex**

Формирането на макрорамката на раннохристиянската църковна организация се финализира около средата на IV в. с обособяването на 5 големи диоцеза, легализирани в канон 3-ти на Втория вселенски събор и канон 28-и на Четвъртия вселенски събор. Те са оглавени от петима висши йерарси – папата на Рим с духовна власт над почти цяла Централна и Западна Европа, патриарха на Александрия с духовна власт над Египет, Етиопия, Нубия и част от Северна Африка, патриарха на Антиохия с духовна власт над Сирия и земите около Сирия, патриарха на Йерусалим с духовна власт над Светите земи и патриарха на Константинопол с духовна власт над Източна Европа, Мала Азия, Закавказието и Северното Черноморие. Забележително е, че всички тези диоцези първоначално са в границите на Римската империя, поради което петте древнопросияли патриаршески престола не са етнически натоварени. Това разделение, законово потвърдено от Вселенските църковни събори, се приема за окончателно и не се подлага на обсъждане и преоценки в християнския свят. И така до средата на IX – началото на X в., когато на ожесточени разисквания е поставен българският църковен въпрос. Воден от различни подбуди, през 864 г. кан Борис I (851–889) взима съдбоносно решение да покръсти себе си и семейството си в Плиска. Впечатляващо е, че непосредствено след това събитие българският владетел поставя пред Константинополския патриарх и Римския папа въпроса за автокефалност на Българската църква¹. Този подход е без аналог. През Ранното средновековие, успоредно с ускорената християнизация на „варварските“ народи, се формират десетки национални църкви (франкска, великоморавска, френска, английска, сръбска, хърватска, руска, унгарска и пр. и пр.), но никога държавните и църковните водачи не поставят императивно пред Рим или Константинопол така откровено въпроса за пълна независимост, както го прави открито българският княз. Що се отнася до перипетиите около установяването на епископ и автокефален архиепископ в Плиска през втората половина на IX в., то тази тема и като история², и като археология³ е много добре разработена и

¹ В. Гюзелев. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. София, 1969, с. 78.

² В. Златарски. История на българската държава през Средните векове. Т. I. 1. София, 1970, с. 435; С. Цухлев. История на българската църква. Т. I. София, 1910, с. 368; В. Гюзелев. Княз..., с. 416–418; Т. Събев. Самостояна народна църква в средновековна България. София, 1987, с. 226, 261; V. Svoboda. L'origine de l'organisation de l'église en Bulgarie et ses rapports avec le patriarcat de Constantinople (870–919). – BBl, II, 1966, p. 74; Б. Николова. Устройство и управление на българската православна църква (IX–XIV в.). София, 1997, с. 38–43. За някои нови виждания в тази насока вж: П. Георгиев. Първият български архиепископ. – В: Преславска книжовна школа, 3. Шумен, 1998, с. 129–138; П. Георгиев. Личността на архиепископ Йосиф-Стефан (886–893). – Годишник на катедрата по богословие в ШУ „Константин Преславски“, 2, 1998, с. 50–59.

³ П. Георгиев, Ст. Витлянов. Архиепископията-манастир в Плиска. София, 2001, с. 192 сл.

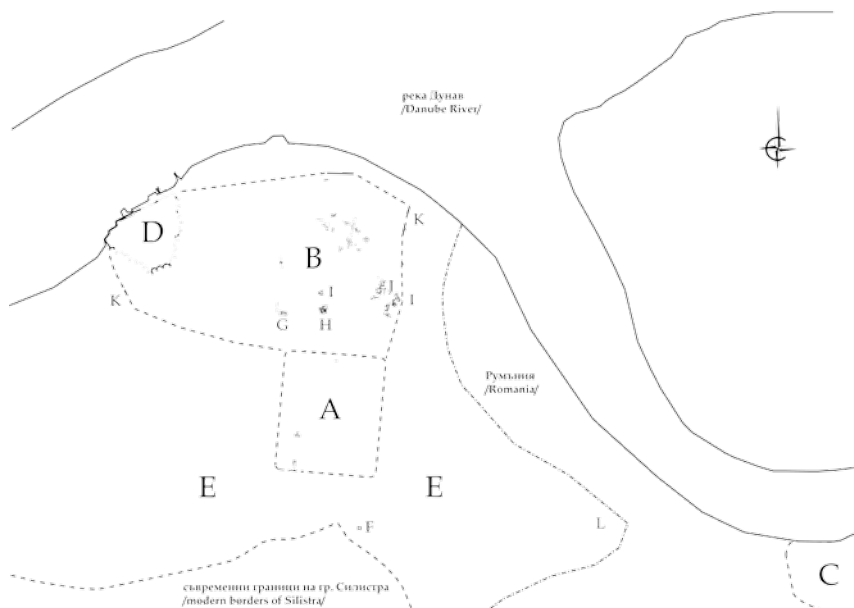
дискутирана от българската и чуждестранната историография. След като по каноничен път не успява да принуди Константинопол да утвърди независим български патриарх в Преслав, респективно да му признае титлата император (= *василевс* = *цар*)⁴, цар Симеон Велики (893–927) самостоятелно през 913 или 917 г. въздига преславския архиепископ в патриарх, който го коронова за *василевс*, а по-късно (925 г.?) и за *василевс на ромеите*⁵. С този акт той поставя Константинопол и Рим пред свършен факт, но в международен план тези му действия нямат легитимност, т.е. Преславската патриаршия няма официално признание. След кончината на Симеон Велики през 927 г. младият български владетел цар Петър I (927–971) и обкръжението му приемат компромиса. Петър е сгоден за внучката на василевса Роман Лакапин (920–944) Мария-Ирина, интронизиран е за василевс (но само на българите!) и де факто Константинопол признава правото на българите да имат легитимен патриарх. Понеже за такъв е избран дръстърският епископ Дамян, ще се концентрираме главно в Дръстър, като проследим духовния живот в града през IX–X в. и се спрем на знаковите му ранносредновековни християнски паметници

⁴ Всъщност в едно от писмата си, датирано към началото на 925 г., император Роман I Лакапин (920–944) предлага на Симеон Велики във Византия да му бъде призната титлата василевс (император), но без автократор и прилагателното ромейски. Компромисът е сходен с императорската титла на Карл Велики, призната от Константинопол в тези параметри през 812 г., след като Византия е съкрушена от българския кан Крум. Българският владетел не откликва на този компромисен вариант, защото вече (923 г.?) се е интронизирал като василевс на ромеите, което е документирано в няколко негови печата и се долавя от писмата на Роман Лакапин и патриарх Николай Мистик. Подробно по тези проблеми в: **Г. Атанасов**, Инсигниите на средновековните български владетели. Корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити. Плевен, 1999, с. 62–96, обр. 26, табл. XI.3.

⁵ **Г. Атанасов**, Инсигниите..., с. 62–96.

Вместо Въведение

Раннохристиянският Дуросторум-Доростол

Обр. 1. План на Дуросторум IV–V в. (по Г. Атанасов и Кр. Михайлов): **А.** Лагерът на XI Клавдиев легион. **В.** Канабите (муниципиум?). **С.** Вкусът (на румънска територия до границата). **Д.** Кастелът на брега на р. Дунав от IV–VI в., възстановен през IX–X в. **Е.** Некрополите. **Ф.** Гробницата със стенописи и Мартириумът до нея от IV в. **Л.** Раннохристиянският гроб със златен пръстен (камея с котва и две риби). **Г.** Раннохристиянска базилика IV–VI в. **Н.** Епископският дворец IV–VI в.

Става въпрос за една забележителна палеохристиянска предистория, която трябва да бъде, макар и бегло, маркирана, защото има косвено отношение към въздигането на Дръстър като водещ духовен център на Първото българско царство. Античният Дуросторум – главен военно-стратегически център на долнодунавския лимес на Римската империя – още в началото на I в. става седище на XI Клавдиев легион⁶, който никога не напуска своя лагер до разпадането на легионната система през V в. (обр. 1).

⁶ От II в (?) и до края на III в. Дуросторум е столица на провинция Долна Мизия, а след разделянето ѝ около 297 г. на Втора Мизия и Скития е столица на Втора Мизия до около средата на IV в. (?), когато е изместен като главен град от Марцианопол. **V. Velkov.** Die reihenfolge der Untermösischen statthalter (270–300). – *Arheološki vestnik*, 28, 1077, S. 241–244; **M. Zahariade.** Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum, București. 1998, p. 52–53; **I. Piso.** Le siege du gouverneur de Mesie inferieure. Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Period. Braila, 2014, p. 489–504; **Г. Атанасов, Кр. Михайлов.** Приноси към късноантичната фортификация на Дуросторум (Силистра). Опит за реконструкция, addenda et corrigenda (под печат).

Именно легионът, в който служат войници и офицери от различните краища на Римската империя, става проводник на християнските идеи и ценности, главно чрез легионери от източните провинции. Затова никак не е случайно, че първият от поредицата 12 раннохристиянски светци мъченици е ветеранът от XI Клавдиев легион св. Дазий, просиял на 20 ноември 303 в Дуросторум (обр. 2)⁷.

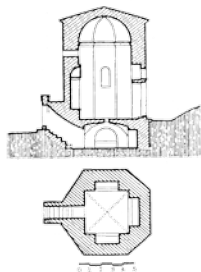
Обр. 2. Посичането на св. Дазий Доростолски според миниатюра в Менология на император Василий II от началото на XI в.

Легионери са още св. Валентиниан и св. Пасикрат Доростолски, посечени на 24 април 304 г., и св. Юлий, посечен на 27 май 304 г.⁸ Сред просиялите мъченици има и граждани като Св. Маркиан, св. Никандър, св. Калиник, увенчани с мъченически венци през юли 304 г., св. Максим, св. Дада и св. Квинтилиан Доростолски, посечени на 28 април 307 г., и последният, дванадесети мъченик св. Емилиан, изгорен на клада на брега на р. Дунав на 18 юли 362 г. при управлението на император Юлиан Апостат (361–363)⁹.

⁷ R. Pillinger. Das Martyrium des Heiligen Dasius. Wien, 1988, S. 51–52; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум – Дръстър. Доростолската епархия през Късната античност и Средновековието (IV–XIV в.). История, археология, култура, изкуство. Варна – Велико Търново, 2007, с. 16–22.

⁸ Пак там, с. 27–28.

⁹ Пак там, с. 28–41; Г. Атанасов. Св. Емилиан Доростолски († 362 г.) – последният раннохристиянски мъченик в Мизия. – В: Civitas divino-humana in honorem annorum LX Georgi Bacalov. София, 2004, с. 203–218.

Обр. 3. Мартириумът с трите аркосолия от началото на IV в.
в некропола на Дуросторум (Силистра)

Тези мъченически истории често имат и археологически доказателства. Илюстрират ги разкритият мартириум-октогон с три гроба-аркосолии в центъра на късноримския некропол (обр. 3) (вероятно на св. св. св Максим, Дада и Квинтилиан)¹⁰, урната на св. Дазий (обр. 4), пренесена от Дуросторум в Константинопол в края на VI в., а през 1204 г. от Константинопол в гр. Анкона в Италия¹¹, мъченическият гроб със златен пръстен с раннохристиянски символи и криптограма от IV в. (обр. 5)¹², надписът с името на викуса Гавидина (обр. 6), където е погребан св. Емилиан¹³.

4

5

Обр. 4. Мощехранилница – урната с формата на саркофаг на св. Дазий Доростолски от VI в.,
съхранявана в гр. Анкона – Италия

Обр. 5. Златен пръстен с камей от гроб с горели християни в некропола на Дуросторум (Силистра)
от началото на IV в.

¹⁰ **Г. Атанасов.** Християнският Дуросторум-Дръстър..., с. 23–27; **G. Atanasov.** Zur topographie des frühchristlichen Durostorum (Silistra) im IV–VI Jahrhundert. – Mitteilungen zur Christlichen Archäologie, 14, Wien, 2008, S. 28–30, Abb. 1–3.

¹¹ **G. Atanasov.** Zur topographie des frühchristlichen Durostorum (Silistra)..., p. 50, Abb. 24; **G. Atanasov, Z. Dimitrov.** About the dating and history of the urn-sarcophagus with the relics of St. Dassius from Dorostol (+ 20 November 303 AD). – Pontica, XLVII, 2014, p. 97–110.

¹² **G. Atanasov.** Anneau d'or avec camée provenant de la tombe des martyr de Durostorum du début de IV s. – Acta Terrae Septemcastrensis, VI–I. Funerary Practices in Europe, before and after in the Roman Conquest (2–rd century BC – 3–rd century AD). Sibiu, 2007, p. 9–22; **Г. Атанасов.** Християнският Дуросторум-Дръстър..., с. 48–49, табл. I. 3.

¹³ **И. Boyanov.** Municipium Aurelium Durostorum or vicus Gavidina. – Archaeologia Bulgarica, XIV, 2, 2010, p. 53–59; **G. Atanasov.** À propos des martyrium de Saint Emilien de Durostorum (Silistra). – Pontica, XLIV, 2011, p. 211–220.

Съвсем очаквано след утвърждаването на християнството като официална религия в империята Дуросторум получава епископска катедра. Това става около 380 г., когато в катедралния храм на града е интронизиран ученикът на апостола на готите Вулфила, известният богослов и писател Меркуриан, по-късно епископ на Милано под името Авксентий II¹⁴. Дуросторум-Доростол е без прекъсване епископски център до около края на VI в., като в изворите са запечатани имената на някои от неговите предстоятели – Яков, участвал на Третия вселенски събор, проведен в малоазийския град Ефес през 431 г., Монофил, подписал циркулярното писмо от 471 г. до Лъв I (457–474), осъждащо монофизитизма и подкрепящо решенията на събора в Халкедон от 451 г., Йоан, участвал на Петия Вселенски събор в Константинопол през 553 г.¹⁵ Последният документиран раннохристиянски епископ на Дуросторум е Дулцисим. Името му е регистрирано върху надгробна каменна плоча на гръцки език от Одесос (Варна), където е връзан следният текст: „Тук лежи благочестивият смирен Даниил. Тук лежи благочестивият Дулцисимус, епископ на Доростол, починал на 27, м. януари, индиктион...“ (обр. 7)¹⁶. Предполага се, че Дулцисим напуска катедрата си в Дуросторум-Доростол при голямото аваро-славянско нашествие през 586 г., когато градът действително е превзет и частично разрушен. Според археологическите проучвания, монетите и печатите Доростол (гръцкото наименование на крепостта) обаче е частично възстановен и е обитаван до края на VII в., защото последните документираны монети са на император Константин

6

7

Обр. 6. Надпис от началото на IV в. от Дуросторум (Силистра), където е отбелязан vicus Gavidina

Обр. 7. Каменна плоча на гръцки език от Одесос (Варна) с името на доростолския епископ Дулцисим

¹⁴ Г. Атанасов. Християнският Дуросторум-Дръстър..., с. 82–83.

¹⁵ Пак там, с. 86–89.

¹⁶ Пак там, с. 88.

IV Погонат (668–685)¹⁷. Очевидно цитаделата, охранявана навярно от неголям гарнизон, е напусната и разрушена от българите след голямата победа на кан Аспарух в Дунавската делта над византийската армия, командвана от самия император Константин IV, през 680 г.¹⁸ Дали обаче между края на VI и края на VII в. епископската катедра е съхранена, е неизвестно. Разкритият епископски център, включващ две базилики и епископска резиденция източно от тях, е разрушен и изоставен към края на VI в. (обр. 1, 8–10)¹⁹ За това свидетелства откритото в рушевините на южната базилика съкровище, включващо сребърни накити и 3 монети (две на Юстиниан I и една на Юстин II (565–578))²⁰. Най-късните монети в епископската резиденция са също фолиси на Юстин II. Предполага се, че след разрушителното аваро-славянско нашествие животът се съсредоточава изключително в построения от император Юстиниан I кастел на брега на р. Дунав²¹, но при проучванията на неговата територия около 6 хектара засега не са регистрирани масивни стационарни градежи, включително култови сгради от VI–VII в.

Има една любопитна хипотеза, че в Седмо-осмия Вселенски събор в Никея (Втори Никейски) през 787 г. е участвал доростолският епископ Урсус²². Вероятно става въпрос за досадна грешка, защото в издадените от Ж. Манси акти на събора присъства само един Урсус, епископ от Варитианорум²³. Несъмнено по това време Доростол – средновековният Дръстър – е в границите на езическа България, а животът, респективно крепостта, са възстановени от канове Крум и Омуртаг едва в началото на IX в., т.е. няколко десетилетия след Втория Никейски събор.

¹⁷ Г. Атанасов. Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция на българските канове през първата половина на IX в. – Археология, 1, 2012, с. 28–29.

¹⁸ Г. Атанасов. Първостроители на българската държавност. Органа, Кубрат, Аспарух, Тервел. София 2014, с. 186–190.

¹⁹ Г. Атанасов. Християнският Дуросторум..., с. 96–103; G. Atanasov. Zur topographie des frühchristlichen Durostorum (Silistra)..., р. 38–46, Abb. 11–19. Наличието на керамични ампули за светена вода в резиденцията подкрепя идентифицирането ѝ като дворец на доростолските епископи през V–VI в.

²⁰ Първоначално в публикацията на Ст. Ангелова и Вл. Пенчев двете сребърни монети са свързват с управлението на император Константин IV Погонат. При внимателен прочит, обаче, се оказва че са юбилейно монетосечене на Юстиниан I Велики. Вж: Г. Атанасов. Християнският Дуросторум-Дръстър..., с. 100.

²¹ Г. Атанасов. Римо-византийският кастел на Дуросторум-Доростол върху Дунавския бряг в Силистра. – Археология, 1, 2013, с. 52–70.

²² A. Auner. Dobrudja. – DACL, IV, Paris, 1920, col. 1259.

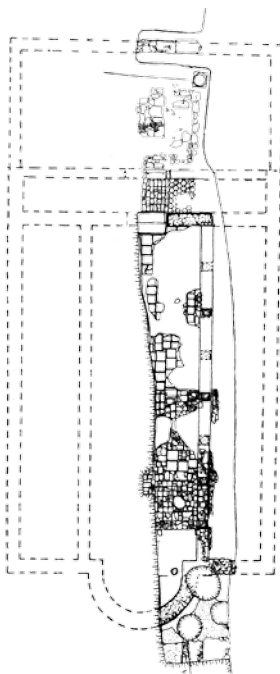
²³ J. Mansi. Sacrorum conciliorum nova et alplissima collectio, 13, Graz, 1960. Col. 724.

8

9а

9б

10

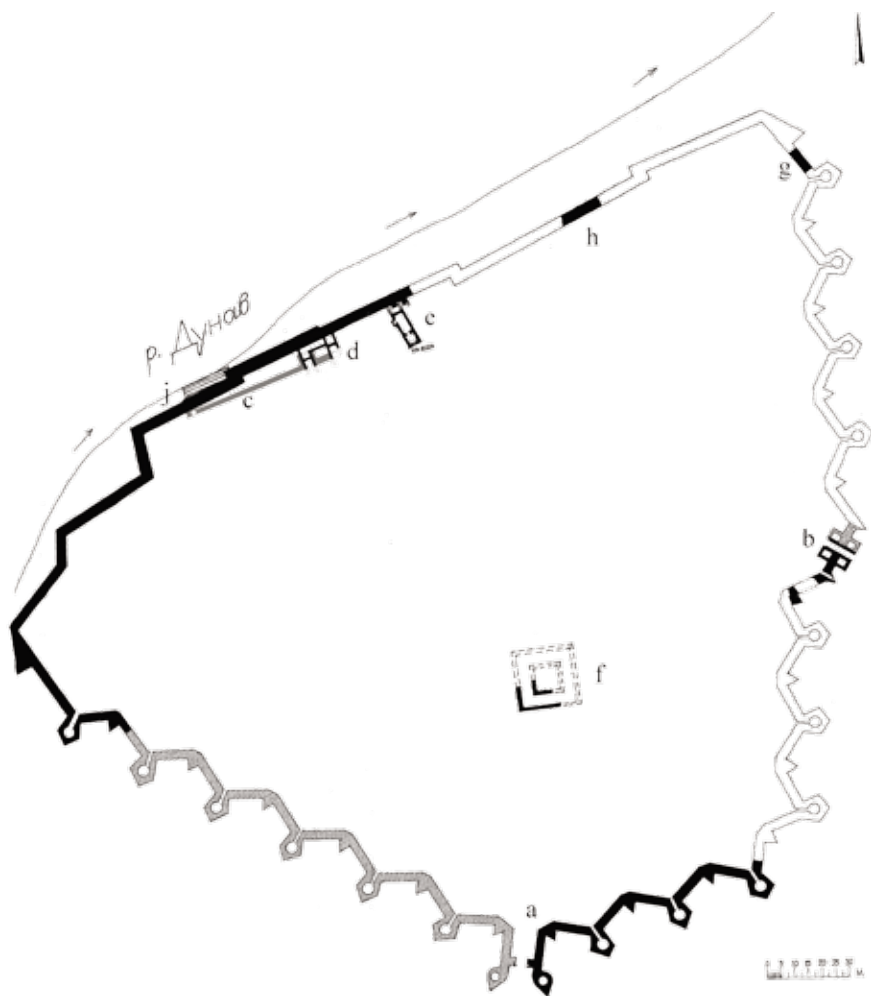
Обр. 8. Епископският център в Дуросторум-Доростол (Силистра): 1. Проучената базилика V–VI в.
2. Слабо документираната разрушена голяма базилика през 1985 г. 3. Епископската резиденция.
4. Апсидата на разрушена базилика

Обр. 9. Епископската базилика в Дуросторум-Доростол (план и снимка Г. Атанасов)

Обр. 10. Епископската резиденция в Дуросторум-Доростол (снимка на Т. Димитров)

Глава I

Установяването на ранносредновековната българска епископска катедра в Дръстър

Обр. 11. План на Дръстър през първата половина на IX в. (по Г. Атанасов): **а.** Южна порта. **б.** Източна порта. **с.** Ранната стена на кастела от IV в. **д.** Владетелската резиденция (Преславният дом на Дунав) IX–X в. **е.** Дворцовата баня. **ф.** Езическото капище. **г.** Пристанището

Главно гръцки духовници, изпратени на княз Борис I Михаил (852–889) през 864 г. от император Михаил II (842–867) и патриарх Фотий, започват християнизирването на българския народ. Естествено, процесът тръгва от Централния комитат, където се намира и един такъв водещ административен

Обр. 12, 13 Езически жертвеници от Дръстър

Обр. 14. Езическото капище в Дръстър

център като Дръстър – дунавската резиденция на кановете²⁴. Действително в самото начало на IX в., в последните години на управлението на кан Крум и първите години на управлението на кан Омуртаг, е възстановен построеният от Юстиниан I (527–565) дунавски кастел, разрушен и окончателно напуснат при нахлуването на хан Аспарух (665–701) в Добруджа в края на VII в.²⁵ Освен реновираната впечатляваща фортификация в крепостта е издигнат триделен представителен дворец с баня, в центъра е построено впечатляващо езическо капище 25x25 м²⁶, а до централната южна порта е проучена масивна верижна казармена постройка от IX в. (обр. 11). Освен капището (второ по-големина и монолитност в езическа България след това в Плиска) за ролята на крепостта като център на езическия култ свидетелстват и откритите 9 каменни жертвеника, някои от които с големи размери (обр. 12, 13)²⁷. Водеща обаче е ролята на Дръстър като военноемминистративен център на канството, владетелска резиденция, известна още като „Преславният дом на Дунав“. За това, редом с монолитните постройки (дворцова сграда, казарма за гарнизона и капище –

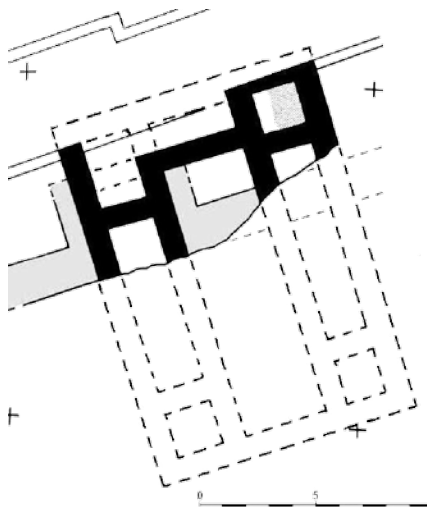
²⁴ Г. Атанасов. Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция..., с. 28–29.

²⁵ Пак там, с. 28–45.

²⁶ Пак там, с. 28–45; Ch. Kirilov, R. Koleva. Durostorum-Drăstăr zwischen Antike und Mittelalter: Einige Resultate der Rettungsgrabung 2007. – Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, XXIV, Călărași, 2008, 231–250; Г. Атанасов, Кр. Михайлов. Нови данни за двореца на кан Омуртаг в Дръстър (Силистра) (= ὑπερφύων ὅκων ἰς τὸν Δανούβην). – В: Трети международен конгрес по българистика 23–26 май 2013 г. София, 2014, с. 213–245.

²⁷ Г. Атанасов. Девет езически шарапташи-жертвеници от IX в. открити в Дръстър (Силистра). Сборник в чест на 70-годишнината на проф. д-р Божидар Димитров. – ИНИМ, XXVIII, 2016, 187–196.

обр. 14, 15), свидетелстват шестте представителни надписа на кановете Крум и Омуртаг (обр. 16–17) и най-сетне Търновският надпис, според който Кан Омуртаг построил *Преславен дом на Дунав*²⁸.

Обр. 15. Владетелската резиденция в Дръстър през IX–X в.
(план и хипотетична възстановка по Г. Атанасов)

На този фон несъмнено Дръстър е единственият възстановен римо-византийски град в канството с палеохристиянско минало и древнопросияла епископска катедра, покрита със славата на толкова много светци мъченици, чиято памет се тачи без прекъсване от IV до XI в. в Рим и Константинопол.

Въпреки че ранното християнизирание на Дръстър (по-точно повторно му християнизирание) през 864 г. изглежда напълно логично, то поне засега липсват нарочни писмени източници за това събитие. Отсъстват и сведения за църковната организация и администрация. Очевидно първата византийската мисия през 864–866 г. е натоварена да извършва покръствания и мисионерска дейност и едва ли се занимава с изграждането на стройна църковна организация. Фактът, че е оглавявана само от епископ, показва, че на практика в България той не може да ръкополага други епископи, които да оглавят новосформирани епархии²⁹. Действително епископ не може да има суфрагантни епископи. Вече е установено, че сходно е положението при временното присъствие на латинската (папската) мисия между 866 и 870 г.³⁰ Впрочем, една от

²⁸ В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981, с. 145–146; Ст. Ангелова. Отново за локализацията на „преславния дом“ на Омуртаг на Дунав. – В: *Studia protobulgarica ej mediaevalia europensia* в чест на проф. Веселин Бешевлиев. София, 2003, с. 183–196; Г. Атанасов, Кр. Михайлов. Цит. съч., с. 213–245.

²⁹ В. Гюзелев. Цит. съч., с. 78.

³⁰ Пак там, с. 209–240.

причините за прогонването на първите две мисии от княз Борис I Михаил е нежеланието на Константинопол и Рим да решат изцяло в юридическо отношение българския църковен въпрос, т. е. признаването на автокефална църква начело с архиепископ и изграждането на мрежа от епископии в големите държавни средища. Взела си поука от краха през 866 г., Византия прави ред отстъпки и след Цариградския събор през 870 г., с одобрението на българския княз, Цариградският патриарх ръкополага за архиепископ на България Йосиф – Стефан. Последният пристига в столицата Плиска с голяма група духовници, между които и епископи. Забележително е, че когато пише за епископите, придружаващи Йосиф през 870 г., Продължителят на Теофан използва множествено число³¹! Очевидно те са дошли да оглавят първите новосформирани епархии, подвластни на архиепископа, настанен в Плиска³².

16

17

Обр. 16. Надпис на кан Крум от Дръстър

Обр. 17. Колона с името на кан Омуртаг от Дръстър с препис

³¹ Пак там, с. 256.

³² П. Георгиев, Ст. Витлянов. Цит. съч., с. 192 сл.

В българската медиевистика отдавна се спори колко на брой са епархиите през 870 г., кои са те и дали сред тях е Дръстър. По-горе споменах несравнимото наследство на града като голям палеохристиянски център и положението му на водещ административен център през първата половина на IX в. Това от само себе си го превръща в кандидат № 1 без особена конкуренция за епископска катедра през 870 г. Прочее, освен косвени аргументи разполагаме и с един безспорен археологически паметник, какъвто е надгробният надпис на някой си архидякон, племенник на епископ Николай, починал на 5 октомври 870 г. (обр. 18). Понеже въпросният епиграфски паметник се е съхранявал в депото на Русенския музей, първоначално Е. Калинка, а после В. Златарски, В. Цухлев и Н. Мавродинов задълго налагат становището, че е намерен в Червен³³. Пръв П. Мутафчиев обръща внимание, че става дума за паметник, който редом с други скулптурни и епиграфски паметници (между които и споменатите по-горе надписи от времето на кан Омуртаг) са пренесени от Силистра в Русе и София в края на XIX и началото на XX в.³⁴ Дългогодишните системни археологически разкопки на крепостта при Червен пък показват, че там липсват всякакви находки (камо ли църква) от IX в. и едва към X–XI в. на хълма възниква малко, бедно и неукрепено селище³⁵. След проучванията на П. Мутафчиев, В. Бешевлиев и Ал. Кузев по произхода и съдържанието на въпросния епиграфски паметник вече смятам за разсеяни съмненията, че е открит в Дръстър, а не в Червен³⁶. Сега да вникнем повнимателно в гръцкия текст, който, преведен на съвременен български език, гласи: „Тук почива монахът и архидякон на епископ Николай, негов чичо. Той почина в година 6379, 4 индиктион, на 5 октомври, петък, по времето на Михаил, прочутия христолюбив архонт“. Информацията, която ни предлага този паметник, освен автентична е и доста изчерпателна. Очевидно починалият архидякон монах е погребан в Дръстър, което предполага, че преди кончината си е служил в местния храм. Явно не само е бил близък роднина, но и длъжността на архидякон, която е заемал, свидетелства, че е сред първите помощници в литургиите и църковните дела на епископ Николай. При

³³ Е. Kalinka. Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien, 1906, Col. 289, № 367; С. Цухлев. Цит. съч., с. 368; В. Златарски. История..., I/2, с. 220–221; Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. София, 1959, с. 91.

³⁴ П. Мутафчиев. Произходът на Асеновци. – В: Избрани произведения. Т. II. София, 1973, с. 176–177, бел. 84.

³⁵ В. Димова, Д. Иванов. Ранни селища. Цитаделата до XII в. – В: Червен. Т. I. София, 1985, с. 27–29.

³⁶ П. Мутафчиев. Произходът..., с. 177, бел. 84; V. Beševliev. Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964, S. 35–36, № 51; A. Kuzev. Bemerkungen über einige Bistümer in Bulgarien während der ersten Jahrzehnte nach 870. – In: Symposium Methodi anum (= Selecta slavica, 13), Neuried, 1988, S. 190.

Обр. 18. Надпис с името на епископ Николай, открит в Силистра

това положение логиката диктува, че след като архидяконът е пребивавал в Дръстър, то и споменатият епископ ще да е резидирал тук още през 870 г. Ако се съобразим единствено с данните от надписа и като знаем, че по това време вече шест месеца първосвещеник на България е архиепископ Йосиф – Стефан (той идва в България след края на Осмия вселенски събор, т. е. през пролетта на 870 г.)³⁷, може да се предположи, че Николай е един от придружавалите го епископи ромеи, за които пишат Константин Багренородни, Продължителят на Теофан и папа Йоан VIII³⁸. За съжаление хронистите не уточняват техния брой, но ако вярваме, че княз Борис I Михаил построява седем съборни (катедрални) храма³⁹, то и дошлите с Йосиф епископи ромеи ще да са били седем⁴⁰. Естествено, не е задължително всички да пристигнат едновременно през пролетта на 870 г., но без особен риск може да се предположи, че в първата група ще да е бил епископът, оглавил най-сакралната катедра, единствената с палеохристиянско минало в Северна България по онова време – Дръстърската. Има предположения, че при княз Борис I Михаил са основани не седем, а десет епископии в десетте комитата⁴¹, но това е тема извън полезрението ни,

³⁷ В. Златарски. История..., I/2, с. 435; В. Гюзелев. Княз..., с. 416–418; Т. Събев. Цит. съч., с. 226, 261; V. Svoboda. Op. cit., p. 74; Б. Николова. Цит. съч., с. 38–43; За някои нови виждания в тази насока вж: П. Георгиев. Първият български архиепископ..., с. 129–138; П. Георгиев. Личността на архиепископ Йосиф–Стефан..., с. 50–59; П. Георгиев, Ст. Витлянов. Цит. съч., с. 194–200.

³⁸ В. Гюзелев. Княз..., с. 416; V. Svoboda. Op. cit., p. 74–76; ГИБИ, V, с. 121.

³⁹ Т. Събев. Цит. съч., с. 254–255.

⁴⁰ А. Kuzev. Op. cit., S. 190.

⁴¹ В. Златарски. История..., I/2, с. 207.

защото Дръстър е и център на комитат⁴². Встрани от темата е и локализацията на останалите епархийски средища в средата на IX в. (следвайки А. Кузев, приемам, че са седем – Плиска, Девол, Белград, Дръстър, Брегалница, Белица и Средец?), защото Дръстър е сред безспорно локализираните⁴³. В случая те ни касаят дотолкова, доколкото можем да определим диоцеза на Дръстърската епархия. Това обаче е друг проблем, на който ще се спра малко по-нататък.

Надписът, намерен в Силистра, както по всичко личи, предполага, че Николай е първият дръстърски епископ след покръстването, оглавил катедрата през пролетта на 870 г. В подкрепа на тази хипотеза могат да се привлекат два оловни печата (моливдовули), единият от които е открит при системни археологически разкопки на Голямата базилика в Плиска (обр. 19), а вторият е от преизползваната в Ранното средновековие късноантична крепост до с. Войниково, Добричко⁴⁴. Върху лицевата страна на печатите е изобразен св. Николай в архиерейски одежди, около когото е гравирани текстът „† Ἀγιε Νικολαιε βοηθη τον δουλον – Св. Николай, помагай на твоя роб“. Върху опаката страна под кръст с ластари е нанесен текстът „Νικολαω επισκοπω θεοβουλειας“.

Обр. 19. Печат на епископ Николай от втората половина на IX в.

В една предварителна статия първоиздателят на печата проф. Т. Тотев разчита текста върху опаката страна като: „Николай, благочестив епископ на България“⁴⁵. Вече в сериозна научна публикация проф. Ив. Йорданов реконструира точния надпис като: „Νικολαω επισκοπω θεοβουλειας“⁴⁶. Той обаче е затруднен при разчитането на думата θεοβουλειας и причината е, че я възприема като топоним, т. е. търси името на града, в който се намира катедрата на

⁴² Ив. Венедиков. Военното и административното устройство на България през IX и X в. София, 1979, с. 94.

⁴³ А. Кузев. Op. cit., S. 190.

⁴⁴ Ив. Йорданов. Византийски оловни печати от Плиска. – Плиска-Преслав, 5, 1992, с. 292–293, № 28. Сведенията за печата от Войниково дължа на В. Йотов.

⁴⁵ Т. Тотев. Епископски печат от Плиска. – Народно дело, Варна, бр. 140, 15.07.1989.

⁴⁶ Ив. Йорданов. Византийски оловни..., с. 292–293.

епископ Николай. По-късно дори изказва предположението, че този град е Διαβολος – Дебелт⁴⁷, но за това предположение няма опорни точки в текста.

Действително в епархийските списъци и в многобройните други писмени и сфрагистични източници липсва град с името Θεοβουλείας. Вероятно Θεοβουλείας не е топоним (име на град или крепост), а прилагателно към името на епископ Николай, което може да се преведе като „съветван от Бога“ или „желан от Бога“, т. е. Богосъветван или Богожелан. Фактът, че единият печат е открит в резиденцията на българския архиепископ до Голямата базилика в Плиска, може да означава, че е получен в периода между 870 и 893 г., т. е. когато Плиска е престолнина на българския първосвещеник⁴⁸. В същия район и в същия хоризонт е намерен и печатът на архиепископа на България Георги, който според последните проучвания е предстоятел на българската църква в последните десетилетия на IX в.⁴⁹ Впрочем, по палеографски, иконографски и метрични белези Ив. Йорданов също датира печатите на епископ Николай и архиепископ Георги от Голямата базилика към края на IX в.⁵⁰ Условието, при които е открит печатът във Войниково, не са ясни, но трябва да се знае, че това укрепление от епохата на Първото българско царство се намира по средата на разстоянието и недалеч от пътя, свързващ през IX–X в. Дръстър с Плиска и Преслав⁵¹.

И така, стана ясно, че определено разполагаме с две групи паметници (еπιγραφски и сфрагистични), убедително датирани след 870 г., в които е запечатано името на епископ Николай. При липсата на сведения за друг епископ Николай в диоцеза на българската църква от последните десетилетия на IX в. засега приемам, че Николай от силистренския надпис и Николай от моливдовулите са едно и също лице – първият Дръстърски епископ след покръстването, оглавил катедрата през пролетта на 870 г.

Този надпис и печатите с името на епископ Николай привлякоха вниманието и на един от водещите познавачи на християнството в България през IX–X в. – доц. П. Георгиев. Разчитанията, които прави на печатите и надписа (той също без уговорки приема, че е от Дръстър), макар и със съществени нюанси, са

⁴⁷ **Ив. Йорданов.** Печат на първия епископ на Девол от IX в.? – Годишник на катедрата по богословие в Шу „Константин Преславски“, 2, 1998, с. 56–60.

⁴⁸ **П. Георгиев.** Първият български ..., с. 129–138; **П. Георгиев, Ст. Витлянов.** Цит. съч., с. 194 сл.

⁴⁹ **P. Diaconu.** L'organisation ecclésiastique dans région du Bas Danube (dernier tiers du X-e; siècle – XII-e siècle). – Etudes byzantines et Post-byzantines, II, 1991, p. 73–81; **Ив. Йорданов.** Още веднъж за моливдовулите на Георги, архиепископ на България. – Преслав, 4, 1993, с. 315–324.

⁵⁰ **Ив. Йорданов.** Византийски оловни..., с. 292–293; **Ив. Йорданов.** Още веднъж за моливдовулите на Георги..., с. 315–324.

⁵¹ **Г. Атанасов.** Към историческата география на Южна Добруджа. – Добруджа, 4, 1987, с. 29–37; **В. Йотов.** Войниково. – В: Материали за картата на средновековната българска държава. Плиска – Преслав, 7, 1995, с. 194.

близки до посочените по-горе, докато историческата интерпретация е съвсем различна⁵². Първо авторът се връща на старата дискусия за статута на българската църква след събора в 870 г. и набляга на идеята на Ив. Снегаров и Т. Събев, че между 870 и 879 г. тя не е автокефална архиепископия, а по-скоро автономна организация под юрисдикцията на Цариградския патриарх. Дори е склонен да приеме в някаква степен твърдението на Й. Тарнанидис, че и след 870 г. България е изцяло зависима в църковно отношение от Константинопол и получава самостоятелна архиепископия едва на събора през 879 г.⁵³ Аргументите в тази насока на П. Георгиев почиват върху новата му интерпретация на надписа от Силистра и печатите на епископ Николай. Той също допуска, че епископ Николай от надписа и печатите е едно и също лице, но за разлика от мен смята, че не става въпрос само за първия епископ на Дръстър след 870 г., а въобще за първия предстоятел на българската църква между 870–877 г. Нещо повече, според П. Георгиев въпросният епископ Николай е всъщност митрополитът на Хераклея Тракийска Николай, познат от един моливдовул, публикуван от В. Лоран. Идеята е, че поради много сложната църковно-политическа обстановка по време и след събора от 870 г. и по-специално заради аспирациите на Рим България е поставена под попечителството на Хераклийския архиерей, в чийто диоцез някога (през IV–VII в.) са влизали и българските земи. По този начин на пръв поглед изглежда, че се възстановява статуквото, регламентирано и прието от Вселенската църква преди идването на българите в края на VII в. Така формално се удовлетворяват папските амбиции Константинопол „да не ръкополага, нито да изпраща омофор извън своята епархия“, т. е. в България. На първо място според П. Георгиев това се доказва от текста върху печатите на епископ Николай, и по-специално от съдържанието на думата Θεοβουλείας, която той тълкува като прилагателно, но не към титлата епископ, а към неизписаната върху печата дума γῆ, т. е. земя или страна. В този смисъл преведен текстът гласи „Николай, епископ на богожеланата страна“ и се отнася не за град, а за цялата страна, т. е. България. Следвайки интерпретацията на А. Грегор за надписа от Силистра, П. Георгиев обръща внимание, че и там епископ Николай е определен индиректно като „божествен“ или „императорски“. Накрая, позовавайки се на Петър Сицилийски, който определя българския архиепископ от 872 г. като „божествена и света глава“, авторът заключава, че хераклеийският митрополит Николай, редом с останалото, през 870 г. е натоварен като архиепископ да управлява българската църква. Той обаче упражнява властта си в

⁵² П. Георгиев. Първият български ..., с. 129–138; П. Георгиев, Ст. Витлянов. Цит. съч., с. 194–199.

⁵³ Ι. Ταρνανίδης. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ αυτοκεφάλου τῆς Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας (864–1235). Θεσσαλονίκη, 1976, р. 59–63.

България, така да се каже, от дистанция. Запазва титулярното си място на митрополит в Хераклея, а в България негов наместник е въпросният архидякон, за когото четем в надписа от 870 г., открит в Силистра. В този смисъл Силистра – средновековният Дръстър – де юре се явява резиденция на първия български архиепископ (митрополита на Хераклея Николай), а де факто тук пребивава и администрира от негово име един архидякон. Също така се внушава, че известно време след 870 г. Николай е единственият легитимен епископ в българските земи.

Без съмнение тази реконструкция е оригинална и интересна, но според мен е твърде умозрителна и може да се разглежда само като хипотеза. На първо място смущава обстоятелството, че според печатите и силистренския надпис Николай е представен като епископ, а според писмените извори председателят на българската църква след 870 г. без съмнение е архиепископ. П. Георгиев обяснява това отклонение с факта, че през ранновизантийската епоха много често в официални документи патриархът на Константинопол се титулова архиепископ, а митрополитите и архиепископите в диоцеза му – епископи. Това наистина е така през VII–VIII в., когато върху печати архиепископите на Хиос, Риона, Бизия и др. са титуловани като епископи⁵⁴. Същевременно, обаче, още през IX в. тази практика постепенно се изоставя и върху официални документи рангът на катедрата отговаря на титулатурата на нейния председател. И действително, от IX–X в. митрополитите или архиепископите на Хиос, Риона, Бизия, Ефес, Кизик, Кесария, Сарди, Серес, Виза и др. са представени върху печатите не като епископи, а като митрополити и архиепископи⁵⁵. Съответно през IX в. епископите на Лампак и Филадельфия, които са в диоцезите на митрополиите Кизик и Сарди, са представени върху печатите именно като епископи⁵⁶.

Споменах, че главният аргумент епископ Николай от печатите и надписа да се идентифицира с Николай, епископ на Хераклея, е един печат, публикуван от В. Лоран. Върху едната му страна е представена закрилницата му Богородица, а върху опаката страна върху кръстовиден монограм (формулата „Господи, помагай“) е нанесен текстът „*Николай, епископ на Хераклея, амин*“⁵⁷. Върху печатите на епископ Николай от Плиска и Войниково, обаче, виждаме изобразен друг патрон (св. Николай вместо Богородица), различна иконография, епиграфика и различно разположение на текста. Не е възможно един и същи прелат по едно и също време да има и да представя върху официални доку-

⁵⁴ V. Laurent. Le corpus des sceau de l'empire Byzantin. V–3. Paris, 1972, p. 156–157, 163–164, № 1806, 1814, 1822.

⁵⁵ V. Laurent. Op. cit., V–1. Paris, 1963, p. 212, 217, 260, 635, № 346, 347, 348, 717, 817, 821, 823.

⁵⁶ Ibidem, p. 255, 264, № 358, 364.

⁵⁷ Ibidem, p. 214, 686–687, № 877.

менти различни патрони закрилници. Дори да приемем подобен прецедент, то по-логично е той като епископ на Хераклея да е под покровителството на светия от по-нисък ранг (св. Никола), а като архиерей на цяла България, подобно на княз Борис I Михаил, да е под покровителството на Богородица. Освен това трудно може да се обясни как в диоцеза на една митрополия, каквато е Хераклеиската, може да се включи архиепископия България. Суфрагантите на митрополиите по канон са само епископи и никога архиепископи. През този ранен период все още не е обичайна практика митрополитът на една епархия да съвместява длъжността архиепископ, а камо ли автокефален архиепископ на друг диоцез. Най-сетне, ако по някакви съображения върху печатите за официална кореспонденция митрополитът на Хераклея и архиепископът на „богожеланата страна“ (т.е. България според П. Георгиев) се представя като епископ, то по какви причини е изписан по същия начин върху надписа от Силистра? Също така идеята на А. Грегoar⁵⁸, споделяна от П. Георгиев, че в силистренския надпис авторът иска да каже, че епископ Николай е не чичо (καὶ τοῦ αὐτοῦ), а божествен (καὶ θεῖου αὐτοῦ), е твърде несигурна и не се прима от В. Бешевлиев и историците, които работят с този текст⁵⁹. Изобщо, трудно е да си представим как през 870 г. княз Борис I ще се съгласи предстоятелят на българската църква да бъде представян (дори в границата на държавата му) като епископ. Още повече да управлява църквата „от дистанция“ чрез подставено лице – архимандрит, – при това отдалечен на 100 км от столицата Плиска. Ако вникнем внимателно в събитията преди, през и след 870 г., ще разберем, че това е невъзможно. Провалите на византийската и латинската мисии между 864 и 870 г. се дължат главно на нежеланието на Константинопол и Рим да се съгласят на автокефална българска архиепископия. Ето защо според мен реконструкцията на П. Георгиев е малко вероятна. От една страна, тя се основава на абсолютизиране на иначе предпазливата идея на В. Лоран, че и след средата на IX в. някои от предстоятелите на катедрата Хераклея Тракийска се титуловат върху печатите митрополити и архиепископи, а други – епископи⁶⁰. Във фундаменталния си труд за църковните печати, обаче, В. Лоран представя моливдовулите и църковната история на митрополия Хераклея отделно от тези на епископия Хераклея⁶¹. Съвсем основателно изследователят обръща внимание, че освен митрополия Хераклея Тракийска има няколко епископии със същото име, като Хераклея Понтийска, Кападо-

⁵⁸ H. Grégoire. Une inscription datée au nom du roi Boris-Michel de Bulgare. – Byzantion, XIV, 1939, p. 227–234.

⁵⁹ V. Beševliev. Die protobulgarischen Inschriften. Berlin, 1963, S. 328–330.

⁶⁰ V. Laurent. Op. cit., V–1, p. 214, 686.

⁶¹ Ibidem, p. 212 – 214, 68 – 688.

кийска, Арменска и Линкестис в днешна Македония. Забележително е, че в параграфа за митрополия Хераклея Тракийска всички предстоятели след VIII и до XI–XII в. с изключение на Константин от началото на IX в. носят титлата митрополит⁶². Същевременно в параграфа за епископия Хераклия всички предстоятели от I–X в. (включително първият епископ Николай, когото П. Георгиев идентифицира с Николай от печатите в Плиска и Войниково) до XI–XII в. носят титлата епископ⁶³. Въпреки това и въпреки че сам ги разделя, В. Лоран предпазливо предполага, че и едните, и другите са първосвещеници единствено на Хераклея Тракийска. Ако действително ги съберем заедно, как ще обясним факта (специално за периода между края на IX и началото на XI в.), че един митрополит е наследен от епископ, после идва пак митрополит и така през целия период. Ако се вгледаме в списъците на други митрополии и архиепископии, подобна практика не е регистрирана никъде след средата на IX, а камо ли през X–XI в. На този фон ми се струва, че след началото на IX в. всички печати с титулатурата митрополит (навярно това се отнася и за архиепископ Константин) се отнасят за прелатите на митрополия Хераклея Тракийска, а онези, в които е изписана титлата епископ, се отнасят за епископиите Хераклея Понтийска, Линкестис или Кападокийска. В този смисъл въпросният печат на Николай, епископ на Хераклея от края на IX–X в., е по-вероятно да е на някоя от другите епископии, носещи името Хераклея, отколкото на митрополия Хераклея Тракийска. Ето защо идентифицирането му с епископ Николай от силистренския надпис и печатите от Плиска и Войниково е малко вероятно, а поставянето му начело на българската църква през 870 г. – засега неприемливо.

От друга страна ми се струва, че има преднамерено разчитане на текста върху печатите на епископ Николай от Плиска и Войниково. Без всякакво съмнение там е записано „*Николай, богожелан (богосъветван) епископ*“, а не „*Николай, епископ на богожеланата страна*“, както предполага П. Георгиев. Също така определено липсва думата γῆ – *страна*, а обяснението, че е пропусната поради липса на място, е неудовлетворително. По аналогичен начин може да се прогнозира, че вместо γῆ – *страна* например е имало идея да се изпише πολῆως – *град* и, разгърнат, текстът да е бил „*Николай, епископ на богожелания град*“. А в диоцеза на българската църква през 870 г. това прилагателно може да носи най-вече Дръстър, по причини, които се изтъкнаха по-горе – единственият град с палеохристиянско минало, древнопросияла епископска катедра, покрита със слава чрез мъченическата смърт на 12 светци, които

⁶² *Ibidem*, p. 212–214, № 300–303.

⁶³ *Ibidem*, p. 686–688, № 877–880.

според Синаксара на Цариградската патриаршия се водят на отчет през VIII–IX в. Подобни реконструкции, обаче, са твърде умозрителни. Действително, има случаи на пропуски в текстовете върху печатите, но според мен е малко вероятно това да става при изготвяне на булотериона за моливдовули тъкмо на предстоятеля на българската църква в такъв деликатен и сложен момент. На този етап по-приемливо е да се разгледа възможността прилагателното *θεοβουλείας* да е епитет и да се отнася към епископа, а не към предполагаемите *γῆ* – *страна* или *πολεως* – *град*. Впрочем, тъкмо върху печатите към имената на много епископи и митрополити през IX–XII в. се изписват прилагателни. Така например епископите на Монеувасиа Павел и на Комулиана Михаил са наречени *ἐλέω Θεοῦ ἐπισκοποῶ* – *състрадателен в Бога епископ*, други като Сергей и Никофир, епископи на Пиргиос, са наречени *ἐλαχίστω ἐπισκοποῶ* – *най-нищожен епископ* (има се предвид пред Бога), трети, като Константин, епископ на Кединатис, са отбелязани като *εὐτέλης ἐπισκοποῶ* – *незначителен епископ* (пак пред Бога)⁶⁴. Прочее, има и местни примери в това отношение. Митрополитът на Йоанополис (Преслав), назначен така по волята на Йоан Цимисхи през 971 г., е титулуван върху моливдовулите като *Θεοφιλέστατῃ μητροπολίτῃ* – *боголюбиво избран митрополит*⁶⁵. Най-сетне друг прелат на Дръстър, Леон Христианит през XIII в., е наречен от Йоан Цец официално *ἀγιωτάτῃ μητροπολίτῃ Δρίστρας* – *пресвети митрополит на Дристра*⁶⁶. Забележително е, че винаги прилагателните се отнасят към епископа или митрополита, а не към града, в който резидират, или към някакъв друг топос. Освен това при непредубедено виждане в текста върху печатите от Плиска и Войниково епитетът *θεοβουλείας* се превежда по-скоро като *богосъветван*, отколкото като *богожелан*. В този смисъл още веднъж трябва да отпадне идеята, че може да се разчете като *Николай, епископ на богожеланата страна*.

Накрая и по въпроса за статута на епископ Николай в българската църква след 870 г.

Сведенията за присъствието на епископ в Дръстър през последните десетилетия на IX в. влизат в противоречие с идеята на проф. П. Мутафчиев, че от времето на Борис I Михаил до падането на Североизточна България под византийска власт в 971 г. градът е престолнина на българските първосвещеници – архиепископи и патриарси⁶⁷. Един от главните аргументи на изтъкнатия ни учен е отсъствието на преславски йерарси в грамотите на Василий II

⁶⁴ *Ibidem*, p. 176, 184, 191, 195, 208, 432, № 251, 262, 272, 278, 294, 578.

⁶⁵ **Ив. Йорданов.** Нови данни..., с. 110–111.

⁶⁶ **A. Shepard.** Tzetzes' Letters to Leo at Dristra. – *Byzantinische Forschungen*, VI, 1979, p. 192–197.

⁶⁷ **П. Мутафчиев.** Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Избрани произведения. Т. II. София, 1973, с. 19 сл.

от началото на XI в. Прехвърлянето на реалности от 1020 г. (когато вероятно е издадена третата грамота) към 870 г. (формирането на българската архиепископия), обаче, не е най-подходящият начин за да се правят заключения относно църковната организация по времето на княз Борис I Михаил. Откритият печат на митрополит (Стефан) от Преслав (Йоанопол), отсечен някъде между 971–976/986 г.⁶⁸, сам по себе си е достатъчен да се откажем веднъж завинаги от иначе примамливата идея, че Дръстър е резиденция на българските първосвещеници без прекъсване от 870 г. до края на X в. Най-после, археологическите проучвания на Голямата базилика в Плиска доказват наличието на архиепископски храм и архиепископски дворец, където резидират архиепископите по времето на княз Борис I Михаил⁶⁹. От друга страна, обаче, има правота в разсъжденията на проф. П. Мутафчиев, че Плиска и Преслав са новопостроени владетелски резиденции и че Дръстър ги превъзхожда в качеството си на древнопросияла епископия, покрита със слава чрез мъченическата смърт на много светци. Това едва ли е достатъчна аргументация за прелатите от Константинопол и Рим да убедят Борис I Михаил (да не говорим за Симеон Велики), че резиденцията на архиепископите на България (при това ромеи!) може да бъде толкова отдалечена от столичния княжески дворец. Впрочем, в голямото си желание да спечелят България за своята кауза конкурентите Рим и Константинопол са склонни на големи компромиси (ако съдим по писмата на папа Николай дори в догматично отношение)⁷⁰. Ето защо за тях едва ли е най-важно дали първосвещениците ще се установят в стария религиозен център Дръстър или в новите столици Плиска и Преслав. Ако вникнем по-внимателно в отношенията Плиска – Рим – Константинопол, то несъмнено ще установим, че водещ в поставянето на условия е българският княз и който не се съобразява с него, обикновено губи⁷¹. В заключение по този казус с по-голяма увереност можем да твърдим, че през пролетта на 870 г. фактически започва устройството на българската народностна църква като полунезависима архиепископия със седалище в Плиска⁷². Най-вероятно подчинени на плисковския архиепископ първоначално са седем епископи. Сред тях навярно пръв по достойнство е дръстърският (по всичко личи, че е носил името Николай), защото единствен резидира в древнопросияла катедра.

⁶⁸ **Ив. Йорданов.** Нови данни..., с. 110–111.

⁶⁹ **П. Георгиев, Ст. Витлянов.** Цит. съч., с. 184 сл.

⁷⁰ **Nicolai Papae I.** Epistolae. – ЛИБИ, II, София, 1960, с. 69, 97.

⁷¹ **В. Гюзелев.** Княз..., с. 241 сл.

⁷² **В. Златарски.** Цит. съч., с. 435; **В. Гюзелев.** Княз..., с. 416–418; **Т. Събев.** Цит. съч., с. 226, 261; **V. Svoboda.** Op. cit., p. 74; **Б. Николова.** Цит. съч., с. 40–41. За някои нови виждания в тази насока вж: **П. Георгиев.** Първият български..., с. 129–138; **П. Георгиев.** Личността на архиепископ..., с. 50–54.

Впрочем, затова е наречен *богожелан* – оглавява катедра в град, за който пред Бог се застъпват и свидетелстват (преводът на „мъченик“ – мартир означава *свидетел пред Бог*) 12 светци мъченици. В този смисъл и Дръстър може да се разглежда като богожелан град.

Докога Николай управлява дръстърската епископия, не може да се каже със сигурност. Благодарение на археологическите проучвания в Силистра вече се знае, че първата (след покръстването през 864 г.) епископска базилика е издигната в центъра на укрепената територия на Дръстър (обр. 21), но на този интересен паметник ще се спра по-подробно в следващата глава⁷³.

Много въпросителни има около евентуалните промени в статута на българската църква при управлението на цар Симеон Велики и около това, дали те рефлектират върху положението на Дръстър като религиозен център в началото на Х в.

След преместването на столицата от Плиска в Преслав през 893 г. вероятно е преместена и архиепископската резиденция. Въз основа на археологическите разкопки в Преслав може да се предполага, че архиепископската базилика и съпътстващият архиепископски дворец са построени северно от царските палати⁷⁴. Спорно е обаче дали след като се самообявява за цар (василевс – император) през 913, 917, 919 или 925 г., Симеон Велики въздига българската архиепископия в ранг на патриаршия⁷⁵. На високообразования и вещ в църковните дела Симеон (бивш монах) без съмнение е било известно каноничното правило, че цар (император) без патриарх не може⁷⁶. И след като е знаел, че императорската (царската) инвеститура има законен характер само ако е извършена от патриарх⁷⁷, то не е изключено под негова режисура, преди коронацията (през 913 г.), да е извършена патриаршеска интронизация. Друг е въпросът, че в международен план една такава интронизация си остава неканонична и неприемлива, защото не е санкционирана от вселенските патриарси или техни представители със съборно решение. Ако обаче заложим на хипотезата, че при приема във Влахерните

⁷³ **Ст. Ангелов.** Разкопки на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). – Добруджа, 20, 2002, с. 16. По-прецизно по тази тема в следващата глава.

⁷⁴ **Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров.** Големият царски дворец във Велики Преслав. I. Преславската патриаршия през Х в. София, 1991, с. 116–130.

⁷⁵ **В. Златарски.** Писмата на патриарх Николай Мистик. – СбНУНК, 11, 1894, с. 21–23; **Ив. Снегаров.** История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1995, с. 4–15; **Г. Бакалов.** Средновековният български владетел. (Титулатура, инсигнии). София, 1985, с. 113; **Ив. Божилов.** Цар Симеон Велики (893–927). Златният век на средновековна България. София, 1983, с. 106 сл.; **Т. Събев.** Цит. съч., с. 238; **Б. Николова.** Цит. съч., с. 42–43.

⁷⁶ **Inocentius III Papa – Caloiohannes Rex. Epistolae.** – In: PL, CCXIV, col. 155 (= ЛИБИ, III, с. 319.).

⁷⁷ **Г. Атанасов.** Инсигниите ..., с. 62 сл.; **A. Vogt.** Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies, II. Paris, 1940, 47 (38), p. 1–13.

⁷⁸ **Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 106 сл.

през август 913 г. патриарх Николай Мистик коронува Симеон за василевс⁷⁸, то промени в статута на българския църковен глава не се налагат. През 925 г. Симеон е коронован за император на ромеите – един акт, без съмнение извършен в Преслав. Отново се питаме дали за случая не е ръкоположен (или това става при обтягането на отношенията Преслав – Константинопол през 919 г.) български патриарх. Изобщо проблемът с положението и титлата на българския първосвещеник между 913–914 и 927 г. не може да бъде решен с категоричност при наличната изворова база. Ако хипотетично допуснем все пак интронизацията на патриарх при управлението на Симеон Велики (друг е въпросът доколко той е легитимен за външния свят), то следва да теоретизираме за евентуални промени в църковната организация. Една огромна (почти удвоена) територия на България изисква разкриването на нови епископски катедри, а защо не и подчиняването на бивши византийски епархии под жезъла на българския архиерей. Впрочем тъкмо по това време патриарх Фотий формулира правилото „Обичайно е църковните неща да се променят заедно с променянето на гражданските области и диоцези“⁷⁹. От друга страна, ако архиепископското достойнство на българските първосвещеници след 870 г. налага суфрагантите им да имат епископски титли, то евентуалното патриаршеско достойнство (след 913, 917–919 г. или 925 г.?) предполага големите епископии да се въздигнат в ранг на митрополии. Дори само за момент хипотетично да допуснем, че това става, то може да се прогнозира, че сред първите епископи, въздигнати в митрополити, е Дръстърският – по причини, изтъкнати по-горе. При положение, че патриарсите на Самуилова България са преки наследници на Дръстърския патриарх, то не трябва да очакваме разлики в църковната организация преди и след 971 г., когато Дамян напуска Дръстър и се установява в югозападните земи. Надписите в патриаршеската катедрала „Св. Ахил“ в Самуиловата резиденция Преспа от 1002–1003 г. не осветяват достатъчно този въпрос, защото вместо титлите са изброени катедралните тронове⁸⁰. Освен това от изобразените 18 трона са съхранени имената само на 11.

При взирание в историческата карта на средновековна България от втората половина на IX и началото на X в. с акцент върху разположението на

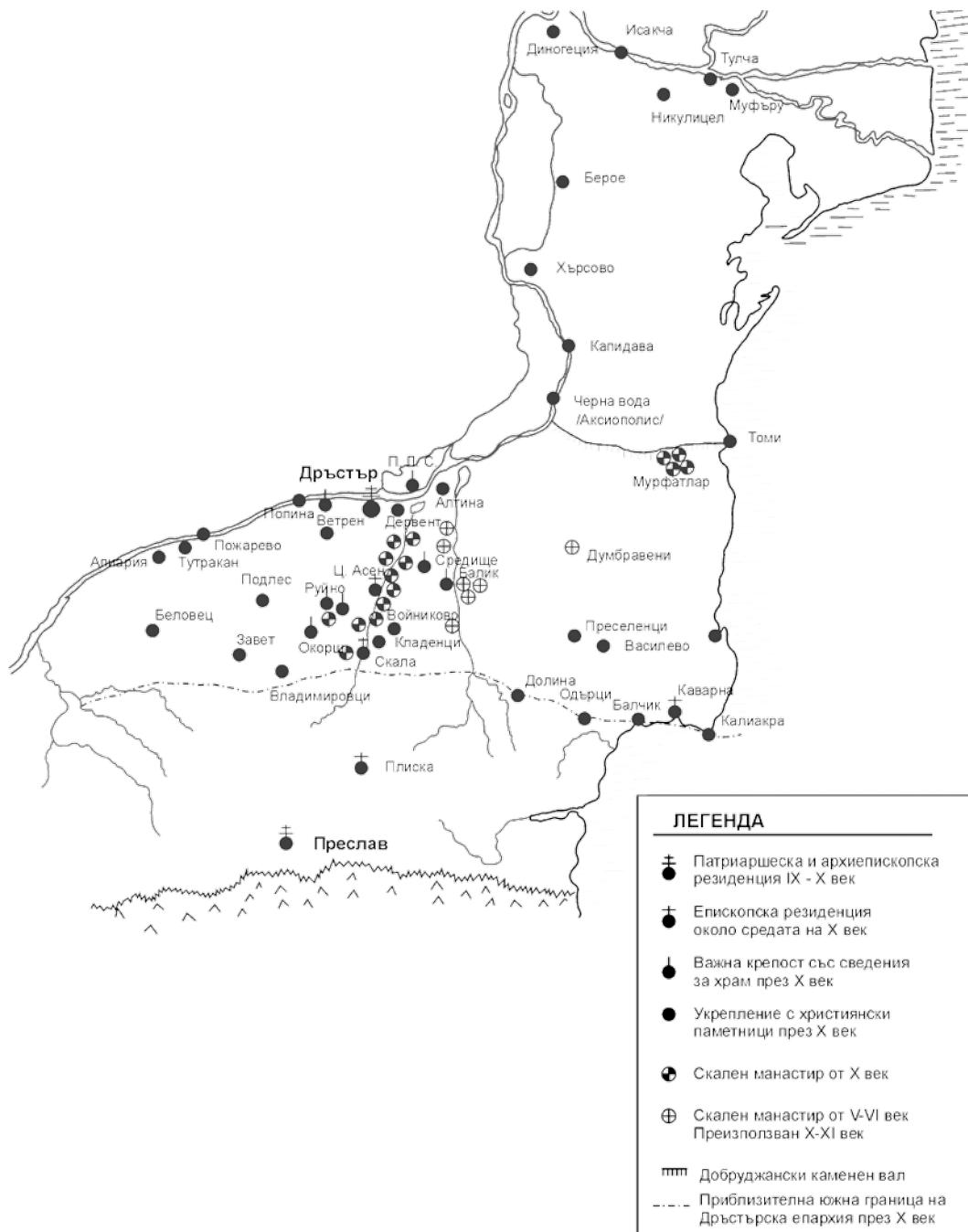
⁷⁹ Φωτίῳ πατριάρχῳ. Ἐπιστολή γ. Νικολάῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρως Ρώμης ἐκδ. Ἰ. Ν. Θαλέττα, ἐν Λονδίῳ 1864, с. 162. По: Д. Гонис. Търново и крайбрежните митрополии и архиепископии (Варна, Месембрия, Созопол и Анхиало) през XIV в. – В: Търновска книжовна школа, 5, 1989, с. 463, бел. 54.

⁸⁰ Й. Иванов. Български старини в Македония. София, 1970, с. 57; Ν. Μουτσόπουλος. Η“βασιλικητοναγίου Ἀχιλλεύστην Πρέσπᾱ. Θεσσαλονικί. 1988, σ. 65. εικ. 51–54.

епископските катедри ще забележим, че Дръстърската епархия граничи на изток с Черно море, на запад – с Белградската епархия (евентуално с Видинската, която може би е формирана през Х в.⁸¹), на юг – с Плисковската (после Преславска), а на север достига до Днестър (обр. 20). Пределното прецизиране на границите (с изключение на черноморската), обаче, е рисковано. Може само да се предполага, че в края на IX в. границата между Дръстърската и Белградската епископия минава някъде по Тимок, Искър или Вит, а с разкриването на Видинска епископия се изтегля някъде по поречието на Русенски Лом или Янтра. Хипотетични са и границите ѝ в южна посока, за които предполагам, че са на север от р. Батова и крепостта Скала. Още по-трудно е да се определи северната граница. От една страна, тя ще да съвпада със северната граница на България през IX – началото на Х в. (т. е. включвала е отвъддунавските земи), но, от друга – истинската духовна граница е по р. Дунав. Това, обаче, е истинско предизвикателство за дръстърските епископи, защото пред тях се открива широко поле за мисионерска дейност на север от Дунав. Действително през Х в. североизточната периферия на дръстърската епархия е единствената контактна зона на средновековна България с езическия варварски свят. Засега е трудно да се установи доколко успешна е мисията на духовенството от Дръстърската епископия, защото на североизток от Дунав все още не са разкрити църкви и християнски некрополи от края на IX и началото на Х в., а християнските култови паметници (кръстове, медальони, иконки и пр.) са твърде малко⁸². Очевидно през този период усилията са насочени повече към много по-важните територии на юг от Дунав, обхващащи почти цяла Добруджа и Лудогорието.

⁸¹ Б. Николова. Цит. съч., с. 52–57.

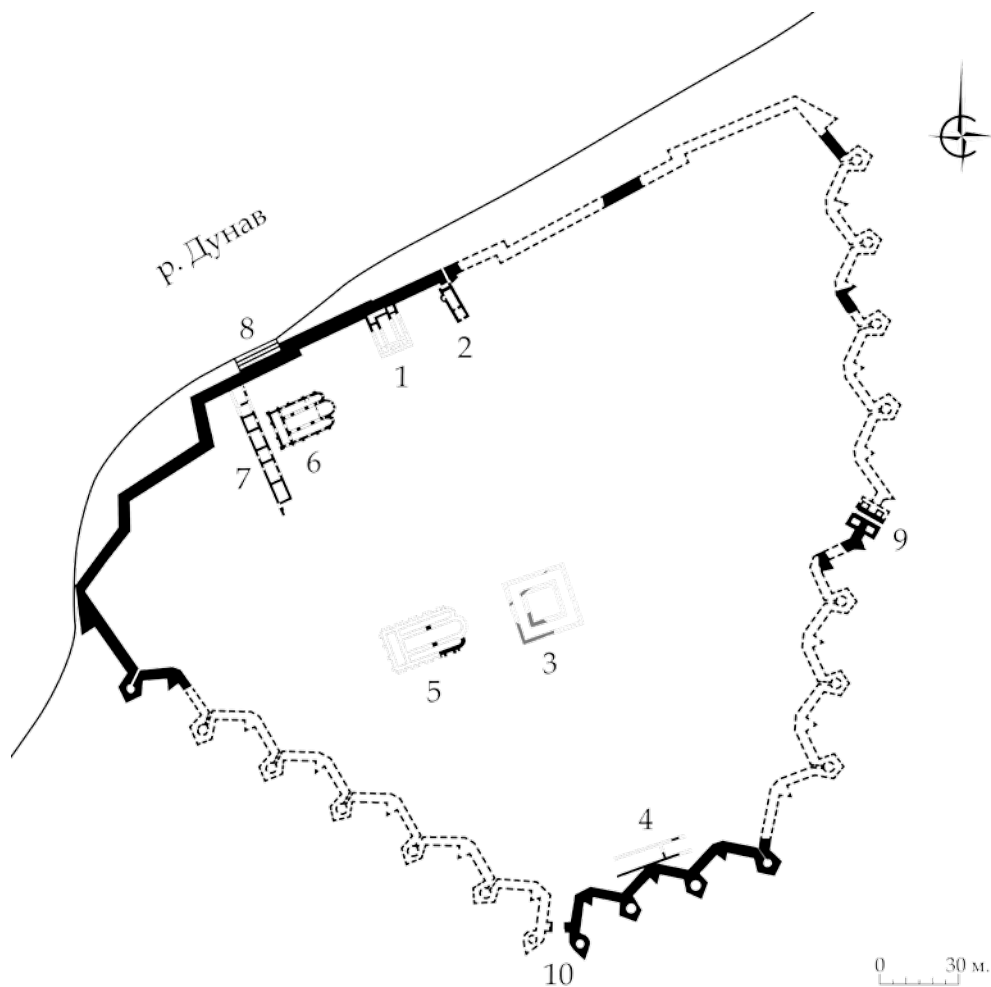
⁸² Г. Б. Феодоров, Г. Ф. Чеботаренко. Памятники древних славян (VI–XII в.). Кишинев, 1974, с. 101–116; Н. Тельнов, В. Степанов, Н. Русев, Р. Рабинович. Разошлись славяне по земле. Кишинев, 2002, с. 91 сл.

Обр. 20. Доростолска епархия през последната трета на IX и X в.

Глава II

Епископският център в Дръстър

Обр. 21. План на цитаделата на Дръстър през втората половина на IX в. (по Г. Атанасов и Кр. Михайлов): **1.** Владетелски дворец (Преславният дом на Дунав). **2.** Владетелската баня. **3.** Разрушеното езическо капище. **4.** Казармата (?) до Южната (централната) порта. **5.** Катедралната епископска базилика. **6.** Дворцовата епископска базилика. **7.** Епископската резиденция. **8.** Пристанището. **9.** Източната порта. **10.** Южната порта

На фона на многобройните писмени източници, които ни представят Дръстър като водещ религиозен център на Първото българско царство, е странно, че почти до края на XX в. в Силистра не бяха открити средновековни църкви, манастири и християнски некрополи, а броят на култовите предмети бе необичайно малък. През последните десетилетия тази

празнина започва да се запълва и картината коренно се променя. Първо между 1988 и 1999 г. бе открита и проучена представителна църква № 2 на дунавския бряг, отстояща само на 7 м от северната крепостна стена на цитаделата на късноантичния и средновековния град, а западно от нея бе проучена представителна резиденция (обр. 21, 22). През 2015 г. на око-

Обр. 22. Дворцовата епископска базилика № 2 и епископската резиденция западно от нея през 2/2 на IX в. (Снимка: Тодор Димитров. План по Ст. Ангелова с допълнения и възстановка на плана по Г. Атанасов и Кр. Михайлов)

ло 90 м северно от тях и в непосредствена близост до разрушеното след покръстването при княз Борис I Михаил (852–889) езическо светилище (капище – обр. 11, 14)⁸³ попаднахме на втори представителен храм, № 4 (обр. 21, 22). При разкриване на основите му регистрирахме и частично проучихме по-ранна църква № 5, засега най-ранния средновековен храм в Дръстър (обр. 21, 23). Има археологически податки за още 3 църкви – две в цитаделата (№ 1 и 7) от XIII–XIV в. и една от X в. извън укреплението до централната Южна порта (№ 6).

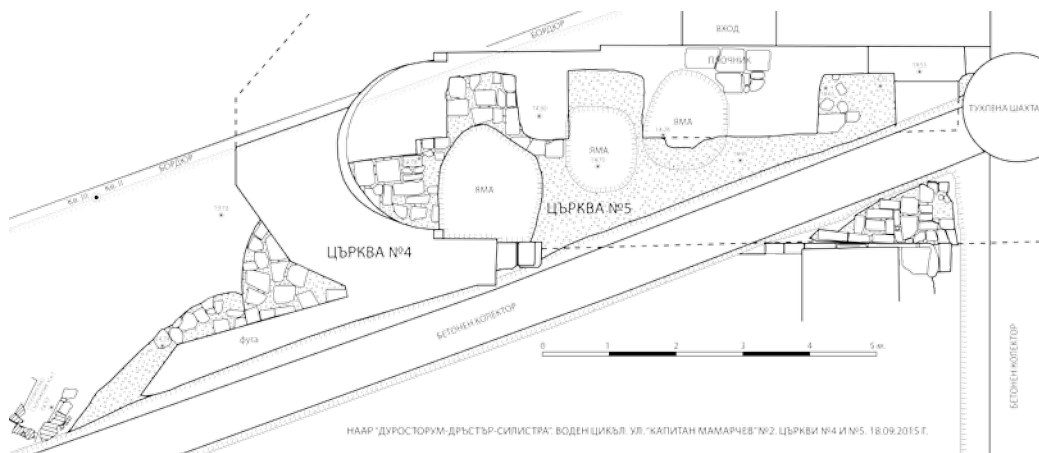
⁸³ Г. Атанасов. Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция на българските канове през първата половина на IX в. – Археология, 1, 2012, с. 28–45; Ch. Kirilov, R. Koleva. Op. cit., p. 231–250.

1. Катедралният епископски храм на Дръстър – църква № 5

Както се спомена, тази църква бе регистрирана на около 0,70 м под пода на църква № 4 (за нея малко по-долу) при проучване на основите ѝ (обр. 23, 24).

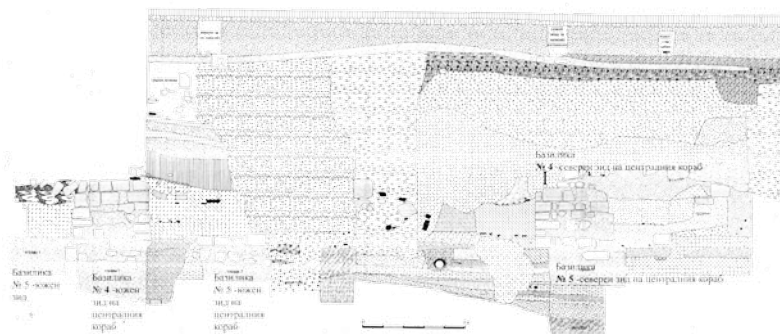

Обр. 23. Катедралната епископска базилика № 5 на Дръстър от 2/2 на IX в. под кръстокуполната църква № 4 от X в. (Снимка: Г. Атанасов)

Обр. 24. Катедралната епископска базилика на Дръстър от 2/2 на IX в. (План по Г. Атанасов и Кр. Михайлов)

Разкрит частично е само южният кораб с дължина около 13 м, а в западния профил са документирани преградните зидове между централния и южния кораб и между централния и северния кораб (обр. 25)⁸⁴. Външният северен зид попада под масивен бастион на турска фортификация от IX в. Южният кораб е бил с ширина 3,00 м, централният 6,00 м, а основите на южния зид и разделителните зидове между централния, северния и южния кораб са еднакви – 1,60 м.

Обр. 25. Западният профил, където са фиксирани основите на преградните зидове на централните кораби на църкви № 4 и 5 (по Ст. Иванов)

а

б

Обр. 25а. Фундаментите на базилика № 5 (ляво – външен южен и дясно – преграден между южен и централен кораб), базилика № 4 (средата – между южен и централен кораб) и западният зид с входа на късна църква XIII–XIV в. (№ 7) (долу) (снимка Ст. Иванов)

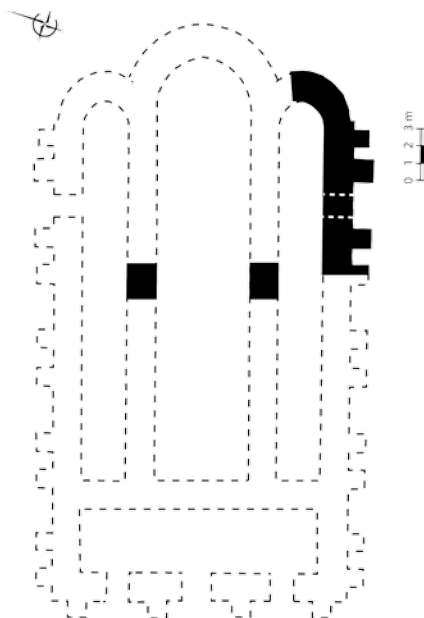
Обр. 25б. Преградният зид между централния и северния кораб на църква № 4 и под него основата на преградния зид между централния и северния кораб на по-ранната базилика № 5 (снимка Ст. Иванов)

⁸⁴ Ст. Иванов, Г. Илиева. Спасително археологическо проучване на обект: „Доизграждане на канализационната мрежа и реконструкция на водопроводната мрежа на гр. Силистра“, в границите на НАР „Дуросторум – Дръстър – Силистра“ както и зони „А“ и „Б“ през 2015 г. – В: Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2016, с. 786–789, обр. 1–2.

Частично, също в субструкция, е запазена само полукръглата (?) апсида на южния кораб. Специално внимание заслужават разкритите контрафорси на южната стена. Първият, с размери 0,92x0,96 м, е на връзката на апсидата с южната стена след малък отстъп 0,20x0,50 м. Вторият контрафорс, с размери 1,15x1,20 м, е само на 0,76 м западно от първия. Третият контрафорс, с размери 1,09x0,98, е на 2,25 м западно от втория. На 1,00 м следва четвърти контрафорс, 1,05 x 1,10 м. Основите на този храм са проучени на дълбочина около 0,90–1,00 м, като са изпълнени от ломени камъни светлорозов хоросан с много малки примеси от дребно счукана тухла (обр. 26). Горният ред, както и частично разкритият зид, разделящ южния от централния кораб на църквата, обаче, е от малки, но добре оформени каменни блокове в квадров градеж. Най-вероятно те бележат границата между субструкцията и методично разрушената суперструкция, която несъмнено също е била квадров градеж. Забележително е, че след разрушаването фундаментът е много добре подравнен и залят с два тънки пласта по около 0,02 м хоросан – долният е по-светъл, бледорозов, а горният – червеникав. По този начин църквата е запечатана – едно своеобразно ритуално погребване на стари християнски култови паметници, известно още в Късната античност.

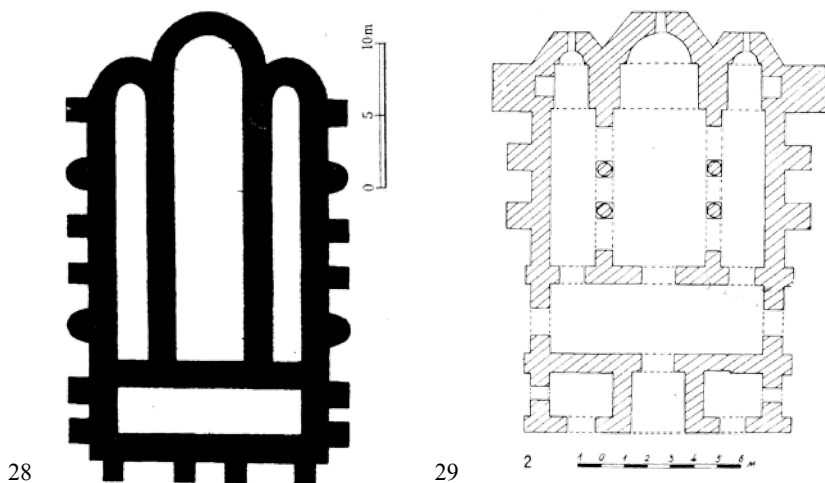
26

27

Обр. 26. Южната и централната апсида на църква № 5 под южната и централната апсида на църква № 4 (снимка Г. Атанасов)

Обр. 27. Възстановка на плана на катедралната епископска базилика № 5 (по Г. Атанасов и Кр. Михайлов)

Обр. 28. План на Архиепископската базилика в Преслав (По Д. Овчаров)

Обр. 29. План на манастирската църква в Равна (по П. Георгиев)

Любопитна е възстановката на плана на църква № 5 (обр. 27). Като начало тук може да се опрем на църквите с изявиени контрафорси от IX в. в България – манастирската църква (католикон) до с. Равна⁸⁵, датирана в последната четвърт на IX в., а в известна степен и на три ранни плисковски базилики с контрафорси (№ 5, 21, 35)⁸⁶. Докато католиконът в Равна и трите плисковски църкви са доста по-тесни с по-малки фундаменти и са твърде скъсени, то параметрите на църква № 5 в Дръстър предполагат за сравнение да привлечем по-скоро масивните базилики в Гебе клисе и Скалова могила⁸⁷, и най-вече Архиепископската църква във Велики Преслав (обр. 28)⁸⁸. Освен че има аналогично престижно разположение с дръстърския храм (и двата са катедрални храмове през IX в.), то има и ред конструктивни прилики като дълбоките фундаменти, квадратния градеж и най-после масивните контрафорси, които липсват в другите две големи преславски базилики в местностите Гебе клисе и Скалова могила. Почти без изключение при аналозите от Равна, Плиска и Преслав централният кораб е над два пъти по-голям от страничните. При това положение, като добавим четирите зида, се получава обща външна ширина на църква № 5 в Дръстър около 18,40 м. Ако калкулираме

⁸⁵ П. Георгиев. Манастирската църква при село Равна, Провадийско. – ИНМВ, 21, 1985, с. 71–98, табл. IX.

⁸⁶ Н. Чанева-Дечевска. Църковната архитектура на Първата българска държава. София, 1984, с. 44–47, фиг. 19–22.

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Големият царски дворец във Велики Преслав. Т. I. Преславската патриаршия през X в. София, 1991, с. 13–25, план II, III.

и контрафорсите, ширината достига до около 20,60 м. По-големи въпросителни има при изчисляването на дължината. Както вече посочихме, предвид по-малките размери скъсените базилики с контрафорси в Плиска (№ 5, 21, 35) и Равна трябва да отпаднат като база за сравнение. Затова за възстановяването на плана на църква № 5 в Дръстър е по-оправдано да привлечем изцяло проучената архиепископска базилика в Преслав. Действително ширината на корабите ѝ (3,07 и 3,30 м) и общата ѝ ширина 17 м (19,6 м с контрафорсите) почти съвпадат с ширината на църква № 5 в Дръстър, което не изключва възможността да съвпадат и дължините, в случая минимум около 31 м (по-вероятно над 33 м), колкото е преславската базилика. Що се отнася до устройството на апсидите, тук има две възможности – полукръгли отвън (по-вероятно) и отвътре както църкви № 5 и 25 в Плиска и Архиепископската църква във Велики Преслав, или пък тристенни отвън подобно на църква № 31 в Плиска и на църквата в Равна (обр. 29). Масивните контрафорси, разположени един до друг в източния край, предполагат мощни зидове при апсидата и сводесто покритие подобно на църквите при Равна и Преслав. Те са с екзонартекси, които във височина може да се развиват и като двойка кули пред фасадите. Този в Равна е издигнат заедно с базиликата, а при преславския храм е добавен по-късно. Дали и църква № 5 в Дръстър е имала екзонартекс, може само да се предполага – западната част на наоса с притвора и пространството пред тях не са проучени, защото са в урбанизирана територия. Предвид широките стени и мощните фундаменти вероятно църквата е имала галерии над страничните кораби, а предвид положението ѝ на знаков катедрален храм на Първото българско царство е допустима и галерия (владетелска?) над централния кораб пред притвора. Забележително е, че след Голямата базилика в Плиска (обр. 46) и катедралата източно от дворците във Велики Преслав (42,10x21,10 м)⁸⁹ (обр. 77) епископският храм № 4 в Дръстър се явява третата по големина трикорабна новопостроена базилика в средновековна България между средата на IX и средата на X в. Сходствата в плана, размерите и донякъде на оформените контрафорси с Архиепископската базилика във Велики Преслав (обр. 28) не изключват възможността сградите да са дело на една архитектурна мисъл и да са строени приблизително по едно и също време. Да не пропускаме и факта, че около средата на IX в. Дръстър и Преслав имат статута на владетелски резиденции, чиято легитимност следва непосредствено столицата Плиска и в които долавяме и други общи архи-

⁸⁹ М. Ваклинова, И. Щерева. Княз Борис I и владетелската църква на Велики Преслав. – В: Християнската култура в Средновековна България. Велико Търново, 2008, с. 185–195, обр. 1–3.

тектурни решения⁹⁰. Прочее, храм с такива размери, план и представителност в Средновековна България се строи едва в края на Х в. от цар Самуил, който изгражда забележителната катедрална трикорабна базилика в резиденцията си на остров Св. Ахил в Преспанското езеро⁹¹.

2. Дворцовата епископска базилика – църква № 2

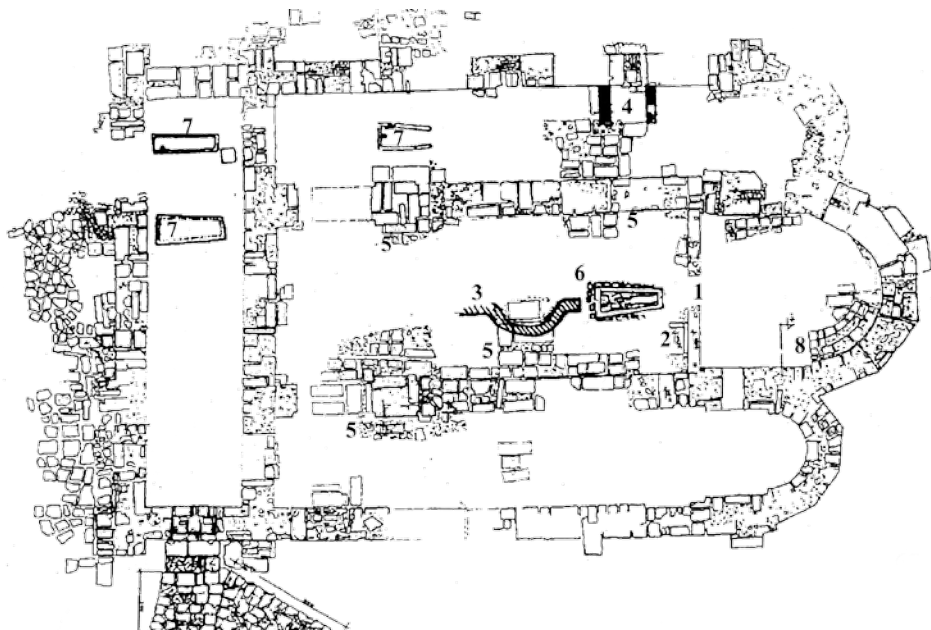
Обр. 30. Дворцовата базилика № 2 в Дръстър

Тя е разположена на брега на р. Дунав до северната крепостна стена на Дръстър. Първоначалната ни идея, преди разкриването на църкви № 4 и 5 в центъра на Дръстър, бе, че това е катедралната епископска базилика на града. Представлява трикорабна триапсидна базилика с притвор и външни размери 28,20x15,55 м (обр. 21, 22, 30). Централният кораб е широк 5 м, северният – 2,90 м, а южният – 2,95 м⁹². Разграничени са от дълбоки стилобати, върху които лягат две двойки масивни правоъгълни стълбове.

⁹⁰ Имам предвид сходствата на крепостните порти, дворците от началото на IX в. и баните в Дръстър и предстоличен Преслав. **Г. Атанасов, Кр. Михайлов**. Цит. съч., с. 213–245.

⁹¹ **N. Moutsopoulos**. Le tombeau du tsar Samuel dans la basilique de Saint Achille á Prespa. – *Etudes balkaniques*, 3, 1994, p. 114–126; **Ν. Μουτσόπουλος**. Η“βασιλική του αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα. Θεσσαλονίκη. 1988.

⁹² **Ст. Ангелова** с кол. Църква № 2 в Дръстър (Силистра). – *Минало*, 3, 1996, с. 28–40; **Ст. Ангелова**. Разкопки на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). – *Добруджа*, 20, 2002, с. 16.

Обр. 31. Дворцовата базилика № 2 в Дръстър (археологически план по Ст. Ангелова с допълнения на Г. Атанасов). 1. Канцел. 2. Мощехранилища. 3. Амвон. 4. Допълнително изграден метатарсион през X в. 5. Допълнителни подзидания на пилоните през X в. 6. Епископска гробница от XI в.(?). 7. Цистови гробове от IX–X в. 8. Допълнително изграден синтрон през X в.

Вероятно първоначално те носят система от арки, които поемат сводовото покритие на покрива. Трите кораба завършват на изток с триъгълни отвън и полукръгли отвътре апсиди (обр. 22, 30). Комуникацията на презвитерия с протейзиса и диаконикона се осъществява чрез тесни входи с ширина 0,60 м. Пред централната апсида има следи от ниска мраморна олтарна преграда, пред която е апликирана мощехранилища (обр. 31.2). Притворът е едноделен с три входа към наоса. В него и в източната част на наоса са оформени с плочи цистови гробове (обр. 31.7), в които навярно са погребани висши представители на духовната и светската аристокрация през X в. Северно от църквата до протейзиса има баптистерий, от който е запазен фрагмент от купела и водопроводната система. Подът на храма е покрит с мраморни плочи, които лягат върху подложка от розов хоросан. Стените са измазани с фина розова мазилка. Църквата е старателно иззидана с добре оформени варовикови блокове. Фундирана е на дълбочина 1,80 м с ломени камъни на розов хоросан. Това обстоятелство, както и дебелината на зидовете, предполагат базилика със сводово покритие и несъмнено галерии над страничните кораби.

Под основите на църквата има фрагменти късноантична, ранновизантийска и старобългарска керамика от езическия период (?), което подсказва, че църквата е издигната след средата на IX в.

3. Епископската резиденция

*Обр. 32. Епископската резиденция пред базилика № 2
(снимка и примерна възстановка Г. Атанасов)*

Забележително е, че Църква № 2 не е самостоятелен паметник, а е само акцент от обширен архитектурен ансамбъл, допълнен с резиденциална верижна сграда. Разположена е само на 3,90 м на запад от притвора на храма, като верижните помещения се допират до северната крепостна стена, развиват се в посока север–юг (обр. 21, 22, 32, 72, 99)⁹³ и фиксират западния край на централния двор. Това е всъщност резиденцията на архиепископите с външни размери 48,20x5,80 м, която включва в приземния етаж 7 верижно разположени помещения, широки в интериор около 3,90 м и дълги от север на юг съответно 6,90 м, 4,20 м, 4,75 м, 6,75 м, 4,55 м (пред входа на църквата), 7,70 и 7,10 м. Имат входи от изток към базиликата, широки около 1,50 м. и от запад с ширина около 1,10 м. Външните стени са широки около 0,90 м, а преградните – между 0,80 и 0,88 м. Иззидани са от добре оформени варовикови блокове, по-големи при входовете и ъглите (средно около 0,67x0,39x0,27 м и 0,43x0,24x0,22 м) и по-малки по фасадите (средно около 0,34x0,24x0,34 м и 0,25x0,20x0,18 м). Градежът е квадратен (без емпленктон) на бледорозов хоросан с дребно счукна тухла и добре хоризонтирани редове, чиито фуги, подобно на храма, са измазани със светлорозов хоросан. Върху каменни блокове при входа и върху покривни керемиди се среща врязан знакът IYI (обр. 33,73). Основата е от ломени камъни на хоросан. Котата на фундиране на този представителен комплекс от 7 верижно свързани помещения съвпада с котата на фундиране на базиликата, което предполага, че са градени успоредно или на малка дистанция от време през последната трета на IX в.

⁹³ Ст. Ангелова. Разкопки на..., с. 14, табл. I.

33

34

Обр. 33. Знакът IUI на стената до входа на епископската резиденция

Обр. 34. Старобългарски знак, вложен като сполия в апсидата на патриаршеската базилика № 4

4. Възстановка на епископския комплекс

Пред проучвателите все още стоят много въпроси по предназначението на целия култов архитектурен ансамбъл в Дръстър и съставните му части, взаимовръзката между отделните елементи и прецизната им датировка. За съжаление двата храма под № 4 и 5, както и резиденцията в северна посока, не са допроучени, тъй като терените са в съвременна градска среда и това е нова пречка за по-цялостни наблюдения и изводи. Все пак е разкопано достатъчно, за да могат да се направят някои предварителни констатации и историко-археологически интерпретации.

Още в началото на проучванията на църква № 2 през 1994 г. изказах предположението, че става въпрос за епископския и патриаршески храм с резиденция на Първото българско царство⁹⁴. Тази идея не е компрометирана из основи, но новите открития през 2015 г. разкриват една по-сложна картина на култовото строителство и устройството на храмовия комплекс. Определено ансамбълът не възниква изведнъж като резултат на единно проектирана и завършена строителна програма. Според досегашните наблюдения първо е построена частично проучената трикорабна базиликална църква № 5 (обр. 21) в приблизителния център на цитаделата на Дръстър, разположена точно срещу централната южна порта. Непосредствената ѝ близост до езическия храм (капище) от първата половина на IX в. е знакова – една практика, регистрирана в централната държавна резиденция Плиска и аула във Велики

⁹⁴ Г. Атанасов. Християнският Дуросторум..., с. 169–175, табл. XXXVIII.

Преслав, където върху руините на самите капища са построени християнски базилики⁹⁵. Това е нагледна илюстрация за триумфа на новата религия, която има знакови прояви още при налагането на християнството като държавна религия в Римската империя и специално при Теодосий I (379–395) и последователите му⁹⁶. Разликата тук е, че новоизградената християнска базилика № 5 не е върху разрушеното капище, а в непосредствена близост до него. Не е изключено, обаче, каменните квадри от суперструкцията на капището да са демотирани и вложени в градежа на базиликата, защото го разкриваме разрушено до основи, като от суперструкцията му са запазени само два (?) каменни блока. Действително във вътрешността на основата на преградния зид между южния и централния кораб на църква № 4 като *spolia* е вложен масивен каменен блок с дълбоко врязан старобългарски знак, наподобяващ Ж (обр. 34), което подсказва, че е взет от по-ранен градеж – дали от капището или от по-ранната базилика № 5, е трудно да се прецени. По-скоро заедно с останалите квадри от суперструкцията на капището е демонтиран и вложен в базиликата № 5, а след разрушаването ѝ в началото на X в. е вграден в новия храм № 4.

Любопитно е защо са били нужни тези масивни контрафорси на църква № 5 около 1,05x1,00 м при така дълбоките фундаменти с ширина 1,60 м, достигащи до здравия лъос, и при ширина на страничните кораби само 3 м, респективно 6 м на централния кораб (обр. 35). Дори да приемем, че базиликата е със сводово покритие, това е ненужно презастраховане. Във византийския културен кръг от IV до X в. няма подобен аналог. Една от вероятните възможности предполага, че строителите на ранния храм № 5 в Дръстър са нямали достатъчно опит в изграждането на подобни конструкции, т.е. строителството на трикорабни базилики за тях е новост и непознато предизвикателство. Тази несигурност може да е довела до въвеждането на излишните на пръв поглед в конструктивно отношение масивни контрафорси, които придават известна тромавост на фасадите и визуалното възприятие на конструкцията като цяло. Впрочем, това явление през IX–X в. е регистрирано основно в България и специално в ранните църкви на главната резиденция Плиска (църкви № 5, 25, 31), Велики Преслав (Архиепископската базилика – обр. 28) и построената в последната трета на IX в. княжеска манастирска църква в Равна (обр. 29). Освен това основите на базилика № 4 са в пласт с ранновизантийска керамика IV–VI в. (обр. 67а) и липсват находки и керамика от VIII–IX в. Единствено в западния профил под базиликата е документирана по-ранна структура

⁹⁵ Ст. **Ваклинов**. Формиране на старобългарската култура. София, 1977, с. 112, 169, 172.

⁹⁶ **E. Stein**. *Historie du Bas-Empire*. T. I. Paris, 1959, p. 203–213.

Обр. 35. *Хипотетична триизмерна възстановка на базилика № 5 от втората половина на IX в. (по Г. Атанасов, Св. Русев и Ст. Дончева)*

върху пилоти (такива има под фундамента на капището и те са обичайни за плисковското строителство главно през IX в.), разрушена от основите на базиликата⁹⁷. Това е знак за много ранно средновековно строителство във възстановения в началото на IX в. от кан Омуртаг ранновизантийски кастел. Както вече споменах, иначе той е построен а *fundamentum* от император Юстиниан I Велики, а според откритите монети на Константин IV – разрушен при нахлуването на прабългарите на кан Аспарух в края на VII в.⁹⁸

Забележително е, че в римо-византийския християнски свят IV–VII в. базилики с изявени пиластри или контрафорси са изключителна рядкост, а в провинциите в българските земи и в съседство на византийска територия в южна посока изобщо липсват. Не са ми познати примери в Константинопол, Мала Азия, Близкия Изток, Северна Африка и Северното Черноморие. Такива са регистрирани единствено в северното адриатическо крайбрежие и полуостров Истрия – т.е. провинциите Далмация и Аквилея, Венеция и Истрия. Ще посоча

⁹⁷ Ст. Иванов, Г. Илиева. Цит. съч., с. 789.

⁹⁸ Г. Атанасов. Римо-византийският кастел на Дуросторум-Доростол върху Дунавския бряг в Силистра. – Археология, 1, 2013, с. 52–70; Г. Атанасов. Дръстър (Силистра) и дунавската резиденция..., с. 28–45.

само някои примери – Fondo Tullio в Аквилея (около 400 г.) (обр. 36)⁹⁹, Равена (Сан Аполинаре)¹⁰⁰, Салона (гробнищната църква в некропола Каплюч от края на IV в.) (обр. 37), в Манастирине и Марусинац от V–VI в., Емона (Любляна – преди 408 г.), базиликата в Grado, Iulium Carnicum (Задар, Мостар, Флиниум и др. (обр. 38)¹⁰¹. Повечето са запазени като обеми до ранното Средновековие, което инспирира възпроизвеждането на храмове с изявени пиластри и контрафорси и през IX–XI в. Като най-ярък пример за продължение на традицията специално внимание заслужава трикорабната ранносредновековна базилика в Аквилея, издигната в началото на IX в. (обр. 39). Още по-видимо тя е документирана в Адриатика с църквите „Св. Стефан“ в Оток (обр. 40), няколко храма в района на Салона (специално „Св. Св. Петър и Мойсей“ в Солин, където ранносредновековната църква е издигната върху руините на раннохристиянска базилика с трансепт) (обр. 41), Задар (специално „Св. Ловро“ от IX в. с преустройства от X и XI в.) (обр. 42), Св „Спас“ до Цетине, катедралната базилика в Биограде на мору (обр. 43), трикорабния храм Бискупии („Св. Сисилия“) в Книн (обр. 44), Крал-Звонимировата църква, Дубровнишката катедрала „Св. Петър“ с преустройства през X и XI в. и пр.¹⁰², илюстрирани и подробно описани от E. Diggve, T. Marasović, Ž. Peković и др.¹⁰³

Като прототип на тази практика в разглеждания сравнително затворен регион се посочват мавзолеят на св. Анастасий при двойната базилика до Масуринац

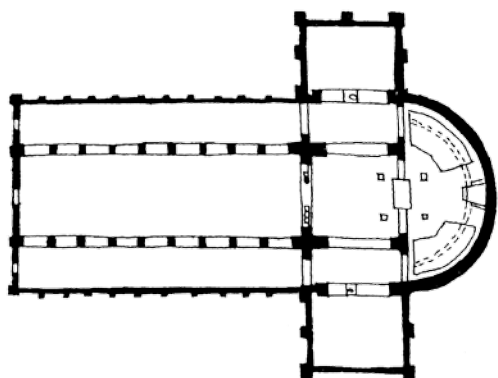
⁹⁹ **G. Brusin**. La basilica del Fondo Tullio alla Beligna di Aquileia. – Associazione Nazionale per Aquileia, Quaderno № 4, 1948, Padova, 1947; **S. Tavano**. Aculeia, guida dei monumenti cristiani. Udine, 1977.

¹⁰⁰ **P. De Vecchi, E. Cerchiari**. I tempi dell'arte. V. 1. Milano 1999.

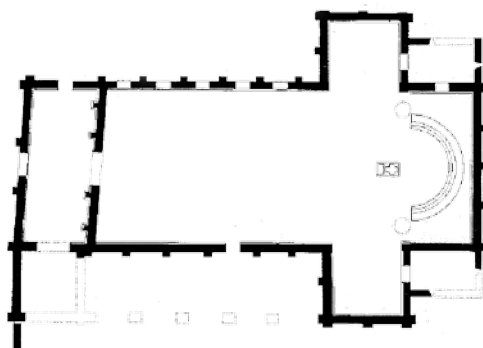
¹⁰¹ **E. Diggve**. History of Salonian Christianity. Oslo–London–Leipzig–Paris, Cambridge–Mass. 1951, p. 79, Pl. IV. 26, 27, p. 83, Pl. IV.31; **E. Dyggve**. Povijest salonitanskog kršćanstva. Split, 1996, p. 78–91; **F. Glaser**. Frühes Christentum im Alpenraum, Eine archäologische Entdeckungsreise, Ferlag Pustet/Styria, Graz, Wien, Köln, Regensburg, 1997, p. 83–85, 91–93; **P. Chevalie**. Salona 2, Ecclesia Dalmatiae, L'architecture Paléochrétienne de la province Romaine de Dalmatie (IVe – VIIe s.) Tome 1, Catalogue. Tome 2, Illustrations et conclusions. – Collection de l'Ecole Française de Rome 194/2, Rome, Split, 1995, p. 53–54, Pl. II–IV (Sepen-Fulfinium), Pl. XV–XVI (Pridrag), Pl. LIX (Mostar); **N. Novak, A. Brožić**. Starokršćanski kompleks na Marinama u Uvali Sapan kraj Omišlja na Otoku Krku. – Starohrvatska prosveta, 21, 1999, p. 29–53, pl. 1.

¹⁰² Относно богатата литературна справка за раннохристиянските (IV–VI в.) и ранносредновековните (IX–XI в.) храмове с пиластри и контрафорси по Адриатика, Истрия и Аквилея изказвам сърдечна благодарност на колегите д-р Ариадна Воронова от Москва и проф. Паскал Шевалие от Клермон Феран.

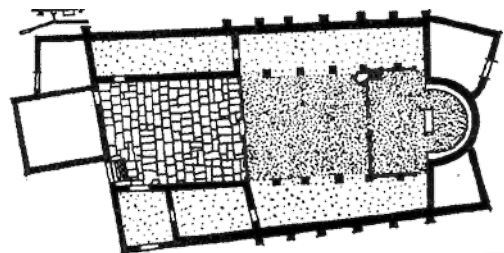
¹⁰³ **E. Diggve**. History..., p. 131, 133, 136–137, Pl. VI.8–10, VI.17, VI.31, 35; **E. Dyggve**. Povijest salonitanskog..., p. 131–150; **T. Marasović**. Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture. Split, 1978, p. 112–114; **M. Jurković**. Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu. Pravci istraživanja. – Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26. Split, 1986–1987; **T. Marasović**. Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji. Split, 1994; **T. Marasović**. Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 1. Rasprava. Split–Zagreb, 2008; **T. Marasović**. Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2. Korpus arhitekture. Kvarner i Sjeverna Dalmacija. Split – Zagreb, 2009; **T. Marasović**. Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture. Srednja Dalmacija. Split – Zagreb, 2011; **Ž. Peković**. Dubrovnik. Nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada. Split, 1998.

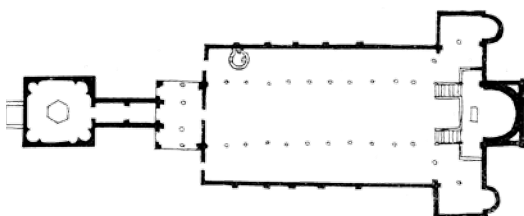
37

36

38

39

40

Обр. 36. Базилката Fondo Tullio в Аквилея (около 400 г.)

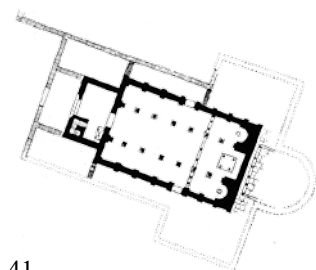
Обр. 37. Църквата във Филинуум (Хърватска) от V в. (по Е. Диггве)

Обр. 38. Гробищната църква в некропола Каплюч (Хърватска) от края на IV в.

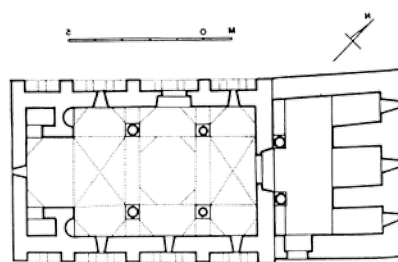
Обр. 39. Ранносредновековна базилика в Аквилея (IX–XI в.)

Обр. 40. Ранносредновековната църква „Св. Стефан в Оток“ (Хърватска) (по Е. Диггве)

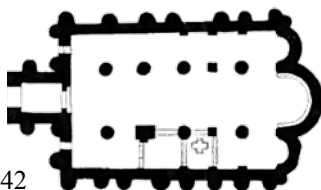
край Салона от края на IV–V в.¹⁰⁴ (обр. 45), където има ярко изразени пиластри, по-скоро контрафорси, но такива се виждат приблизително по същото време върху мавзолея на Галла Плацидия в Равена от V в. и равенските базилики от VI в.¹⁰⁵ Предвид отсъствието на системата от масивни контрафорси и в средно-

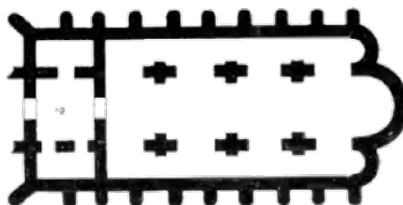
41

42

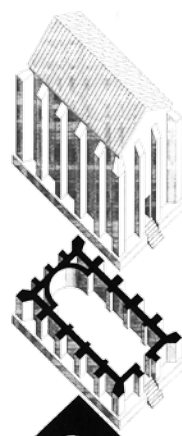
42

43

44

45

Обр. 41. Ранносредновековната църква „Св. Св. Петър и Мойсей“ в Солин (Хърватска) (по Е. Диггве)

Обр. 42. Ранносредновековната църква „Св. Ловро“ в Задар (Хърватска)

Обр. 43. Ранносредновековната катедрална базилика в Биограде на мору (Хърватска) (по Е. Диггве)

Обр. 44. Трикорабният храм Бискупии („Св. Сисилия“) в Книн – Хърватска (по Е. Диггве)

Обр. 45. Мавзолеят на св. Анастасий при двойната базилика при Масуринац край Салона (Хърватска) от края на IV–V в. (план по Е. Диггве, снимка А. Воронова)

¹⁰⁴ E. Diggve. History..., p. 78–79, Pl. IV. 22, 23.

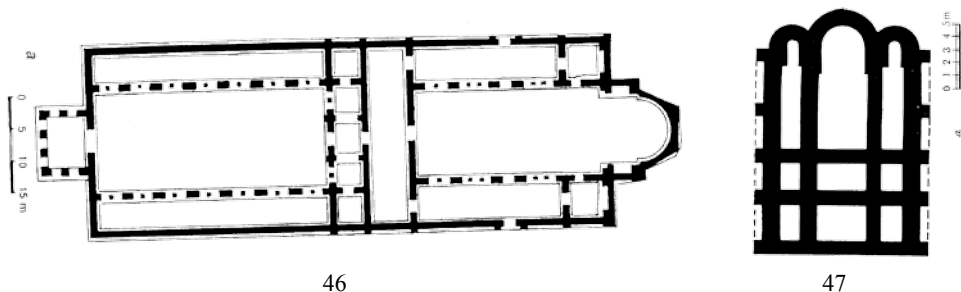
¹⁰⁵ P. Zovatto. Il Mausoleo di Galla Placidia. Architettura e decorazione. Ravenna, 1968.

вековните византийски църкви някои български автори са склонни да търсят западно влияние при изграждането на Голямата базилика и църкви № 24 и 25 в Плиска, църквата в Гебе клисе и Архиепископската църква във Велики Преслав (обр. 46, 47)¹⁰⁶. С основание се акцентира върху няколко от изброените по-горе храмове в Северна Адриатика (Далмация и Аквиея), където посочих серия базилики от IV–XI в. с подобни архитектурни особености. Там проблемът е в прецизирането кои от многобройните ранносредновековни базилики с контрафорси или изявиени пиластри са от IX в. (синхронни на храмове в Плиска, Велики Преслав, Дръстър и Равна), защото са документирани серия преустройства от X и особено от XI в. За българските базилики и специално за архиепископ-Иската църква в Преслав и първия етап на Голямата базилика в Плиска (обр. 28, 46) са приведени убедителни аргументи, че издигането им трябва да се свърже с престоя на латинската мисия в България малко след Покръстването между 867 и 870 г.¹⁰⁷ Отново по времето на княз Борис I Михаил, около 889 г., е издигната и църквата в Равна. Това са важни репери, предполагащи към същото време, т. е. около 866–870 г., да отнесем и издигането на катедрална църква № 5 в Дръстър. Този факт корелира със сведението на Теофилакт Охридски, както и със сведение от Пространното житие на Св. Климент, че Борис I Михаил построил 7 съборни (т. е. епископски катедрални) храма, като почти всички изследователи приемат, че едният е в Дръстър. Действително планът, размерите, масивните контрафорси (един архаизиращ белег) и най-послед стратиграфията предполагат, че църква № 5 е издигната непосредствено след покръстването между 865 и 870 г. и че именно това е катедралният храм на първия епископ на Дръстър Николай, документиран във вече коментирания надпис от Силистра (обр. 18). Допускам, че след установяването на еп. Николай в Дръстър през 870 г. на брега на р. Дунав е издигната втора базилика под № 2, западно от която започва оформянето на резиденцията му – епископския дворец. По своя план, наличието на пиластри и на три многостенни апсиди църква № 2 наумява ранни скъсени базилики в Плиска (т. нар. Болярска църква¹⁰⁸) и специално втория етап на изграждане на Голямата базилика в Плиска, датиран след 870 г. На този фон може да се предполага, че катедралната епископска базилика под № 5 е по-рано построената и по-масивна сграда в центъра на цитаделата срещу централната порта, а по-късно се издига базилика № 2. Фактът, че верижната резиденциална

¹⁰⁶ Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Цит. съч., с. 19–20; П. Георгиев. Базиликата „Гебе клисе“ и въпросът за връзките между България и Рим в края на IX век. – В: Преславска книжовна школа. Т. 6. 2002, с. 47–48, 53–54.

¹⁰⁷ П. Георгиев, Ст. Витлянов. Цит. съч., с. 23–27, фиг. 10а.

¹⁰⁸ Н. Чанева-Дечевска. Цит. съч., с. 44, фиг. 21.

Обр. 46. Голямата базилика в Плиска – Първи период. План (по П. Георгиев)

Обр. 47. Базилика № 25 в Плиска

сграда е само на 3,9 м пред западната ѝ фасада, а разстоянието до северната крепостна стена е около 7 м (обр. 21, 22), свидетелства, че в нея и около нея не могат да се разгръщат масови религиозни мероприятия като литийни шествия и пр., задължителни за един катедрален храм. Любопитното е, че църквата е разположена в един двор, фланкирана от запад от епископския дворец, а само на 15 м на изток се намира владетелският дворец, издигнат в началото на IX в. (обр. 15, 21). Това в още по-голяма степен предполага да я разглеждаме като *capella palatina* – дворцова църква, обслужваща както епископа (след 927 г. патрираха), така и владетеля при периодичните му престои в дунавската държавна резиденция. Така например има безспорни данни, че в нея пребивава цар Симеон Велики при унгарското нашествие от 894–896 г.¹⁰⁹

Вече съм обръщал специално внимание на една практика от V–VII в. епископските резиденции да имат двойни базилики или два храма, като единият е мартириален¹¹⁰. Прочее, прави впечатление още, че вместо в центъра на средновековния град (такова положение заемат главните храмове и епископските резиденции в България и останалия християнски свят) базилика № 2 и резиденцията в Дръстър са построени плътно до северозападния ъгъл на крепостта, респективно до брега на р. Дунав (обр. 21). Каква е причината за това явление все още не може да се отговори, докато не бъде изяснена напълно топографията на Дръстър през IX–XI в. Знае се добре, че преди това, в средата на IV в., на брега на р. Дунав мъченическа смърт застига св. Емилиан Доростолски¹¹¹. През IX–XI в. той се радва на голяма популярност, защото

¹⁰⁹ G. Atanasov. The Danubian Fortress of Durostorum – Dorostol – Drastar – Silistra (4th–19th c.). – In: Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Bulgaria. Vol. 2. Sofia, 2014, p. 542, 546–548.

¹¹⁰ Г. Атанасов. Християнският Дуросторум-Дръстър, с. 101, бел. 9.

¹¹¹ Fr. Halkin. Saint Emilien de Durostorum martyre sous Julian. – *Analecta Bolondiana*, 90, 1972, p. 30–35; Г. Атанасов. Св Емилиан Доростолски..., с. 203–218.

житието му се тиражира в най-легитимните за православната църква издания като Синаксара на Константинополската патриаршия от VIII–IX в., Хрониката на Теофан Изповедник от началото на IX в. и Месецослова на Василий II от самото начало на XI в.¹¹² Не е изключено тъкмо по тази причина базиликата да е фундирана плътно до брега на р. Дунав, защото легендата напомня, че тук има място, осветено с кръвта на известен мъченик¹¹³. А християнската традиция повелява тъкмо на такива места да се изграждат знаковите храмове¹¹⁴. Освен това е практика последните да имат за патрон мъченика, върху чийто мартириум или поменално място са издигнати¹¹⁵. Дали през IX в. в Дръстър има някаква материална следа от евентуален поменален знак (мемория) на св. Емилиан до дунавския бряг, засега е неизвестно. От археологическите проучвания знаем, че катедралната църква е построена върху рушевини на ранновизантийски постройки от IV–VI в.¹¹⁶, което не ще да отбягва от вниманието на духовниците и строителите през IX–X в. Впрочем, има археологически податки, че по аналогичен начин върху разрушения през VII в. мартирий в Августа Траяна – Берое (през V в. този мартирий от IV в. прераства в мартириална църква) към XI в. е построена църква и се развива некропол¹¹⁷.

¹¹² **H. Delehayе.** *Sanaxarium ecclesia Constantinopolitanae.* Bruxellis, 1902, col. 739; **Theophanis Confessori.** *Chronographia.* Ed. C de Boor. I. Lipsiae, 1883, I, 51; **Menologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti.** (PG, 117), col. 428–429.

¹¹³ **Г. Атанасов.** Св Емилиан Доростолски..., с. 203–218.

¹¹⁴ **A. Grabar.** *Martyrium. Recherches sur le cult de reliques et de l'art chrétien antique et Moyen age.* I. Paris. 1946, p. 37–41, 49–51.

¹¹⁵ **A. Grabar.** *Op. Cit.*, p. 39–42; **H. Horman.** *Voriustinianische Kirchenanlage.* – In: *Forschungen in Ephesos*, IV. Wien, 1951, S. 200–231.

¹¹⁶ **Ст. Ангелова.** Археологически проучвания в Националния археологически и архитектурен резерват „Дуросторум-Дръстър-Силистра“. – АОР през 2002 г. София, 2003, с. 129–130.

¹¹⁷ **Д. Николов, К. Калчев.** Раннохристиянски комплекс в Августа Траяна – Берое. – ИМЮИБ, XV, 1992, с. 38–39.

Глава III

От епископия към патриаршия

След смъртта на цар Симеон Велики (893–927) българското общество и българската държава изживяват съществени промени в няколко посоки. Основателно най-голямо внимание се отделя на признаването от страна на Константинопол на царската (императорската) титла на новия владетел Петър I (927 – 970) и на брака му с ромейската принцеса Мария-Ирина¹¹⁸. Неколкократно е подчертавано, че според християнската доктрина „Цар без патриарх не може“, което, естествено, поставя и въпроса за положението на предстоятеля на българската църква през и след 927 г. Стана дума, че дворцовият церемониал от X–XI в. изисква законната императорската инвеститура задължително да бъде извършена от патриарх¹¹⁹. До 927 г. никой от вселенските патриарси и християнски владетели, обаче, не зачита евентуалната патриаршеска титла на преславския първосвещеник, защото може би я получава по неканоничен ред през 913, 917–919 или 925 г., благодарение на амбициите на цар Симеон. Ето защо положението на българския архиерей трябва да се решава спешно, предвид нетърпящата дълго отлагане коронация на цар Петър I¹²⁰. След като Византия прави първата крачка с признаване на императорската титла на младия български владетел, то няма как да не направи и втората – да признае патриаршеското достойнство на главата на българската църква. Така и става, но по всичко личи, че за патриарх е провъзгласен не преславският архиепископ (навярно същият, когото Симеон въздига за патриарх?), а дръстърският епископ (митрополит?). Към този извод насочват двата автентични писмени източника, които пряко засягат проблема. В т. нар. Дюканжов списък от XII в. е записано: „*Дамян (светителствал – б. пр.) в Доростол, сега Дристра. При него*

¹¹⁸ В. Златарски. История..., I/2, с. 501 сл.; Г. Атанасов. Инсигниите..., с. 9–98.

¹¹⁹ Г. Атанасов. Инсигниите..., с. 62 сл.; А. Vogt. Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies. Paris, 1940, 47 (38), p. 1–13. Специално внимание на задължителната симетрия между императорското и патриаршеското достойнство обръща С. Пириватрич: S. Pirivatrič Between the East and the West. The Bulgarian Church in the Time of Samuil (CCA. 971–1018). Facts and Interpretations. – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. София, 2002, с. 499–508; С. Пириватрич. Самуиловата държава. Обхват и характер. София, 2000, с. 196; Б. Успенский. Царь и патриарх: харизма власти в России (Византийская модель и ее русское переосмысление). Москва, 1998.

¹²⁰ Опитът да се приравни императорската коронация с ритуала по брачната коронация на Петър I и Ирина в Константинопол за мен е погрешен, защото според Константин Багренородни това са две съвършено различни по време, място и семантична натовареност церемонии. Вж: **Constantinus Porphyrogenitus**. De cerimoniis aulae byzantinae. Bonn, 1929, I, 39; А. Vogt. Op. cit., II, 48 (39), 49 (40), p. 15–25. В изворите липсват и всякакви податки през 927 г. в Константинопол спрямо Петър да е приложена специфичната коронация на млад съимператор. За нея вж: А. Vogt. Op. cit., II, 47 (38), p. 9–13. Фактът, че върху най-ранните моливдовули Петър се титулова „василевс на българите“, е косвено доказателство, че интронизацията е била извършена от българския патриарх. Г. Атанасов. Инсигниите..., с. 96–98.

България била почитена за автокефална. Той по заповед на император Роман Лакапин бил провъзгласен за патриарх от императорския синклит (съвет – бел. Г. А.), а после бил свален от Йоан Цимисхи. “¹²¹ В другия основен извор – Втората грамота на император Василий II от 1020 г. за устройството на българската автокефална църква (Охридската архиепископия) – четем, че на епископа на Дристра се дават парици и клирици, колкото на Охридския архиепископ, защото при цар Петър „...тази епархия блестяла с архиепископско достойнство“¹²². Въз основа на тези автентични източници от времето на Е. Голубински и В. Златарски насам мнозинството историци са склонни да приемат, че през 927 г. дръстърският епископ Дамян е определен за пръв български патриарх, а Дръстър е превърнат в първата всепризната патриаршеска резиденция на Българската православна църква¹²³. Нещо повече, с този акт Дръстър става седалище на първия народностен патриарх в християнския свят, защото патриарсите в Рим, Константинопол, Александрия, Антиохия и Ерусалим администрират определени територии и не са свързани с един народ или една държава.

С малки изключения нашата и чуждата историография по принцип приемат, че през 927 г. при цар Петър I България се сдобива с патриарх, който резидира в Дръстър. През 1972 г., обаче, известният византолог Н. Икономидис предатира „Тактиката на Бенишевич“ от 921–927 към 934–944 г., където под № 16 е записан архиепископът (а не патриархът!) на България¹²⁴. Това дава основание на някои съвременни изследователи напоследък да твърдят, че до 934/944 г. статутът на архиеерея на българската църква е такъв, какъвто е утвърден на събора от 870 г., т. е. архиепископ. Според тях едва след 934 г. и най-късно през 944 г. чрез императорския синклит Роман Лакапин удостоява дръстърския епископ с титлата патриарх – факт, регистриран в списъка на Ш. Дюканж¹²⁵. Аргументацията на И. Тарнанидис, че въздигането на българската църква в патриаршия трябва да се възприема като награда за непоколебимата антибогомилска позиция на цар Петър в края на 30-те години на X в., е прека-

¹²¹ **Й. Иванов.** Български..., с. 564–566.

¹²² **Грамоти на Василий II.** – ГИБИ, VI. София., 1963, с. 44–45.

¹²³ **Е. Е. Голубинский.** Краткий очерк истории православных церквей. Болгарской, сербской, румынской или молдаво-влашской. Москва, 1871, с. 37; **В. Златарски.** Български архиепископи-патриарси през Първото царство до падането на източната му половина. – ИБД, 6, 1924, с. 70 сл.; **В. Златарски.** История..., I/2, с. 215–216; **П. Мутафчиев.** Съдбините ..., с. 40 сл; **Ив. Снегаров** История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1995, с. 8–9; **I. Dujcev.** Patriarcato bulgaro del secolo X. – Medioevo bizantino – slavo. Roma, 1971, p. 241 – 250; **Г. Атанасов.** Дръстър..., с. 137; **С. Пириватрич.** Цит. съч., с. 189.

¹²⁴ **N. Oikonomidés.** Les listes de présence des IXe et Xe siècles. Paris, 1972, p. 237, 240–244.

¹²⁵ **I. Ταρνανίδης.** Op. cit., p. 76–94; **G. Podskalsky.** Die organisation der bulgarischen Kirche nach der Taufe des fürsten Boris-Michael. – EB, 1, 1990, p. 55–56; **G. Podskalsky.** Theological Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459. München, 2000, p. 70–74.

лено хипотетична¹²⁶. Въпреки това, следвайки безкритично И. Тарнанидис, и някои наши изследователи са склонни да предатират началото на българската патриаршия от 927 към 937–944 г.¹²⁷ „Тактиката на Бенишевич“ може и да е написана след 934 г., но това не означава, че между 927 и 934 г. българският първосвещеник продължава да носи титлата архиепископ. Вече изложих достатъчно аргументи, че царската интронизация на Петър в Преслав след брака му с Ирина през 927 г. може да се смята за канонична и да получи международно признание само ако е извършена от легитимен патриарх. В тази връзка ще припомним за грандиозния скандал, предизвикан от короноването на Тодор Комнин за василевс от Охридския архиепископ Димитър Хоматиан през 1227 г.¹²⁸ Известно е още, че преди провъзгласяването на крал Стефан Душан за цар на Сърбия през 1346 г. (самият той се титулува василевс и автократор на сърбите и гърците) се налага архиепископът на Сърбия да бъде ръкоположен за патриарх¹²⁹. Многозначително е, че и тази патриаршеска интронизация нарочно предхожда царската коронация, за да може последната да се счита за законна. Изобщо, задължителната симетрия между императорското (царското) и патриаршеското достойнство налага легитимна патриаршеска институция, която да легитимира царската (императорската) институция¹³⁰. Ето защо всякакви твърдения, че през 927 г. спрямо Петър I е извършена законна царска (императорска) инвеститура без каноничен български патриарх, са неоснователни. Именно на този фон е многозначително, че няма средновековен хронист, който да поставя под въпрос императорската (царската) му титла през 927 г. Също така основателно може да се зададе въпросът защо след като през 927 г. не е ръкоположен български патриарх (когато това е най-необходимо по политически и канонични причини), то по какви съображения това е направено след 934 г.? Дори бих казал, че условията за подобен акт след 934 г. стават по-неблагоприятни в сравнение с 927 г. През 931 г. почина бащата на българската царица Ирина (тъстът на цар Петър), а дядо ѝ, василевсът Роман I Лакапин, има сериозни проблеми от вътрешнополитическо (конфликт с младите съимператори) и външнополитическо (проблеми с ара-

¹²⁶ **Ι. Ταρνανίδης**. *Op. cit.*, p. 85–86.

¹²⁷ **Б. Николова**. *Устройство...*, с. 150; **Б. Николова**. Неравният път на признанието. София, 2001, с. 75–80; **В. Тъпкова-Занмова**. Църковните проблеми на Балканите след 971 г. – *Studia balcanica*, 23 (Изследвания в чест на чл. кор. проф. Страшимир Димитров, I). София, 2001, с. 8; **St. Angelova, G. Prinzing**. Das mutmaßliche Grab des Patriarchen Damian: zu einem archäologischen Fund in Dristra/Silistra. – В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад*. София, 2002, S. 726–730.

¹²⁸ **A. Karpozilos**. The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epiros (1217–1233). *Εσσσαλονικα*, 1973, p. 73–76.

¹²⁹ **M. Danić**. *Srpska vladarska titula za vreme Carstva*. – *ZRVI*, 5, 1958, s. 9–13.

¹³⁰ **S. Pirivatrić**. *Op. cit.*, p. 500–501; **С. Пириватрич**. *Цит. съч.*, с. 196.

бите) естество¹³¹. Затова и смятам, че българският първосвещеник е провъзгласен за патриарх в 927 г., а титулуването му като архиепископ след 934 г. е резултат на византийската епистоларна традиция, твърде преднамерена спрямо българите. Известна е старата практика, която продължава през X – началото на XI в., в определени случаи самият Константинополски патриарх да се титулува (виж печатите) като архиепископ на Константинопол¹³². Освен това в цитираната по-горе Втора грамота на Василий II, касаеща устройството на българската църква, българският патриарх при управлението на цар Петър I също се нарича архиепископ. Най-сетне, в своето съчинение „За церемониите във византийския двор“, съставено към края на 40-те – началото на 50-те години на X в., византийският император Константин VII продължава да титулува главата на българската църква като архиепископ¹³³. Ако се позовем на този първокласен византийски извор, както това се прави за „Тактиката на Бенишевич“, то следва да приемем, че Дамян не е интронизиран за патриарх и при управлението на Константин VII (944–959). Очевидно подобен подход няма нищо общо с фактите и затова е неприемлив. Ето защо архиепископската титла на българския архиерей в „Тактиката на Бенишевич“ трябва да се разглежда като едно от проявленията на тази византийска практика и накрая да се откажем от идеята, че патриаршеската херотония става факт едва след 934–944 г. Впрочем, във Византия никога не се примиряват с факта, че Роман Лакапин дава византийска принцеса и царско достойнство на Петър и патриаршеска катедра на българите. В желанието си да омаловажи тези дости-

Обр. 48. Печат на цар Петър и царица Мария-Ирина от Дръстър

¹³¹ **Ф. И. Успенский.** Цит. съч., с. 282–285; **Г. Острогорски.** Цит. съч., с. 367–369.

¹³² **V. Laurent.** Op. cit., V–I, р. XVII, 30–40, 214; **В. Тъпкова-Займова.** Превземането на Преслав в 971 г. и проблемите на българската църква. – В: 1100 години Велики Преслав. Т. I. Шумен, 1995, с. 178.

¹³³ **Constantinus Porphyrogenitus.** De cerimoniis aulae byzantinae, II, 52/43/, р. 726–727. (= ГИБИ, V, с. 224).

жения същият Константин Багренородни в средата на X в. пише, че те се дължат на неграмотността на втория му баща и старши съимператор Роман I¹³⁴. В известна степен Константин Багренородни има последователи и в наше време, които твърдят, че патриаршеското достойнство на Дръстърския епископ е непълноценно и има временен характер¹³⁵. Също така се настоява, че това не е пълноценна патриаршеска херотония. Един от аргументите е малкият географски обхват на новоучерепената българска патриаршия. Ако се вгледаме в реалностите от началото на X в., обаче, ще установим, че по площ (от Карпатите до Егея и от Адриатика до Черно море) и християнско население българската патриаршия с катедра в Дръстър не отстъпва много на Ерусалимската или Антиохийската. Същевременно, ако разсъждаваме безпристрастно, е пресилено да се твърди, че дръстърският патриарх се възприема като равен на останалите вселенски патриарси. От една страна, това на практика е национална патриаршия, свързана с определен народ – българския. От друга страна, тя е дъщерна (българите ще да са я таксували като сестринска) на Константинополската патриаршия. Най-после, решението за въздигането на дръстърския епископ в патриаршеско достойнство не се взема, както е редно, на Вселенски събор (дори не е свикан и поместен събор) с участие на другите патриарси (или техни представители), а е решение на императора, регистрирано от императорския синкилит¹³⁶. Затова и каноничността на избора на дръстърския патриарх изглежда спорна. Изобщо, съвсем основателен е въпросът защо през 927 г. Роман I не свиква нарочен църковен събор, касаещ устройството на българската църква. Може да го прави съзнателно, за да се знае, че новоизбраният български патриарх не е равен на останалите и винаги може да се постави въпросът за неговия каноничен избор. Аналогът с императорската титла, с която Византия удостоява българския владетел Петър I, е очевиден. Петър е обявен за василевс, но без допълнението „в Христа“ и прилагателното „Ромейски“ (обр. 48), вследствие на което императорската му титла губи автократорската си стойност¹³⁷. Освен това българският владетел се третира като „духовен син“, с което се илюстрира, че дължи титлата си не на Бога (като Константинополския император), а на василевса Роман I. По сходен начин с издигането на български патриарх от импе-

¹³⁴ **Constantinus Porphyrogenitus**. De administrando imperio (ed. G. Moravcsik, R. Jenkins). London, 1967, II, p. 66–69; **Константин Багренородный**. Об управлении империи. Под редакцией Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. Москва, 1989, с. 59–61, 344–345.

¹³⁵ **Ι. Τσρραννίδης**. Op. cit., p. 82–94; **G. Podskalsky**. Die organisation ..., p. 55–56.

¹³⁶ **Й. Иванов**. Български..., с. 56.

¹³⁷ **Г. Атанасов**. Инсигниите ..., с. 96–99.

раторския синклит се загатва, че това е една дъщерна патриаршия, дължаща статута си на Константинопол, а не на апостолска приемственост като останалите. Не изключвам, обаче, и възможността въздигането на български патриарх да става без съборно решение, а само със санкция на императора и императорския синклит, поради липса на достатъчно време. При внимателно вникване в изворите може да се установи, че Константинопол не желае да изпуска удобния момент след кончината на цар Симеон и се старае колкото може по-бързо да реши българския въпрос. Това означава да се сложи край на изтощителните войни, като в замяна се задоволят исканията на българите за царска титла, още повече без същественото допълнение ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς Ῥωμέων. Във всеки случай царската интронизация на Петър не може да се отлага безкрайно във времето след сключване на брака с ромейската принцеса Ирина. Това налага, обаче, бързо решаване на въпроса с патриаршеската титла на българския архиерей, защото се видя, че само български патриарх може да проведе коронацията на български цар (василевс, император). В този смисъл свикването на нарочен събор за легитимирането на български патриарх изисква време, а и императорът не може да бъде съвсем сигурен как ще свърши и какви страсти могат да се развихрят по този казус. Предвид това въпросът е решен по възможно най-бързия и безболезнен начин. Още повече, че и номинирането на българския архиепископ през 870 също става благодарение специалната намеса на василевса Василий I, и то след официалното приключване на Осмия Вселенски събор¹³⁸.

Неравностойността на българската патриаршия с останалите пет вселенски патриаршии донякъде се долавя и от вътрешната ѝ църковна организация, без съмнение третирана в договора с Византия от 927 г. Споменах, че патриарсите в Изтока имат подчинени митрополити, които от своя страна имат суфрагани епископи. В някои от по-големите градове функционират обикновени архиепископи, подчинени пряко на патриарха. Има предположения, че след 927 г. българският патриарх не успява да се пребори за аналогична структура на българската църква. Въз основа на грамотите на Василий II обикновено се приема, че и преди 1018 г. българските патриарси нямат суфрагани митрополити и архиепископи, а единствено епископи. Засега съм склонен да се съглася, но съзнавам, че този извод се основава на косвени факти и затова не бива да се абсолютизира.

Въпреки че българските патриарси не се възприемат като равни на вселенските патриарси, легитимността им през X и началото на XI в. не е поставяна под

¹³⁸ Б. Николова. Неравният път. с. 23–32. Византийският император има каноничното право да се намесва в избора на архиереи. В случаите на избор на български архиепископ през 870 г. и на патриарх през 927 г. нещата може да са протекли в този дух. Б. Успенский. Царь и патриарх..., Москва, 1998 г.

съмнение. Знае се, че от времето на Константин Велики Константинополският император има божествената благодат да свиква и даже да председателства Вселенските събори. От друга страна, известно е, че Константинополският патриарх е член на императорския синклит, който регистрира правото на българите да имат патриарх. Така на практика Константинополският патриарх де факто и де юре участва в легитимирането на дръстърския епископ като български патриарх.

При променените реалности след 30-те години на X в. е обяснимо желанието на Византия да омаловажи патриаршеската титла на Дамян и това се вижда от „Тактиката на Бенишевич“, Грамотата на Василий II и съчиненията на Константин VII Багренородни. Най-показателен в това отношение е подходът към този проблем отново на Константин VII Багренородни. Той показно изключва предстоятеля на българската църква от официалното обръщение на императора към българския владетел и царски двор, където иначе са почетени с внимание шестимата велики боляри и дори второстепенните вътрешни и външни боляри¹³⁹. В тази връзка още веднъж ще спомена за неудобството, с което същият автор пише за отстъпките на Роман I спрямо българите. Действително при Константин VII (944–959) и съвасилевсите Никифор II Фока (963–969) и Йоан I Цимисхи (969–973) Византия е на върха на военната и политическата си мощ и е естествено самочувствието и отношението към българите да са други. Това обаче няма нищо общо с реалностите преди и през 927 г., когато Константинопол е под постоянна българска угроза и се налага мирът да се „откупи“ с царската титла на Петър и патриаршеското достойнство на Дамян от Дръстър. Ако не е било така, защо в Списъка на българските архиепископи, съставен от византийски архиереи в Охрид, се обяснява как през 971 г. на Йоан I Цимисхи се налага да низвергне българския патриарх от Дръстър. Така косвено се потвърждава фактът, че решението на Синклита от 927 г. не се разглежда във времето като акт без последствия и легитимност. Просто през 971 г., следвайки буквата и духа на закона, император Йоан I постъпва както император Роман I, но с обратен знак. Както през 927 г. интронизирането на български василевс (император – цар) изисква български патриарх, така през 971 г. детронирането на българския василевс (цар Борис II е детрониран в Константинопол, като в замяна получава ниската ромейска титла магистър) юридически обезсмисля за Византия съществуването на институцията „българска патриаршия“. Един вид както „Цар без патриарх не може“, така и „Без цар патриарх не може“.

Отдавна, а и сега, някои български и чужди историци отхвърлят възможността Дръстър да е първата резиденция на българския патриарх

¹³⁹ **Constantinus Porphyrogenitus.** De cerimoniis aulae byzantinae, II, 47, p. 682 (= ГИБИ, V, с. 222).

след 927 (934) г.¹⁴⁰ Те приемат, че както до 927 г., така и от 927 до 971 г. катедрата на българския първосвещенник остава в царската столица Преслав. Сред първите, които формулират тази теза, е М. Дринов. Той и последователите му игнорират основните източници по този проблем като Втората грамота на Василий II от началото на XI в. и Списъка на българските архиепископи (т. нар. Дюканжов списък) от XII в. и извеждат на челен план Синодика на цар Борил, където се споменават преславските патриарси Димитрий, Сергей и Григорий¹⁴¹. Някак си се замъглява, обаче, фактът, че техните имена са вмъкнати в текста едва през втората половина на XIV в. Съмнявам се, че книжовниците в един сравнително млад град от края на XII в. като Търново разполагат с източниците, библиотеките и архивите на Константинопол и Охридската архиепископия, където са изготвени съответно грамотите на Василий II и Списъкът на българските архиепископи. Вероятно авторът на Синодика смята, че след като цар Петър I има за столица Преслав (това без съмнение се знае в Търново през XIII–XIV в.), то по аналогия с Търново там е и резиденцията на патриарха. Това сведение обаче засега не намира подкрепа в нито един автентичен документ от X–XII в. Разбира се, хипотетично може да се допусне, че между 893 и 927 г. в Преслав за около 35 години се сменят 4 архиереи на българската църква, но дали носят посочените имена, не е сигурно. Изобщо, сведението в Синодика е доста спорно и в никакъв случай не бива да му се дава предимство пред такива автентични паметници като Грамотата на Василий II и Списъка на българските архиепископи, които еднозначно определят Дръстър за резиденция на българския патриарх.

Много спорно е и твърдението, че преди киевският княз Светослав да превземе Преслав през 970 г., патриарх Дамян бяга в Дръстър, където престоява няколко месеца и после се отправя към София¹⁴². П. Мутафчиев обръща внимание, че когато русите завладяват Преслав, те вече владеят Дръстър¹⁴³. Освен това, ако резиденцията на патриарха е в Преслав, то по каква логика Дамян ще изостави цар Борис II, чието положение и царско достойнство не са особено накърнени от Светослав през 970 г.? Най-сетне, защо през 971 г.

¹⁴⁰ М. Дринов. Исторически преглед на българската църква от самото и начало до днес. – В: М. Дринов. Избрани съчинения. Т. II. София, 1971, с. 41; С. Цухлев. Цит. съч., с. 199; Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия. Т. I. София, 1995, с. 8–9; Т. Събев. Цит. съч., с. 260; История на България, Т. 2. София, 1981, с. 231.

¹⁴¹ М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила. София, 1928, с. 90.

¹⁴² М. Дринов. Цит. съч., с. 36–41; Ив. Снегаров. Цит. съч., с. 8.

¹⁴³ П. Мутафчиев. Съдбините..., с. 43; Iv. Jordanov. Op. cit., p. 197, tabl. III; Г. Атанасов. Дръстър и патриаршията на Първото българско царство. – В: Дуросторум-Дръстър-Силистра. Силистра, 1988, с. 137.

Йоан Цимисхи намира и пленява в Преслав цар Борис II и семейството му, но не открива патриарх Дамян? Просто защото между 927 и 971 г. резиденцията на българския патриарх е в Дръстър.

Обр. 49. Печат на княз Борис I Михаил от Дръстър

Обр. 50. Печат на цар Симеон от Дръстър

Впрочем, могат да се приведат и други косвени податки, че именно в Дръстър се намира патриаршеската резиденция между 927 и 971 г. В българската историческа литература вече е коментиран въпросът за многобройните оловни печати в Силистра на лица от най-висшата държавна и църковна администрация на България и Византия през IX–X в. Забележителен е фактът, че никъде в българските земи, като изключим столицата Преслав, не са откривани толкова много български и византийски владетелски печати¹⁴⁴. Докато моливдовулите на княз Борис I и цар Симеон (обр. 49, 50) могат да се обяснят с кореспонденцията им с дръстърския епископ или дръстърския комит, то любопитни са пътищата, по които тук са попаднали печатите на Роман I и Константин Багренородни в средата на X в. По принцип в България василевсът на ромеите може да контактува единствено с българския цар или българския патриарх. При положение, че през първата половина на X в. царската столица е в Преслав, то остава кореспонденцията да е изпращана до патриарха в Дръстър. В тази връзка много любопитен е и печатът на митрополита на Евхаи-та Филотей, открит в Силистра и публикуван от проф. Ив. Йорданов (обр. 51)¹⁴⁵. Той привежда сведението на Лъв Дякон, който съобщава, че митрополитът на Евхаита, въпросният Филотей, изпълнява дипломатическа мисия през 963 г. при разбунтувалия се в Мала Азия Никифор Фока.

¹⁴⁴ I. Jordanov. Op. cit., p. 197, tabl. III; Г. Атанасов. Дръстър..., с. 137; Г. Атанасов. Печатите на българските владетели от IX–X в. в Дръстър (Силистра). – В: От тука започва България. Шумен 2011, с. 286–293.

¹⁴⁵ Ив. Йорданов. Печат на Филотей, синкел и митрополит на Евхаита. – В: Приноси към българската археология. Т. I. София, 1992, с. 120–125.

Обр. 51. Печат на Филотей, епископ на Евхаита, от края на X в., открит в Дръстър

След като Никифор Фока става император, през 969 г. той изпраща същия Филотей заедно с патриция Никифор Еротик в Преслав. Там трябва да подготвят мирния договор с българите и да уредят брака на двете български принцеси (очевидно дъщери на цар Борис II) с малолетните василевси Василий II и Константин VII¹⁴⁶. Според Ив. Йорданов въпросният Филотей, митрополит на Евхаита, участва и в изработването на мирния договор между император Йоан Цимисхи и княз Светослав в Дръстър през пролетта на 971 г. Трябва да посоча, обаче, че най-информираният автор за тези събития и техен съвременник Лъв Дякон не споменава за присъствието на Филотей в Дръстър. Още повече той знае добре кой е Филотей, очевидно го познава лично и подробно отразява мисиите му през 963 и 969 г. Ив. Йорданов извежда присъствието на Филотей в Дръстър през 971 г. въз основа на текстове от „Хрониката на Скилица“ и „Повест временных лет“ (ПВЛ), където се говори за някой си Теофил Синкел, без да се споменава титлата митрополит. Колкото и да са сходни Филотей и Теофил, обаче, това тук са различни имена, а и за разлика от съвременника и участника в събитията Лъв Дякон, Скилица и монахът Нестор (авторът на ПВЛ) са много по-ненадеждни източници, творили едва към края на XI в. Впрочем, досега са известни три типа печати на Филотей от Евхаита, сечени в три различни бултериони, като навсякъде се изписва Φιλοτέω и никъде Θεόφιλος¹⁴⁷. На този фон е по-основателно да се предположи, че кореспонденцията на Филотей с Дръстър трябва да се свърже по-скоро със събитията от 969 г., описани от Лъв Дякон, отколкото със събитията от 971 г., както предполага Ив. Йорданов въз основа на написаното от Скилица и Нестор. След като се знае със сигурност, че през 969 г. Филотей ръководи така важната императорска мисия по повод подписването на мирния договор с българите и по уреждането на брака на византийските принцове с българските принцеси, то е естествено той да потърси санкция и от

¹⁴⁶ **Леон Дякон.** История. Москва, 1988, с. 27–28, 34; **Лъв Дякон.** История. – ГИБИ, V, София, 1964, с. 249.

¹⁴⁷ **V. Laurent.** Op. cit., V–I, № 766, p. 587; **Ив. Йорданов.** Печат на Филотей..., с. 120; **J. C. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt.** Sceaux byzantins de la collection Henry Seyrig. Paris, 1991, № 248, p. 170–171.

българския патриарх. Само ще допълня, че според Константин Багренородни именно патриарсите извършват брачните императорски церемонии.

Редом с останалото това е ново потвърждение на идеята, че някои печати от Силистра са важно свидетелство за местонахождението на резиденцията на българския патриарх по това време в Дръстър. Впрочем, в тази връзка ще подчертая несъстоятелността на твърдението, че църковния глава на една страна непременно трябва да се установи във владетелската столица. Вече е обърнато внимание, че арменските и сръбските първосвещенници никога не резидират в столичните градове¹⁴⁸. Сходна е ситуацията в Германската империя и особено в Англия, където дворецът на архиепископа в Кентърбъри се намира на около 70 км от кралската столица Лондон. Най-сетне не винаги царската столица съвпада с патриаршеската резиденция и в т. нар. Самуилова България, която се явява естествено продължение на Преславското царство¹⁴⁹.

При все това остава същественият въпрос защо през 927 г. вместо в столицата Преслав патриархът е настанен в Дръстър. По-горе неколкостранно ставан въпрос, че в църковноисторическо отношение Дръстър няма равен на себе си в границите на Първото българско царство. Успоредно с това обаче през 870 г. Византия дава съгласието си новоутвърденият архиепископ на България да се установи във владетелската столица. Първо в Плиска, а после в Преслав, но и в двата случая в нови градове без всякакво християнско минало. През 927 г., обаче, реалностите са различни и ролите се разменени. Докато между 866 и 870 г. в желанието си да спечелят България Константинопол и Рим са склонни на някои компромиси, включително със седалището на църковния глава, то през 927 г. е тъкмо обратното. В желанието си да получи царска титла и патриаршеска катедра Петър I със съветниците си отстъпва по някои второстепенни въпроси, включително за местопребиваването на българския патриарх. Още повече те съзнават, че не иде реч за поредната епископия или архиепископия, а за патриаршески престол. В този случай изискването за древнопросиял и богоизвестен (белязан с мъченическа кръв) град важи с още по-голяма степен. Действително между IV и X в. в християнския свят са разкрити стотици епископски, архиепископски и митрополитски катедри, често в градове без християнски минало. Патриаршия обаче се утвърждава за първи път извън сакралния кръг на петте древни престола. През 927 г. реалностите са такива, че наистина Дръстър се явява единственият град в царството, обитаван изцяло от българи, който има божествената благодат да приеме патриаршеската катедра. Още повече, че по времето на кан Омуртаг и

¹⁴⁸ П. Мутафчиев. Цит. съч., с. 45; Г. Атанасов. Дръстър..., с. 143.

¹⁴⁹ С. Пириватич. Цит. съч., с. 192–198.

цар Симеон той изпълнява ролята на втора владетелска столица, което прави цената на компромиса сравнително поносима¹⁵⁰.

Накрая и по проблема за личността на първия и последния дръстърски патриарх. Ако се уповаваме на Дюканжовия списък, между 927 и 971 г. патриаршеската катедра в Дръстър се оглавява непрекъснато и единствено от Дамян. Върху това сведение обаче продължава да тегне съмнение, защото на пръв поглед е трудно да се повярва, че един архиерей може да светиелства непрекъснато в продължение на 45 г. Същевременно е известно, че според юстиниановото законодателство (Новела 137.2, потвърдена в канон XIV и XV на Трулския събор през 682 г.) за епископи (каквито всъщност са митрополитите, архиепископите и патриарсите) се избират монаси, навършили най-малко 30 години¹⁵¹. Така че на практика е възможно когато е избран за патриарх, дръстърският епископ Дамян да е бил на около 35 години и като първосвещеник да е доживял до около 80 годишна възраст. Случаят с Фотий, който, без да е епископ, става константинополски патриарх на 38 години, е всеизвестен. Още по-показателна е историята с третия син на Роман I Лакапин, Теофилакт, който е избран за патриарх едва на 16 години и успоредно с Дамян оглавява Константинополската катедрата около 20 години. Изобщо има достатъчно свидетелства, че в тази сфера подобни прецеденти са възможни¹⁵². Ще продължа с дръстърския архиерей, Лъв Хрисианит, който пък е избран за митрополит като 30–35 годишен през 1143–1145 г. и над 35 години оглавява катедрата до около 1175–1180 г.¹⁵³ Най-после, имаме и чисто български пример в това отношение. Знае се, че първият архиепископ, патриарх и примас на Второто българско царство Василий е начело на църквата от 1185–1186 г. до около 1227 г.¹⁵⁴ За последен път се споменава през 1233 г., без да се знае точно кога е починал в Зографския манастир. Така отново сме свидетели на една дълга архиерейска кариера в българската църква, продължила над 40 години. Тези примери са достатъчно показателни, че случаят с патриарх Дамян

¹⁵⁰ **П. Георгиев.** Към въпроса за градоустройството на аулите от IX в. – В: Средновековният български град. БИД. Научни конференции. Т. 2. София, 1980, с. 99–106; **В. Бешевлиев.** Първобългарите..., с. 145–146; **Ст. Ангелова.** Отново за локализацията..., с. 183–196; **G. Atanasov.** The Danubian Fortress..., p. 545–548.

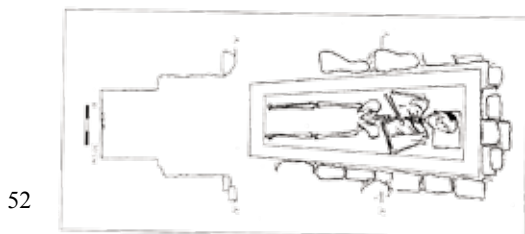
¹⁵¹ **H. G. Beck.** Kirche und theologische Literatur in Byzantinischen Reich. Munich, 1959, S. 79–80; PG, CXXXVII, col. 565.

¹⁵² **F. Dvornik.** The Patriarch Photius in the Light of Recent Research. – In: Beriche zum XI Internationalen Byzantinischen Kongress. München, 1958, S. 2–18; **П. И. Малицки.** История на християнската църква. Т. I. София, 1929, с. 241; **L. Bréhier.** Le monde Byzantin. – In: Les institutions de l'Empire Byzantin. Paris, 1970, p. 386.

¹⁵³ **A. Shepard.** Op. cit., p. 192–197.

¹⁵⁴ **Т. Събев.** Цит. съч., с. 330–331; **Й. Андреев, Ив. Лазаров, Пл. Павлов.** Кой кой е в средновековна България. София, 1994, с. 51–53.

не е без аналог и че не е изключено да е светителствал от 927 до 971 г. Наскоро обаче този логичен извод косвено е оспорен от Г. Прицинг в една съвместна публикация със Ст. Ангелова¹⁵⁵. При археологически разкопки през 1994 г. в централния кораб на храма в резиденцията на патриараха (Дворцовата църква) в Дръстър (по-точно пред царските врати на олтарната преграда) е разкрит зидан с тухли гроб (обр. 52)¹⁵⁶. В него е положен мъж на възраст около 55–60 години, в черна дреха, държащ в ръката си кръст от планински кристал (обр. 53).

52

53

Обр. 52. Епископският гроб пред презвитерия на църква № 2 в Дръстър (по Ст. Ангелова)
Обр. 53. Кръст от планински кристал в гроба пред светите врати на църква № 2а в Дръстър

В първичната публикация съвсем аргументирано с достатъчно примери Ст. Ангелова достига до извода, че на това място може да е погребан представител на най-висшия клир в Дръстър¹⁵⁷. Много вярно са подбрани и паралелите на кръста, които насочват датировката най-общо около XII в. При следващата публикация, обаче, Ст. Ангелова посочва паралели на гробната камера от X в., които Г. Прицинг абсолютизира и достига до идеята, че погребаният мъж е самият патриарх Дамян¹⁵⁸. Аргументи за подобно важно заключение в хипотезата на немския професор обаче липсват.

¹⁵⁵ St. Angelova, G. Prinzing. Op. cit. S. 726–730.

¹⁵⁶ Ст. Ангелова, Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Гроб № 98 от архиепископската базилика в Дръстър. – В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Изследвания и материали от международната конференция в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Йордан Андреев, 14–15 май 1999 г. В. Търново. В. Търново, 2003, с. 141–146, обр. 1–3. Засега няма безспорни данни, които да определят базиликата като архиепископска. Тя е знаков храм на епископи, патриарси и митрополити, но не и на архиепископи. По-горе стана ясно, че предположението за резидирането тук в края на X в. на архиепископа на България Георги вече е отхвърлено с безспорни аргументи. Р. Diaconu. L'organisation ecclésiastique..., р. 73–81; Ив. Йорданов. Още веднъж за моливдовулите на Георги, архиепископ на България. – Преслав, 4, 1993, с. 315–324.

¹⁵⁷ Ст. Ангелова, Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Цит. съч., с. 143.

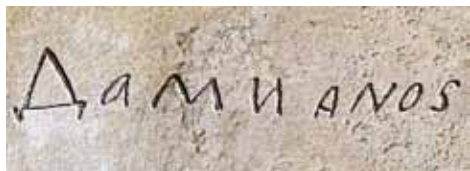
¹⁵⁸ St. Angelova, G. Prinzing. Op. cit., S. 728–730. Забележително е, че катата на вкопаване на този гроб е над нивото на гробните камери от IX–X в. в притвора и северния кораб на църквата (Ст. Ангелова. Разкопки на църква..., с. 18, табл. XIII). Това предполага една по-късна дата от третата четвърт на X в., когато според Г. Прицинг е погребан патриарх Дамян. Същото така по мои предварителни наблюдения въпросният гроб № 98 прорязва източната част на субструкцията на амвона. По всичко изглежда, последният е изидан през втория строителен период на храма (втората четвърт на X в.), защото в основата му е вграден фрагмент от корниз с успоредници в Преславските църкви от IX–X в.

Стратиграфските наблюдения не могат да дадат достатъчно основание за по-прецизна датировка, защото самата Ст. Ангелова с основание акцентува на факта, че застланият след началото на Х в. под е използван с преправки почти до началото на ХІІІ в.¹⁵⁹ В този смисъл на тази кота може да е оформена гробна камера както през Х в., така през ХІ и дори през ХІІ в. Според впечатлението ми от написаното Г. Прицинг е склонен да приеме идеята, че патриарх Дамян оглавява българската църква след 934–944 г. до събитията от 969–971 г. Освен това му е известно, че епископ (особено патриарх) не може да стане монах, по-млад от 30 години. В този смисъл, както и да се правят изчисленията (дори да се приеме спорното за мен твърдение, че патриаршеската интронизация става след 934 г., а не през 927 г.), през 971 г. Дамян е на над 70 години. Един от най-опитните български антрополози, какъвто бе д-р Чолаков, обаче, определя, че става въпрос за индивид, не по-възрастен от 55–60 години. А по моите изчисления, дори да е бил сравнително млад, на около 30–35 години през 927 г. (минималната възраст за епископ), през 971 г. Дамян е около 75–80-годишен старец. Още по-спорна е идеята на Г. Прицинг, че Дамян почива и е погребан в Дръстър. Изследователят не уточнява (дори няма формулирана хипотеза) кога точно става това – преди, по време или след като Йоан Цимисхи завладява Дръстър. При така пунктуално описаните в хрониките събития в Дръстър през 969–971 г. (Лъв Дякон е техен съвременник), едва ли авторите им биха пропуснали такъв впечатляващ факт като кончината и погребението на българския патриарх¹⁶⁰. Но да прочетем още веднъж основния източник, какъвто е Списъкът на българските архиепископи. Там се казва: „*Дамян (светителствал – б.пр.) в Доростол, [...], а после бил свален от Йоан Цимисхи*“. Най-логичният извод, който може да се направи от написаното, е, че Дамян напуска Дръстър при събитията от 971 г. Резултатите от археологическите проучвания в никакъв случай не противоречат по принцип на подобен извод. Разкритият гроб пред олатара на църквата не е патриаршески и не е по-ранен от средата на ХІ в. Впрочем единственият датиран паметник в него е кръстът от планински кристал, който има своите паралели сред нагръдните енколпиони от края на ХІ–ХІІ в.¹⁶¹ Съгласен съм само в

¹⁵⁹ Ст. Ангелова. Разкопки на църква..., с. 13–16; Ст. Ангелова, Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова. Цит. съч., с. 142. По-подробно по този въпрос в следващата глава.

¹⁶⁰ Лев Дякон, Цит. съч., с. 52 сл.

¹⁶¹ К. Тотев. Стеатитови кръстове от средновековна България. – Археология, 3, 1990, с. 50–53. За сходен кръст, носен от представител на висшата аристокрация в Русия около средата на ХІІ в., вж: И. Толстой, Н. Кондаков. Русскія древности. IV. Санкт Петербург, 1891, с. 168–170, рис. 208. Аналогичен кръст от планински кристал със златен обков, датиран в ХІІІ в., се съхранява в съкровищницата на Ватопедския манастир на Атон. – Вж: Holy Great Monastery of Vatopedi. Through the Eyes of Travellers. Mount Athos. 2003, p. 207.

54

55

Обр. 54. Надпис DAMHANOS (ДАМЯН) в Софийския катедрален храм V–XV в. „Св. София“

Обр. 55. Надпис „POLLA TA ETH TOU PATRIARCOU“ („За много години на патриарх...“) в Софийския катедрален храм V–XV в. „Св. София“

едно с Г. Прицинг и Ст. Ангелова: това действително е епископско погребение. Благодарение на достатъчно източници знаем, че приблизително между 50-те и 70-те години на XI в. епископ-митрополит в Дръстър е Леонтий¹⁶². Непосредствено след него митрополит е Христофор, предстоятел на епархията до 20-те години на XII в., а в периодите 1143–1147 и 1175–1180 г. митрополит става споменатият по-горе Лъв Хрисианит¹⁶³. Определено епископското погребение не е на Лъв Хрисианит, защото и той почива на възраст над 70 години. Може да се гадае евентуално кой от предшествениците му е погребан пред олтара на църквата в Дръстър. Ако действително приемем, че минералните кръстове с обкови се разпространяват след края на XI – началото на XII в., то може това да е митрополит Христофор. При толкова несигурни опорни точки засега не се ангажирам с персонификацията на епископа, но по всичко изглежда, че патриарх Дамян трябва да отпадне от списъка. Каква е съдбата му през трагичната 971 г., обаче, можем само да гадаем. Най-вероятно при настъплението на Йоан Цимисхи от Преслав към Дръстър през пролетта на 971 г. (не е изключено и при самата обсада) Дамян напуска резиденцията си в Дръстър и се отправя към Трианица (София)¹⁶⁴. Вече цитирах Втората грамотата на Василий II, където съвсем определено се твърди, че патриаршеският престол е преместен от Дръстър в Трианица, а това може да го направи само законен патриарх¹⁶⁵. Знаменателно е също така, че както в Дюканжовия списък, така и във Втората грамота на Василий II наследникът на Дамян, Герман, се свързва единствено с Воден, от което косвено следва, че в Трианица

¹⁶² **Ив. Йорданов.** Печати на архиереи на Дръстър от XI в. – Добруджа, 9, 1992, с. 163–164.

¹⁶³ Пак там, с. 164–166; A. Shepard. Op. cit., p. 192–197.

¹⁶⁴ **М. Войнов.** Преслав, Средец, Охрид, три средновековни престолни града на българските царе и патриарси. – ИПр, 4, 1968, с. 72–76.

¹⁶⁵ **S. Pirivatrić.** Op. cit., p. 500–501; **С. Пириватрич.** Цит. съч., с. 196; **Г. Атанасов.** Църковната организация в Североизточна България и Добруджа между 971–1020 г. – Преслав, 6, 2004, с. 235–236.

(София) се извява само Дамян. Даже има предположение, че един надпис с името ДАМНАНОС (обр. 54) над северния вход на напречния кораб в катедралния софийски храм „Св. София“ може да отразява именно присъствието на патриарх Дамян в Триадица (Сердика) през последната трета на Х в.¹⁶⁶ Според палеографските таблици на В. Грандхаусен и консултацията, която получих от вещия познавач на гръцката епиграфика проф. Денис Фейсел¹⁶⁷, ред особености в изписването на името предполагат средновековна датировка – Х–ХІ в. Например първоначалната делта, с нейните куки под хоризонталната хаста, не е удостоверена преди VIII в., като най-многобройните и точни аналози са между 995 г. и началото на XI в., първото **а** и **И**-то имат повече кирилско, отколкото гръцко изписване (сиреч от Х в.) и най-сетне последното **S** е аномалия. Редом с останалото може да се предполага надгробен надпис, а в интериора на храма през тази епоха се извършват погребения само на лица от най-висшия клир. Самата практика буквите да са запълват с червена паста е документирана изключително в представителни надписи. Забележително е, че недалеч от името Дамян има друг надпис на гръцки език, високо върху южната стена на напречния кораб, с пожеланието „POLLA TA ETH TOU PATRIARCOU“ – „За много години на патриарх...“? (обр. 55)¹⁶⁸. Една от коментираните хипотези е, че пожеланието може да е именно към Дамян от Дръстър. А константинополски патриарх с името Дамян липсва както през Късната античност и Средновековието, така и до ден днешен. Според познавачите на гръцката епиграфика, обаче, няма характерни букви, които да имат преки аналогии сред средновековните надписи, а отнасянето му към VI в., макар и възможно, също е условно¹⁶⁹. Тук мога да добавя, че според печатите, най-официален документ, от средата на VI до средата на XII в. епископът на Константинопол се титулова архиепископ но не и патриарх¹⁷⁰. Най-после до 732 г. провинция Илирик, респективно Сердика, е в диоцеза

¹⁶⁶ Ст. Бояджиев. Софийската църква „Св. София“. София, 1967, с. 30, обр. 30; Ст. Бояджиев, В. Динова-Русева. Раннохристиянският храм „Св. София“. София, 1996, с. 32–33, 95, обр. 17; А. Съботинов. България при цар Самуил и неговите наследници (976–1018). Т. I. София, 2008, с. 317–318; А. Чилингиров. Софийската „Св. София“ и нейните изследвания. София, 2013, с. 198–205.

¹⁶⁷ V. Gardthausen. Griechische Palaeographie. 2. Leipzig, 1913, Taf. 1–3.

¹⁶⁸ Ст. Бояджиев. Цит. съч., с. 30, обр. 30; Ст. Бояджиев, В. Динова-Русева. Цит. съч., с. 32–33, 95, обр. 17; А. Съботинов. България при цар Самуил и неговите наследници (976–1018). Т. I. София, 2008, с. 317–318; А. Чилингиров. Цит. съч., с. 198–205; Ст. Станев, З. Ждраков. POLLA TA ETH TOU PATRIARCOU (За една акламация от сердикийската църква „Св. София“). – Археология, 1–2, 2001, с. 20–29.

¹⁶⁹ V. Gardthausen. Op. cit., Taf. 1–3.

¹⁷⁰ V. Laurent. Op. cit., V, 1, p. XV–XVIII, 3–14.

на римския папа¹⁷¹. Това максимално ограничава възможността такъв представителен надпис на такова официално и видно място (храмът „Св. София“ през VI в. вече е катедрален за Сердика) да възхвалява константинополския патриарх, който е в перманентна конфронтация с римския папа! Ето защо едновременното нанасяне на двата надписа е спорно, но и възможно, а името Дамян е безспорно. Евентуалното присъствие на патриарх Дамян в Сердика може да е от по-рано и свързано с пренасянето на мощите на всебългарския светец св. Иван Рилски. Следвайки най-старото, „Народното“, житие на светеца, според проф. Ив. Дуйчев транспортирането на мощите от Рилската света обител в Средец е станало непосредствено след 969 г. и преди кончината на цар Петър I, която се прецизира на 30 януари 970 г.¹⁷² Прочее, такъв един знаменателен акт не е можел да се реализира без благослова на патриарх Дамян, който е не само съвременник на Ив. Рилски, но светецът живее, изгражда манастирска обител и умира (18 август 946 г.) при неговото архиерейство. С основание се приема, че канонизирането на рилския светец става след пренасянето на светите му мощи в Средец, където навярно е извършена каноничната за целта служба. При всенародната популярност на св. Иван Рилски и големите сантименти, които има към него самият цар Петър I (лично предприел поклонническо посещение при пустинника след 940 г.), е съвсем очаквано процедурата по канонизирането да е ръководена от самия патриарх. Дамян, още повече, че става въпрос за първия светец – родом българин. Ако тази реконструкция е правдоподобна, то присъствието на патриарха в Средец (Триадица) по повод канонизацията на св. Иван Рилски приблизително съвпада по време с първия поход на княз Светослав в Североизточна България, когато руско-варяжката дружина достига до Дръстър, но най-вероятно градът не е превзет. Това несъмнено поражда въпроса дали след евентуалното си участие в канонизацията на св. Иван Рилски през 969 г. Дамян се е завърнал в Дръстър, или предвид войната в подстъпите на престолната му крепост е останал в Триадица (Средец) – факт, регистриран косвено във Втората грамота на Василий II. Задоволителен отговор на този въпрос при документалната база, с която разполагаме, не може да се даде, още повече, че не е напълно сигурно точно кога е канонизиран св. Ив. Рилски.

През пролетта на 971 г. Йоан Цимисхи (969–976) предприема контраофанзива, при която завладява Преслав и Дръстър. Успява да плени българския цар Борис II (969–971) и семейството му и ги отвежда в Константинопол.

¹⁷¹ *Iustiniani Novellae* = ГИБИ, II, София, 1958, с. 47–48.

¹⁷² **Ив. Дуйчев.** Рилският светец и неговата обител. София, 1947, с. 191.

Обр. 56. Софийският катедрален храм „Св. София“ (X–XI в.)

С акта на детронацията и ликвидирането на българската царска институция за Византия де юре се обезсмисля битуването на българската патриаршия¹⁷³, заради споменатата вече максима „Цар без патриарх не може“¹⁷⁴. Междувременно, обаче, видяхме (най-вероятно при настъплението на Йоан Цимисхи от Преслав към Дръстър през пролетта на 971 г., но не е изключено и при самата обсада или даже през 969 г. при канонизацията на Ив. Рилски), че Дамян напуска резиденцията си в Дръстър и се отправя към Триадица (Средец-София). За известно време архиерейства в стария катедрален градски храм „Св. София“ (обр. 56), където умира преди 978 г. и е погребан на около 80-годишна възраст. Именно престоят му тук се предполага от известни реконструкции и нанасянето на представителните надписи. Изглежда след неговата смърт в Сердика за патриарх във Воден (има малка вероятност да е Видин) е интронизиран Герман. Допуска се, че Воден поема функциите на формална столица около 978 г., когато тук се установява легитимният български цар Роман след бягството му от Константинопол¹⁷⁵. Изискването за симетрия между императорското (царското) и патриаршеското достойнство налага присъствието на патриарх Герман във Воден, където той навярно извършва коронацията на цар Роман-Симеон.

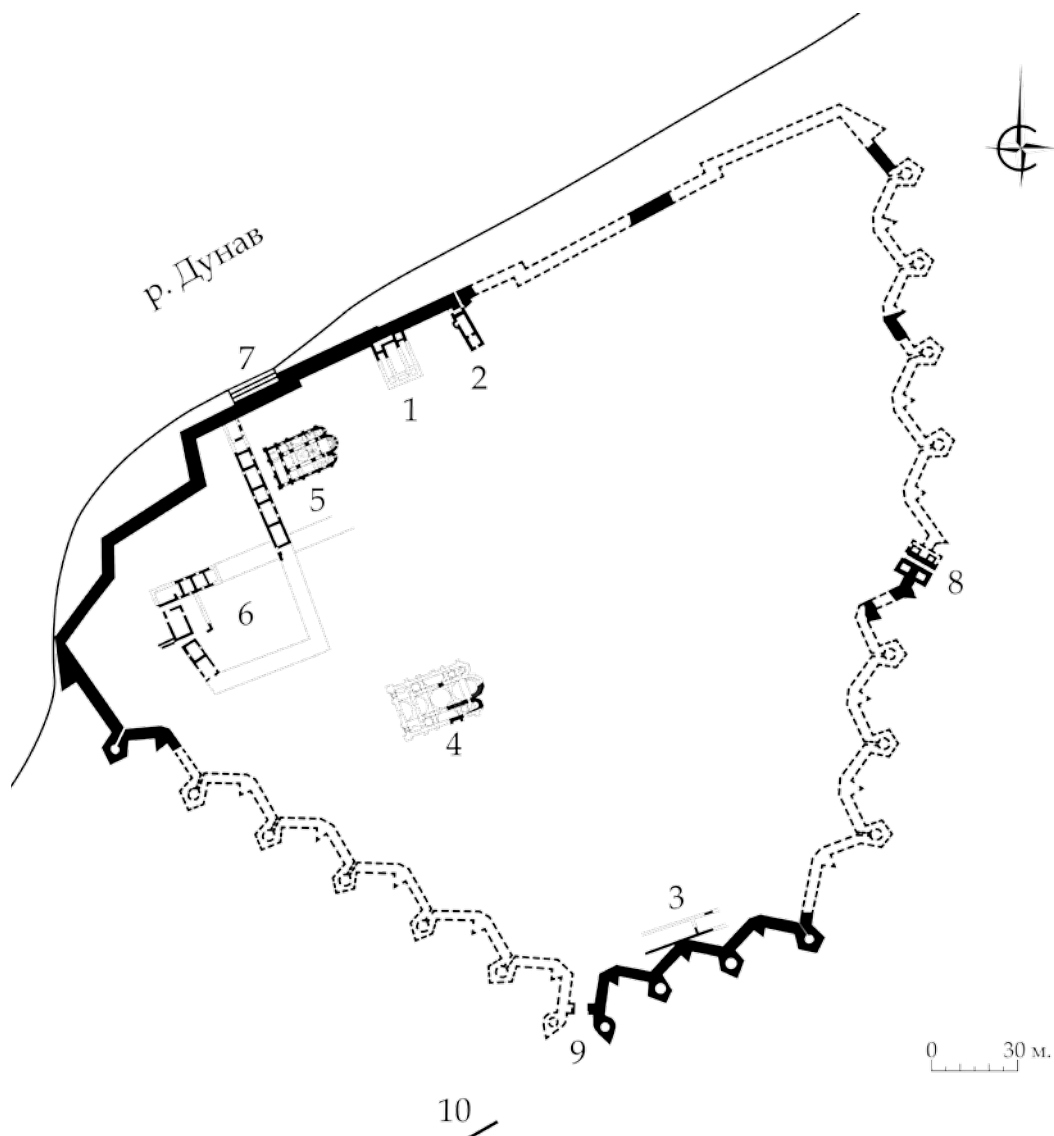
¹⁷³ В. Златарски. История ..., I/2, с. 596–600; Г. Атанасов. Инсигниите..., с. 102–104.

¹⁷⁴ Виж оригиналния текст в ръкописа **Inocentius III Papa** – Kaloiohannes Rex. Epistolae. – In: PL, CXXIV, col. 155 (=ЛИБИ, III, София, 1965, с. 319).

¹⁷⁵ С. Пириватрич. Цит. съч, с. 96–100, 193–194.

Глава IV

Патриаршеският комплекс в Дръстър

Обр. 57. Дръстър през първата половина на Х в. по Г. Атанасов и Кр. Михайлов. Патриаршеският комплекс. **1.** Владетелският дворец (Преславният дом на Дунав). **2.** Владетелската баня. **3.** Казармата (?) до Южната (централната) порта. **4.** Катедралният патриаршески кръстокуполен храм (църква № 4). **5.** Дворцовият кръстокуполен храм (църква № 2а). **6.** Патриаршеската резиденция. **7.** Пристанището. **8.** Източната порта. **9.** Южната порта. **10.** Църква (?) № 6 извън цитаделата на Дръстър, югозападно от централната южна порта

1. Патриаршеският катедрален храм – църква № 4

Под близо 3 м културни напластявания от XII до XIX в. църквата бе регистрирана на кота около 17 м и бе проучена на дължина около 13 м в югоизточната част на южния и в източната част на централния кораб (обр. 57, 58, 59)¹⁷⁶. Южният кораб в интериор е широк 2,90 м, като южната стена е с дебелина 1,40 м.

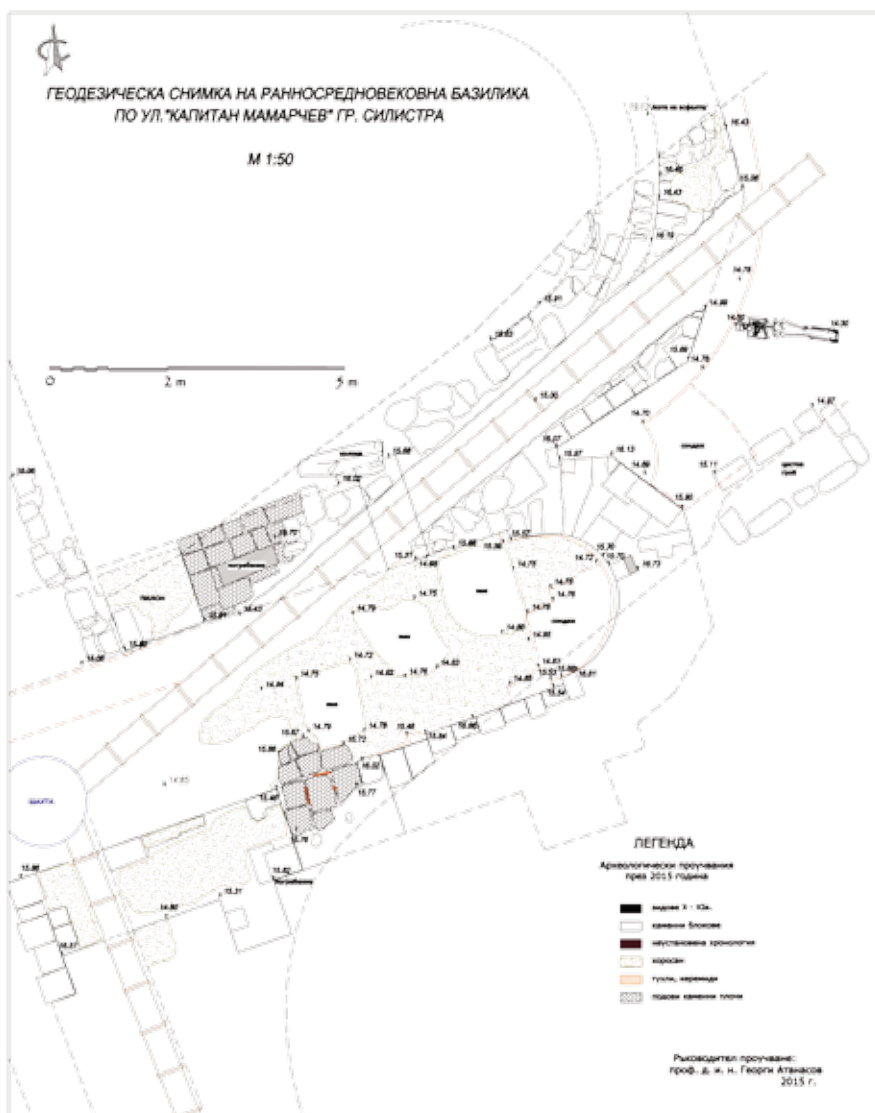

Обр. 57а. Дръстър през първата половина на Х в.

Апсидата е петстенна в екстериор (изключително рядко явление за апсидите на страничните кораби) и полукръгла в интериор. В западния профил са регистрирани преградните зидове между централния и южния кораб и централния и северния кораб (приблизително съвпада с преградния зид между северния и централния кораб на по-ранната трикорабна базилика) (обр. 25, 60). Забележително е, че те са с аналогичен градеж и с дебелина около 1,50 м, т.е. по-широки с 0,10 м от външния южен зид, който е 1,40 м. Редом с останалото това даде възможност да определим ширината на централния кораб на храма на 7,8 м. Приблизително същата ширина получаваме благодарение на частично запазената в екстериор централна апсида (около $\frac{1}{2}$) и специално въз основа на сегмент от полукръглата вътрешна апсидна дъга, която описва полукръг с диаметър около 7,7–7,8 м. Апсидата, полукръгла в интериор, е била

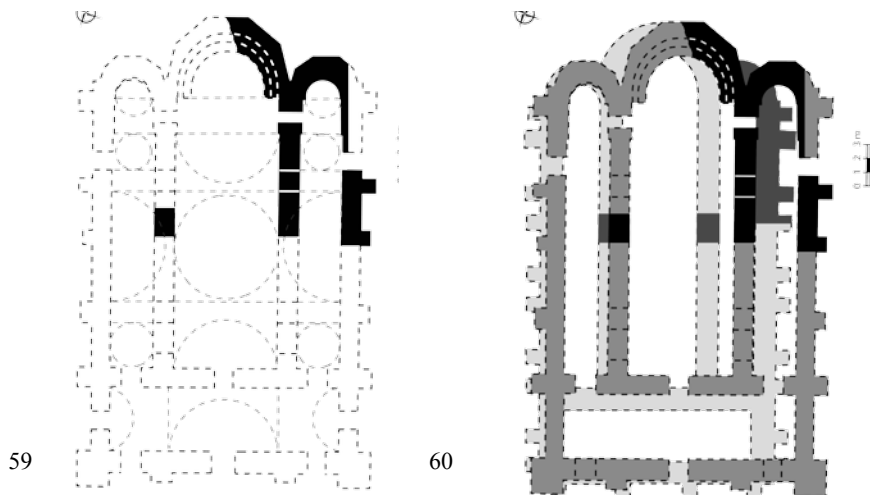
¹⁷⁶ Г. Атанасов, Кр. Михайлов. Спасителни археологически разкопки на територията на НАР „Ду-росторум–Дръстър–Силистра“. – В: Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2016, с. 785; В. Върбанов, Н. Русев, Г. Митев. Спасителни археологически разкопки на ул. „Капитан Ма-марчев“ № 2 в Силистра. – В: Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2016, с. 489–792.

петстенна в екстериор, като дебелината на зида тук е 1,50–1,55 м. Градежът е много прецизен, квадрат (без емпленктон), от добре оформени варовикови блокове, дълги от 0,25 до около 0,40 м на старателно подравнени редове с височина от 0,22 до 0,28 м (обр. 61). Хоросанът е розов със счукана тухла (разликата с бледорозовия хоросан на по-ранния храм № 4 е отчетлива), а фугите са обмазани със същия на цвят и състав хоросан. По южната фасада са регистрирани 2 пиластър – източният е 1,00x0,95 м, а на 2,87 м западно е вторият пиластър 0,70x0,90 м. Забележително е, че вторият пиластър, макар и конструктивно свързан със зида, за разлика от първия е без основа

Обр. 58. Патриаршески храм № 4 от първата половина на Х в. в Дръстър
(геодезия по М. Маринов и Г. Атанасов)

(обр. 64)?! Несъмнено пиластри е имало в източна посока към апсидата и в западна посока към притвора, но те попадат в непроученото трасе на стената под съвременна улица и алея на парка. Между първите два източни пиластъра на южния кораб е регистриран вход, широк 1,37 м, към диаконикона (обр. 58,

Обр. 59. Възстановка на плана на катедралния патриаршески храм № 4 от първата половина на Х в. в Дръстър (по Г. Атанасов и Кр. Михайлов)

Обр. 60. Възстановка на разположените един над друг катедрални храмове № 4 и 5 в Дръстър (по Г. Атанасов и Кр. Михайлов)

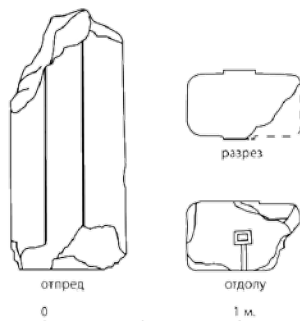
59, 68). Практика е архиепископът да влиза в диаконикона преди литургията тъкмо през врата от юг! Преградният зид между южния и централния кораб е широк 1,50 м, като на изток, в границите на презвитерия и диаконикона, се разширява до 1,79 м. Презвитерият и диакониконът са свързани с вход, широк 0,78 м, на 1,00 м западно от диакониконната ниша. На 3,70 м западно от този вход, върху фундамента на преградния зид, е регистриран постамент 1,50x1,50 м за база на колона или по-скоро за масивен квадратен пилон, който навярно е един от четирите носещи подкуполния барабан. В зид от XIII в. (на гробищна църква № 7?) над този пилон е вграден сегмент от мраморна колона (обр. 58) с дължина 1,35 м и правоъгълно окръглено сечение 0,55x0,37 м. Аналогична колона бе открита и пред южната апсида, вградена в късно жилище (обр. 61, 62, 65). Размерите и формата на двете колони изключва да са носели купола и подкуполното пространство. По-скоро функционалното им предназначение е *тепеаи* (колонки в средата на абсурден прозорец) – функционален детайл от X – началото на XI в. Подобни се срещат даже по-късно, до XIII в. (имаме примери от Созопол). Нагледна представа за разположението, големината и размерите на тези прозорци, респективно колони – *тепеаи* – може да придо-

61

Обр. 61. Градежът на катедралния патриаршиески храм от първата половина на X в. в Дръстър (снимка Г. Атанасов)

62

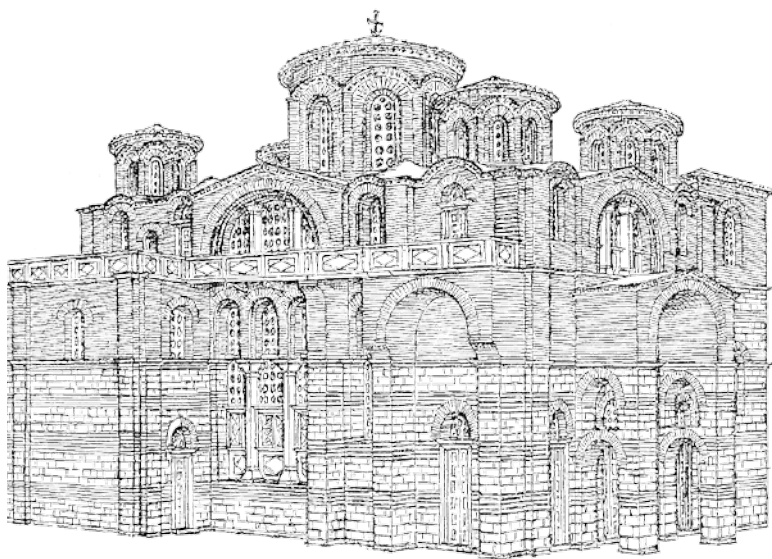
Обр. 62. Прозоречна разделителна колона – *тепеаи* от патриаршиеския храм в Дръстър (снимка и рисунка Г. Атанасов)

бием от запазените във височина храмове на Роман I (Мирелайона) и на Константин Липс от началото на XI в. в Константинопол (обр. 63)¹⁷⁷.

В запазените изцяло фасади на тези знакови константинополски храмове виждаме големи прозорци, разделени на 2 или 3 крила с 1 или 2 мраморни колони *тепеаи*. Предвид размерите на църква № 4 в Дръстър (по-голяма от Мирелайона на Роман I и храма на Константин Липс) и документираните две колони *тепеаи* до южната му фасада предполагат аналогични големи прозорци по средата на южната и северната фасада. Пиластърът без основа по средата на южната фасада (обр. 64) ни води към предположението, че е предназначен не толкова да понесе хоризонталните натоварвания на високите зидове, а да поеме вертикалния натиск на стъпилата върху него колона *тепеаи* по средата на южния прозорец. Допускам също да е имало два големи прозореца, разположени един над друг по средата на двете дълги и достатъчно високи фасади. Свидетелства за наличието на купол, облицован с оловни листа, са множеството оловни стопилки по пода на храма.

¹⁷⁷ T. Macridi, A. Megaw, S. Mango, J. Hawkins. The Monastery of Lips (Fenari Isa Camii at Istanbul). – DOP, 18, 1964, p. 269.

63

Обр. 63. Константинополският храм на Константин Липс от началото на Х в.
(по Т. Макриди, А. Меган, С. Манго, Дж. Хоукис)

Обр. 64. Пиластърът без фундамент на южната фасада на църква № 4 под колонката – тепеи на големия прозорец

65

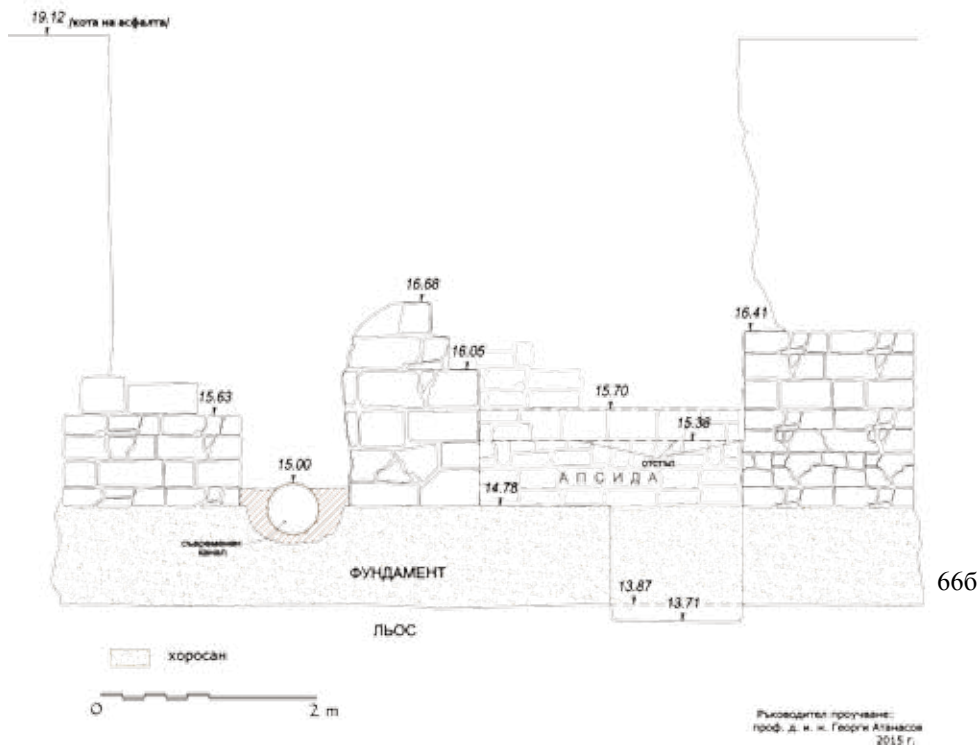

64

66

Обр. 65. Апсидата и синтронът на патриаршеския храм № 4 в Дръстър

Обр. 66, 66 а., 66 б. Основата на патриаршеския храм № 4 в Дръстър

Апсидата на презвитерия в интериор е полукръгла, а в екстериор полигонална – най-вероятно петостенна. Към нея е апликиран масивен тристъпален синтрон от каменни квадри, като фугата между тях 0,03 м е запълнена с червен хоросан (обр. 65). Фундаментът на храма е в две части. Долната половина с височина около 1,00 м е на нивото на основата на разрушената по-ранна църква, като част от апсидата ѝ е имплантирана във фундамента на коментирия по-късен храм (обр. 66). Фундаментите на църквите №4 и № 5 са вкопани до здрав стерилен льос в културен пласт с керамика и монети от IV–VI в. Изпълнени са от ломени камъни на светъл хоросан. Основата на църква № 4 продължава на височина още 0,70 м, но в случая е зидана от каменни блокчета на редове, високи около 0,15–0,20 м и дълги от 0,18 до 0,32 м. Фугите, както в суперструкцията, са обмазани със светъл хоросан. При разчистването на този горен фундамент регистрирахме керамични фрагменти от V–VI в. (обр. 67а), между които и 4 фрагмента от съдове с профил и украса, характерни за IX в. (обр. 67б). Над зиданата основа на границата суб-суперструкция подът на църквата е покрит с каменни плочи, дебели около 0,10–0,15 см, запазени единствено около базата на колоната и пред входа в южната стена с ширина 1,32 м, извеждащ извън храма. Предвид близката архитектура, олтарното устройство, ширината на южния кораб, пиластрите, синтрона и пр. с изцяло проучената църква № 2а предполагаем, че новооткритият храм № 4 е имал сходен план и хипотетично допускаме следната възстановка (обр. 59, 68). Северният кораб е имал приблизително същата ширина както южния и както страничните кораби на църква № 2, т.е. около 2,90–3,00 м. Благодарение на зидовете, фланкиращи централния кораб, регистрирани в западния профил, се установи, че е широк 7,8 м¹⁷⁸. Като добавим ширината на северния и южния зид около 1,40 м и ширината на преградните зидове между корабите около 1,50 м, се получава обща външна ширина на храма 19,60 м, а като калкулираме и пиластрите – около 21,60 м.

Обр. 67. а. Късноантична керамика IV–VI в. в основите на базилика № 5. **б.** Старобългарска керамика от IX – началото на X в. под пода на патриаршеския храм № 4 в Дръстър

¹⁷⁸ Ст. Иванов, Г. Илиева. Цит. съч., с. 786–789, обр. 1–3.

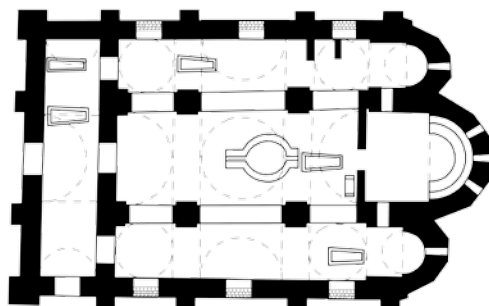

Обр. 68. Триизмерна хипотетична възстановка на патриаршеския храм № 4 в Дръстър
(по Г. Атанасов, Св. Русев и Ст. Дончева)

Предвид размерите на подкуполния квадрат около 7,8x7,9 м и разкритото предолтарно пространство от колоната до апсидата, както и съотношението на ширината към дължината на църква № 2а – 15,55 към 28,20 м, то общата дължина на новоразкритата църква № 4 би трябвало да е приблизително над 31 м. Навярно също е била кръстополна, за което свидетелстват многобройните оловни стопилки от оловната обшивка на купола, чийто диаметър е бил около 7,8 м. По-вероятно тази масивна и тежка конструкция е била носена от пилони (подобно на църква № 2а), а не от колони. Пилоните по-лесно могат да поемат толкова голямо налягане, което предават на масивните стилобати с дебелина 1,50–1,80 м. Фактът, че основите на централния кораб са по-широки от външните зидове на храма (рядко явление в храмовото строителство през IX–XI в.) са ново доказателство, че са оразмерени по този начин именно поради необходимостта да поемат огромните натоварвания на един масивен купол без аналог в средновековното българско църковно строителство. Изобщо, ако представените изчисления и съотношения са верни (за ширината това е сигурно), дръстърският катедрален патриаршески храм № 4 се явява най-голямата и масивна средновековна кръстополна църква от константинополски тип не само у нас, но и изобщо в християнския свят през X в. Фасадите и на този храм ще да са били раздвижени с пиластри и лизени, защото три пиластъра са безспорно документирани на южната фасада (обр. 59, 68).

2. Дворцовата патриаршеска църква № 2а

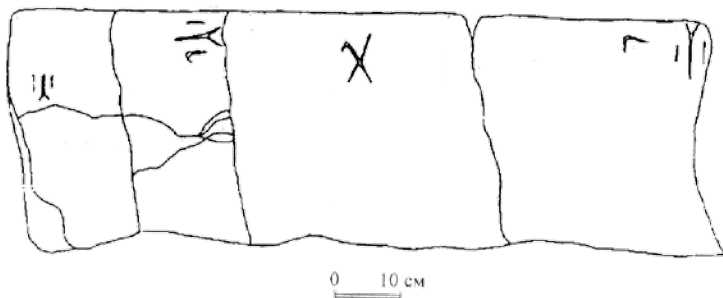
С основание се допуска от доц. Ст. Ангелова¹⁷⁹ и проф. Г. Атанасов¹⁸⁰ че църквата е преустроена още в първата половина на Х в., когато навярно е преоформена от скъсена сводеста базилика (№ 2) в базилика с купол (№ 2а), носен от 4 кръстати пилонa 1,49x1,35 м (обр. 57, 69, 74). За да поемат големите натоварвания на купола, основите под четирите пилонa са подсилени с допълнително уширяване на стария стилобат, изпълнено с малки каменни блокове на хоросанова спойка. Подът е вдигнат с около 0,60 м и е застлан с варовикови и мраморни плочи, на места оформен в *opus sectile*, а външните стени са раздвижени с тухлени ниши. При това преустройство е разрушен баптистерият. Същевременно в протейзиса е изиздан тристъпален синтрон, от който е запазена южната половина. Врязаните знаци IYI върху opakото на канцела (обр. 70) сочат един *terminus ante quem* на полагането му – втората трета на Х в.

Обр. 69. Снимка и възстановка на плана на дворцовия патриаршески храм № 2а от първата половина на Х в. в Дръстър (по Г. Атанасов)

¹⁷⁹ Ст. Ангелова. Разкопки на църква..., с. 12–13, табл. II, IV.

¹⁸⁰ Г. Атанасов. Християнският Дуросторум-Дръстър..., с. 169–171.

Обр. 70. Знаци ΙΥΙ върху канцела на дворцовия патриаршески храм № 2а от първата половина на Х в. в Дръстър (по Ст. Ангелова)

3. Резиденцията на дръстърските патриарси

Обр. 71. Патриаршеският комплекс с резиденцията през Х в. (снимка Т. Димитров)

На един по-късен етап резиденцията е разширена в югозападна посока с добавяне на нови П-образно разположени верижни помещения, които затварят втори вътрешен двор (обр. 57, 71, 72), застлан с каменни плочи, между които и преупотребен малък езически жертвеник от първата половина на IX в. (обр. 12). Градежът, обаче, не е така прецизен като верижната сграда пред притвора на базиликата. Старателно оформени каменни блокове има само при входовете и ъглите, докато останалата част е от полуобработени ломени камъни с по-малки размери, като редовете не са добре хоризонтирани. Зидарията е двулицева, по-често с емплектон от дребни и средни ломени камъни на розов хоросан, като фугите не са обмазани. Основата е от ломени

камъни, но тук те са на кална спойка. Най-после има разлика и в размерите в сравнение с по-ранната сграда на резиденциалния комплекс, разположена пред входа на църквата. На добавеното по-късно П-образно разширение в югозападна посока помещенията са по-широки – външни размери около 6,75 м, – но за сметка на това са по-къси – около 4,70–5,00 м. Само едно от осемте проучени помещения в тази част е по-обширно с дължина 9,95 м и ширина 5,00 м¹⁸¹. Най-вероятно това П-образно разширение на резиденцията е извършено през Х в., когато храмът е преустроен от базиликален в кръстокуполен. За това свидетелства фактът, че верижните помещения в източна посока нямат конструктивна връзка с по-ранната верижна сграда и между тях се образува проход, широк около 0,90 м. И в двата случая, обаче, над тези масивни помещения в двете части на резиденцията със зидове, дебели около 0,90 м, и здрав фундамент е лягал втори етаж с галерии, покрит с керемиди, върху които се откриват врязани (много често IYI) знаци (обр. 73, 99).

72a

¹⁸¹ Ст. Ангелова. Археологическото проучване на средновековния Дръстър (резултати и перспективи). – В: Дуросторум-Дръстър-Силистра. Силистра, 1988, с. 42–45, обр. 7.

*Обр. 72а., б. План и снимка на патриаршеският комплекс с резиденцията през Х в.
(по Ст. Ангелова с допълнения на Г. Атанасов и Кр. Михайлов)*

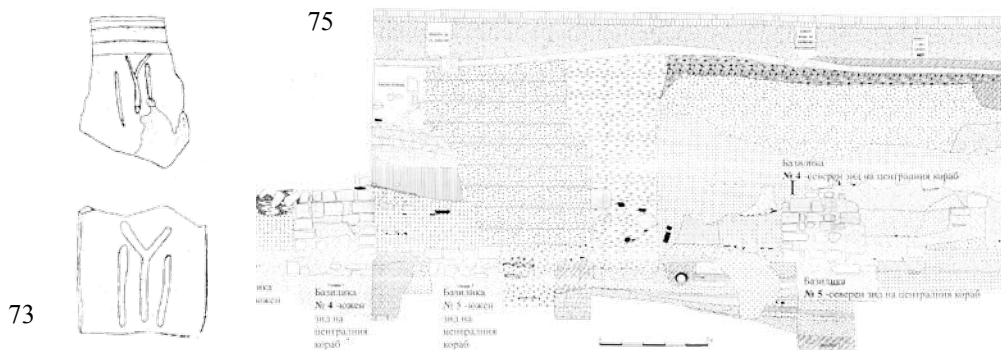
4. Възстановка на патриаршеския комплекс от Х в.

След като през 927 г. Дръстър е обявен за резиденция на българския патриарх, най-вероятно църква № 2 е преустроена от епископски в патриаршески дворцов храм № 2а¹⁸². За целта е издигнат купол, изгражда се синтрон, митаторион и амвон, а интериорът се разкрасява със стенописи (?) и мозаечни пана (обр. 74). Вече отбелязахме, че затвореното пространство на запад от резиденцията и на север от крепостната стена (обр. 57) не позволява разгръщане на функциите на преустроената в кръстополна църква № 2а като катедрален обществен храм. Това налага в центъра на цитаделта на Дръстър срещу централната порта на обособения обширен площад построяването на нов представителен храм, който да отговаря на новите архитектурни тенденции, свързани с възприетата в България след началото на Х в. кръстополна конструкция. За целта старата епископска базилика № 5 с тромавия архитектурен вид е разрушена до основи и на мястото ѝ е издигнат нов представителен катедрален храм № 4. Забележително е, че той има почти същите размери като по-ранната базилика № 5 и че ползва частично фундаментите ѝ (специално преградния зид между централния и северния кораб, а навярно и северния зид) – свидетелство, че разрушаването на трикорабната базилика № 5 от втората половина на IX в. е последвано веднага от изграждането на кръстополния катедрален храм

¹⁸² Пак там, с. 13–14.

Обр. 74. Триизмерна възстановка на дворцовия патриаршески храм № 2а в Дръстър (по Г. Атанасов)

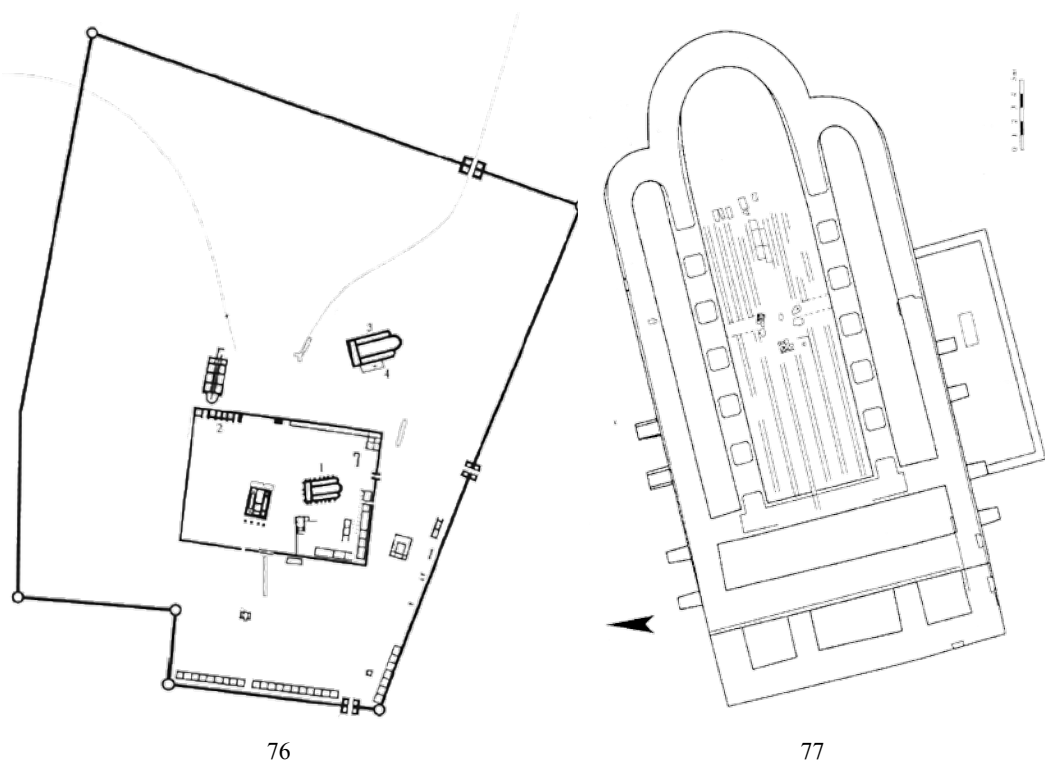

Обр. 73. Знаци IYI върху покривни керемиди от църква № 2а в Дръстър

Обр. 75. Западният профил, където са фиксирани преградните основи на преградните зидове на централните кораби в църкви № 4 и 5 (по Ст. Иванов)

№ 4. Изглежда оразмеряването и трасирането му е започнало от север на юг, защото северният (по презумция) и преградният зид между северния и централния кораб почти съвпадат и ползват стилобатите на по-ранната трикорабна базилика № 5 (обр. 60, 75). Понеже архитектът е заложил в макета си голям представителен купол, ширината на централния кораб е достигнала около 7,8 м. Така вместо обичайното през тази епоха съотношение между централния и страничния кораби 2:1 (както е при по-ранната базилика № 5 и съседната църква № 2а) тук съотношението е приблизително 3:1. Именно това е наложило южният стилобат на централния кораб, респективно южният зид на кръстocupолния храм № 4, да се изместят с близо 3 м в южна посока, откъде-

то се получава разминаването с южните стилобати на ранната базилика № 5. Същевременно тя следва напълно плана, начина на градеж (квадров с големи блокове), архитектурните и литургичните характеристики на преустроената в кръстополен храм църква № 2а. При № 4 обаче не се налага подсилване на основите под пилоните на стълбовете, поддържащи барабана на купола, както при църква № 2а, защото се строи а *fundamentum* като кръстополна сграда. Новата конструкция налага изграждане на по-дълбок и по-мошен двоен фундамент, широк съответно 1,40 м при страничните стени и 1,50–1,80 м стилобати на централния кораб, докато при първоначалната църква № 2 той е само 0,97 м. Между двете кръстополни църкви № 2а и № 4 се забелязват някои отлики. Освен че стените на № 4 са по-дебели, размерите – уголемени и пиластрите – двойно по-масивни (около 1,00х0,90 м, докато при № 2а са около 0,50х0,90), има разлики и в начина на градеж.

*Обр. 76. Центърът на Велики Преслав през Х в. с двата представителни храма
(по П. Димитров)*

*Обр. 77. План на представителния владетелски храм във Велики Преслав
(по М. Ваклинова)*

Църква № 2–2а е иззидана от по-големи квадрати, като височината на редовете е средно около 0,37–0,40 м, докато при катедралния храм № 3 е около 0,22–0,25 м. Затова предполагам, че църква № 2а е малко по-ранна от № 4, но и двете са дело на една архитектурна мисъл и са строени на много малка времева дистанция в рамките на първата трета на Х в. Водеща роля за тези преустройства може да има обстоятелство, че през 927 г. Дръстър става катедра на първия български патриарх Дамян, което несъмнено води след себе си повишени изисквания към архиерейските храмове и резиденцията. Действително сградата на резиденцията е разширена в югозападна посока с издигането на нови верижни помещения, които, макар и не така старателно иззидани като ранната епископска постройка пред входа на църквата, следват приблизително сходен план, размери и разпределение. Те затварят обширен втори вътрешен двор. В него е съсредоточена администрацията и „апартаментите“ на прелатите, които по правило поне два пъти в годината се събират на архиерейски заседания. Тук е мястото и за поместни събори, което предопределя голямата застроена площ. Акцент на този представителен комплекс несъмнено са двата патриаршески храма. Впрочем, донякъде подобна структура откриваме и в столицата Преслав, в чийто център отново се извисяват две впечатляващи църкви на неголямо разстояние (около 90 м) една от друга в цитаделата на града (обр. 76)¹⁸³. Първата е т.нар. архиепископска базилика (32,4х19,8 м), затворена от верижните помещения на резиденцията, която е дворцова църква на архиерея (обр. 28, 76)¹⁸⁴. Втората, между архиепископската резиденция и двореца на владетеля, несъмнено е централният катедрален храм на Преслав – по-представителен и отново с по-големи размери (около 42,10х21,10 м). Има сходен базиликален план, но с несъразмерно широк централен кораб, като съотношението му спрямо страничните кораби е приблизително 3,5:1 (обр. 76, 77)¹⁸⁵.

При машабните проучвания в Дръстър през 2015 г. извън цитаделата на града, но недалеч от централната южна порта (на около 40 м в югозападна посока) попаднахме на любопитен зид. Открит е на дълбочина 5 м в изкоп по ул. „Москва“ срещу северния вход на Общината. Ориентиран е приблизително по направление изток – запад с ширина 0,80 м (обр. 57.10, 78).

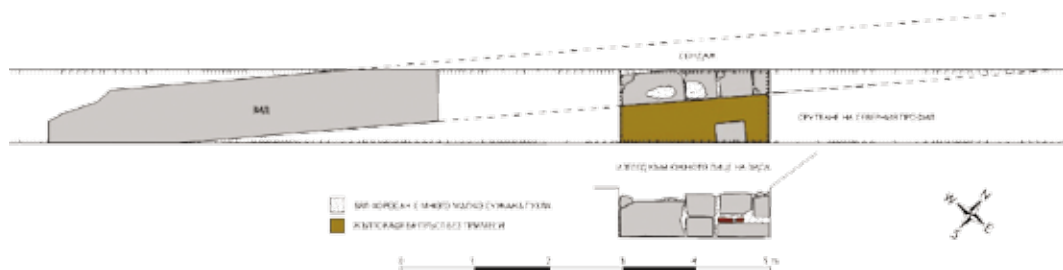
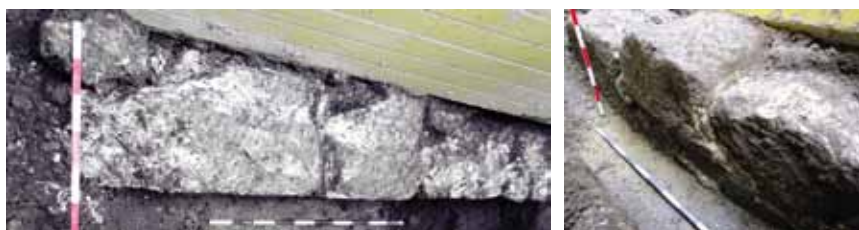
Суперструкцията, запазена частично до втория ред, е градена от големи варовикови квадрати, споени с розов хоросан с много малко парченца от счу-

¹⁸³ П. Димитров. Велики Преслав. Историческа топография до XIV в. (по археологически данни). Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен доктор. София, 2012, с. 21–26.

¹⁸⁴ Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Цит. съч., с. 19–20.

¹⁸⁵ М. Ваклинова, И. Щерева. Цит. съч., с. 185–195, обр. 1–3.

кани тухли. Под квадратите фундаментът е от грубо обработени и необработени камъни, споени с бял хоросан, вкопан в здравия лъос. (обр. 78). Покрай южното лице на зида има културен пласт с керамика от IX–X в. И по кота на фундиране съвпада с църква № 4 от X в. Забележително е, че в Дръстър през

Обр. 78. Масивен зид от квадрати на розов хоросан югозападно от централната порта, извън цитаделата на Дръстър (църква № 6 ?)

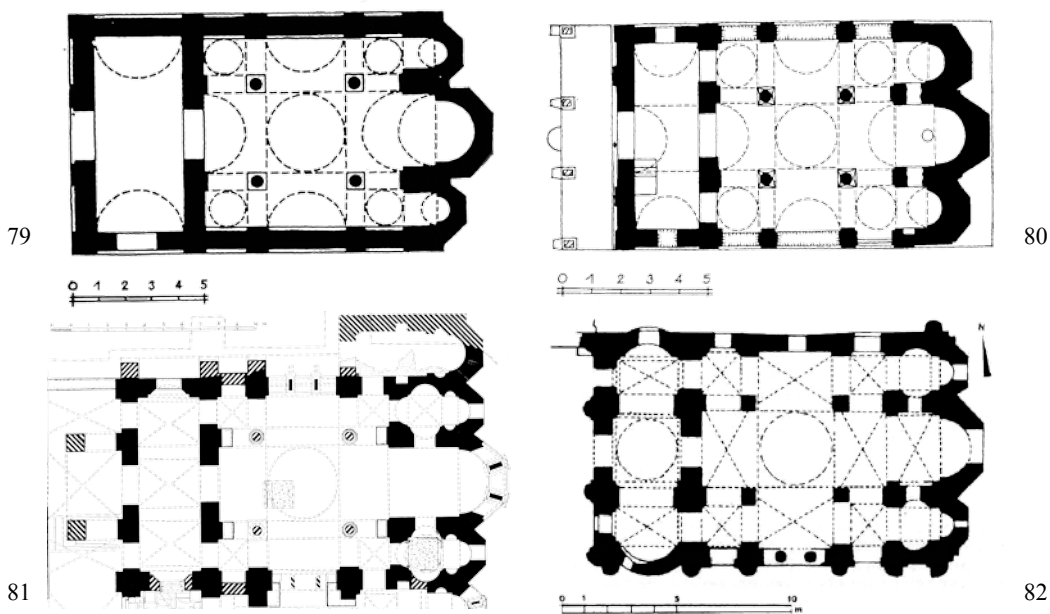
IX–X в. масивни стени, обработени с квадрати на розов хоросан, са регистрирани само в най-представителни сгради и на първо място храмове № 2 и 4. Като добавим ориентацията и котата на строителство, не изключваме хипотетично възможността да сме попаднали на нов храм от X в. (№ 6 ?) – първия извън укрепената цитадела, но в непосредствена близост до нея.

За съжаление от катедралния (публичен) храм № 4 в центъра на цитаделата на Дръстър е разкопано твърде малко за изграждане на по-цялостни наблюдения, впечатления и изводи относно интериора и екстериора. Затова ще се съсредоточим повече върху изцяло проучената дворцова патриаршеска църква № 2а, която има сходен план и архитектура. Определено по план, визия и донякъде по размери тя наумява цяла серия преславски кръстополни храмове от X в. в Аврадака (обр. 79), църквата на Мостич (обр. 80) и пр.¹⁸⁶ Счита се, че първообраз на този тип църковни сгради е била недостигналата до нас петкуполна църква „Неа“, изградена от император Василий I Македонец (867–886) в Константинопол през 876–880 г.¹⁸⁷ Най-близките реално съществуващи и до днес храмове с подобен кръстополен план, полигонални в екстериор апсиди и пиластри –

¹⁸⁶ Н. Чанева-Дечевска. Цит. съч., с. 78–83, фиг. 36–40.

¹⁸⁷ С. Mango. „Nea Ekklesia“. – In: A. Kazhdan. Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press. 1991, p. 1446.

лизени по фасадите са църквата на Константин Липс от 908 г. (обр. 63, 81)¹⁸⁸ и най-вече двуетажната гробищна църква Мирелайон, изградена от император Роман I Лакапин (920–944) (обр. 82)¹⁸⁹. Това определено са архитектурните прототипи (заедно с „Неа“ на Василий I?) на църква № 2а, респективно и на № 4 в Дръстър, още повече, че са съвременни. Ако преустройството на църква № 2а и издигането на църква № 4 в Дръстър е породено от въздигането на града в патриаршеска столица през 927 г., то като дата те следват непосредствено знаковия Мирелайон на Роман I Лакапин, завършен през 922 г. Прочее, да припомним, че легитимирането на първия български патриарх е дело на същия Роман Лакапин, което ще да има последици и върху архитектурата на патриаршеските кръстокуполни църкви в Дръстър, най-вероятно изградени с участието на константинополски архитект.

Обр. 79. План на кръстокуполната църква в м. Аврадака от X в. във Велики Преслав (по В. Мавродинова)

Обр. 80. План на кръстокуполната църква в манастира на Мостич от X в. във Велики Преслав (по В. Мавродинова)

Обр. 81. План на константинополския храм на Константин Липс (Фенери Иса джамия) от началото на X в. (по Т. Макриди, А. Мегав, С. Манго, Дж. Хоукинс)

Обр. 82. План на храма Мирелайона (Будрум джамия), изграден от император Роман I Лакапин около 922 г. (по К. Л. Стрикер)

¹⁸⁸ T. Macridi, A. Megaw, S. Mango, J. Hawkins. Op. cit., p. 269–309.

¹⁸⁹ C. L. Striker. A New Investigation of the Bodrum Camii and the Problem of the Myrelaion. – Istanbul Arceoloji Muzeleri Yilligi, 13–14, 1966, p. 210–215; R. Nauman. Ausgrabungen bei der Bodrum Camii (Mirelaion) – Istanbul Arceoloji Muzeleri Yilligi, 13–14, 1966, S. 235–239; R. Nauman. Der antice Rundbau beim Mirelaion und der Palast Roman I Lecapenos. – Istanbul Mitteilungen, 16, 1966, S. 199–216; C. L. Striker. The Myrelaion (Bodrum Camii) in Istanbul. Princeton, 1981.

Известно е, че по правило централният кораб на храмовете през средновековието, независимо дали са базилики или кръстокуполни, е запазена територия за църковно-церемониалния театър, в който участват единствено свещенослужителите. Страничните кораби са предназначени за миряните (десният за мъжете, левият за жените) без оглед на социалното и общественото им положение. Стана въпрос, че съотношението между централния и страничните кораби по правило е 2:1. Несъразмерно големият централен кораб на катедралния храм № 4 в Дръстър (приблизително 3:1 спрямо страничните), подобно на дворцовата катедрална базилика в Преслав (около 3,5:1) са без аналог в Първото българско царство (и не само) и свидетелство за изключителността им. Това, редом с останалото, свидетелства за пищния церемониал в двата знакови храма в Преслав и Дръстър, на който присъстват подбран кръг лица. Тесните странични кораби са илюстрация на това. Забележително е, че дори такива емблематични кръстокуполни Константинополски храмове като Мирелайона на Роман I (11,20x17, 85 м) и храма на Константин Липс (13x21 м), съвременни на патриаршеския храм № 4 в Дръстър, имат по-скромни размери. Куполът им е с почти двойно по-малък диаметър (около 3,55 на Мирелайона и 3,80 на Константин Липс), а централният кораб не е така обширен, като следва стандарта – около 2 пъти по-широк в сравнение със страничните. За съжаление нямаме точните параметри на прочутата „Неа“, но от известните ни кръстокуполни храмове, издигнати през IX – първата половина на XI в., дръстърската катедрала изглежда е най-монументална, с най-големи размери и с най-внушителния купол. Малката площ на страничните кораби, където се събират миряните, изисква допълнителни пространства при празнични служби и церемонии (подобно на Преславската катедрала!), което императивно предполага галерии над северния и южния кораб. Реализирането им е възможно и благодарение на мощните фундаменти, дебелите стени, масивните пилони, размерите на храмовото пространство, както и оразмеряването му във височина (ширината спрямо височината на този тип църкви е обичайно до 2:3). Посочените параметри и патриаршеският статут предполагат и владетелска галерия пред притвора над централния кораб на църква № 4 в Дръстър, с каквато определено е разполагала и Преславската катедрала. Интериорът на църква № 2а също има впечатляващ вид с аналози във византийската представителна храмова архитектура, но има и специфични местни решения. Подът е вдигнат с около 0,60 м и е застлан с варовикови и мраморни плочи, на места оформен в *opus sectile*, а външните стени са раздвижени с тухлени ниши. При това преустройство е разрушен баптистерият. Същевременно в протейзиса е иззидан тристъпален синтрон, от който е запазена южната половина. Вече е отбелязвано, че синтроните от този тип през ранното Средновеко-

вие (VIII–X в.) продължават една затихваща раннохристиянска традиция от IV–VI в., но за разлика от ранновизантийския период се изграждат основно в катедрални и архимандритски храмове¹⁹⁰. Затова през X в. те са по-рядко явление във византийския културен кръг, респективно в България, където са регистрирани в най-представителните столични храмове в Плиска (Голямата базилика и базиликите във външния град), Преслав (Кръглата църква и епископската църква при Чупката) и Преспа („Св. Ахил“)¹⁹¹. Пред синтрона на дръстърската базилика е оформена олтарна преграда, от която е съхранен мраморният канцел (обр. 70)¹⁹². Врязаните знаци IYI върху opakото на канцела сочат *terminus ante quem* на полагането му в края на X в. Действително, този знак тотем на управляващата фамилия на кан Крум (803–814), княз Борис I, цар Симеон Велики (893–927), цар Петър I (927–969) и цар Борис II (969–979) не се среща върху паметници, датирани след падането на североизточните земи под византийска власт през 971 г.¹⁹³

Според Ст. Ангелова някои архитектурни детайли предполагат амвон, но авторката не го посочва в публикуваните до момента планове. Според моите наблюдения основата на амвона личи добре пред презвитерия в центъра на храма (обр. 69), като по форма напомня амвоните на църквите в Калабака (Северна Гърция) и Кръглата църква в Преслав¹⁹⁴. Спада към типа двустъпални представителни амвони от константинополски тип, познати в много епископски църкви на Балканите и Мала Азия в ранновизантийската епоха и по-рядко изградени в ранносредновековните храмове от VIII–IX в.¹⁹⁵ През епохата на

¹⁹⁰ **T. Mathews.** The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy. Pennsylvania, 1972, p. 108–12; **T. Mathews.** Private Liturgy in Byzantine Architecture: Toward a Reappraisal. – CA, 30, 1982, 120–136; **Г. Σωτηρίου.** Βυζαντινά μνημεῖα τῆν Θεσσαλίας καὶ Ἰδαιωνος. – EEBS, 6, 1929, p. 292–303.

¹⁹¹ **Кр. Миятев.** Кръглата църква в Преслав. София, 1932, с. 52 сл.; **В. Иванова.** Две църкви при чупката на източната стена на вътрешния град в Преслав. – ИАИ, XX, 1955, с. 463–482; **П. Георгиев.** Разкопки на Голямата базилика през 1978 и 1979 г. – В: Плиска – Преслав, 6, 1993, с. 65; **Р. Костова.** Кръглата църква и т. нар. родов манастир в Преслав. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. София, 2003, с. 286. Специално трябва да се подчертае, че в новопостроени храмове след XI в. по принцип синтрони не се градят.

¹⁹² **Ст. Ангелова, Р. Колева, Е. Ангелова, Р. Иванова.** Знаци върху канцела на църква № 2 в Дръстър. – В: *Българите в Северното Причерноморие*, 6, 1997, с. 64–74, обр. 1–3.

¹⁹³ **Г. Атанасов.** За датировката, разпространението и семантиката на медальоните с IYI и двоен кръст. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. В чест на професор Веселин Бешевлиев. Велико Търново, 1992, с. 163–171.

¹⁹⁴ **Г. Σωτηρίου.** *Op. cit.*, p. 292–303; **Кр. Миятев.** *Цит. съч.*, с. 25–57, фиг. 3; **Ст. Бояджиев.** Архитектурата на Кръглата църква в Преслав. – В: *Изследвания върху архитектурата на българското Средновековие*. София, 1972, с. 39, 97–98, обр. 13, 19.

¹⁹⁵ Подробно за този тип амвони, тяхната реконструкция и обширната литература по темата вж.: **Ih. Delvoye.** *Ambo*. – RL BK, I. Stuttgart, 1966; **T. Mathews.** The Early Churches..., p. 108–12; **T. Mathews.** Private Liturgy ..., p. 120–136; **Г. Σωτηρίου.** *Op. cit.*, p. 292–303; **A. Kazdan.** Note of the “Milde Byzantine”

Първото българско царство се срещат инцидентно в най-представителни храмове като Голямата базилика в Плиска, Кръглата църква в Преслав и базиликата „Св. Ахил“ в Преспа. Този тип амвони се смятат за архаизиращ елемент, чиято горна граница на приложение е в края на IX и средата на X в.¹⁹⁶ Не е изключено амвонът в дръстърския храм да е фундиран през втория строителен период (след началото на X в.), защото в субструкцията му има фрагмент от преупотребен каменен корниз с дентикули, характерен за преславските църкви през IX–X в. От втория строителен период е и оформеното помещение пред презвитерия в северния кораб (обр. 69), което се пропуска в публикуваните до момента архитектурни планове на храма и коментарите към тях. Вероятно тогава пред олтарната преграда (вдясно от светите двери) е поставена и каменната мощехранилица.

По това време църквата е изписана с многоцветна живопис – рядко явление у нас през X в. Запазени са фрагменти от ликовите на светци, растителни и геометрични орнаменти. Не е изключено обаче стенописите да са от XI в. Малки кубчета от мрамор и цветно стъкло предполагат мозаечни пана в апсидата и купола¹⁹⁷.

Най-сериозното указание за трансформирането на базиликата от епископска в патриаршеска е обособеното помещение пред протейзиса (обр. 69). Една от възможностите това да е митаторион, характерен за патриаршеските катедрали и специално за „Св. София“ в Константинопол¹⁹⁸. Според описанието на Константин Багренородни от средата на X в. митаторионите са предназначени за церемониалното преобличане на патриарха и императора¹⁹⁹. Има сигурни доказателства, че десният митаторион пред диаконикона е ползван от императора, и косвени сведения, че левият митаторион пред протейзиса е предназначен за патриарха²⁰⁰. Аналогични помещения пред протейзиса и

Ambo. Byzantion, 57, 1987, p. 423–425; **J.–P. Sodini**. L'ambon dans l'Eglises primitive. – In: La Maison-Dieu, 193. Paris, 1993, p. 39–51; **J.–P. Sodini**. Les ambons medievauz a Byzance: vestiges et problemes. – In: Μπενάκης Μ. Θυμίατα στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπασα Αθήνα, 1994, p. 303–307.

¹⁹⁶ **П. Георгиев**. Разкопки на Голямата базилика през 1978 и 1979 г. – Плиска – Преслав, 6, 1993, с. 55–65, обр. 3; **Р. Костова**. Още веднъж за..., с. 286; **J.–P. Sodini**. Les ambons medievauz..., p. 303–307.

¹⁹⁷ **Ст. Ангелова**. Разкопки на..., с. 16.

¹⁹⁸ **Н. Мавродинов**. Базиликата в Плиска и българският дворцов церемониал. – ИБАИ, XIII, 1939, с. 246–252; **J. Papadopoulos**. Le mitatorion des eglises bzantines. – In: Memorial Louis Petit: Melanges d'histoire et d'archeologique byzantines. Bucharest, 1948; **T. Mathews**. The Early Churhes ..., p. 96, 134; **Oxford Dictionary of Byzantium**. Gen. Ed. Al. Kazdan. New York – Oxford, 3, 1991, col. 1353–1354 с цитираната литература по проблема.

¹⁹⁹ **Constantinus Porphyrogenitus**. De cerimoniis aulae byzantinae, I–1, 9, 28, p. 16–18, 66–67; **A. Vogt**. Constantin VII Porphyrogénète. Le livre de cérémonies, II, Paris, 1939–1940, I. 46 (37), p. 65.

²⁰⁰ **Constantinus Porphyrogenitus**. De cerimoniis aulae byzantinae, I. 28; **Н. Мавродинов**. Базиликата в Плиска..., с. 249. Има предположение, че митаторионите в Св. София в Константинопол са били три.

диаконикона има и в Голямата базилика в Плиска, която между 870 и 893 г. е катедрален храм на главата на българската църква – Плисковския архиепископ²⁰¹. В архиепископската базилика в Преслав митаториони не се виждат, но за съжаление планът на този забележителен храм се чете основно по лошо запазените субструкции²⁰².

В дръстърския дворцови патриаршески храм № 2а обособен митаторион е регистриран само пред протейзиса в северния кораб. Той обаче е построен допълнително, на фуга, и това е разбираемо, защото базиликата е преустроена от епископска в патриаршеска катедрала едва през 927 г. На пръв поглед смущават скромните размери на митаториона в дръстърския храм, но и в този вид той е достатъчен за съхраняване на дрехи и за преобличане на архиепископите. Действително от Константин Багренородни и други автори се остава с впечатление, че митаторионите в константинополските храмове са полифункционални помещения, но не бива да се забравя, че тяхната първа и най-главна функция си остава място за смяна на одеждите. Прочее, думата *μετατόριον* (някъде *μυρτατόριον*) се превежда тъкмо по този начин²⁰³. Според източниците специално в столичния храм „Св. София“ имало няколко митаториона – единият наистина ползван само за преобличане, а другите, по-големите – за срещи, закуски, отиди и пр.²⁰⁴ Липсата на втори митаторион пред диаконикона може да се обясни и със сложната строителна история на южния кораб. През XIV в., когато централният и северният кораб на базиликата са в рушевини (?), проучвателите допускат, че южният кораб е запазен и трансформиран в погребален параклис²⁰⁵. Ако действително е така, при това късно преустройство е допустимо митаторионът пред диаконикона да е отстранен. Обстоятелството, че е плитко вкопан и на фуга, може да е причина за пълното му заличаване. Теоретично може да се коментира и друга една възможност. Припомням, че северният митаторион е определен за патриарха, а южният – за владетеля. Когато катедралният храм на духовния глава е в столицата на самия държавен глава, е естествено да се обособят патриаршески (архиепископски) и императорски (царски) митаториони, както е в „Св. София“ в Константинопол и

Два малки (за преобличане и почивка на императора и патриарха) и един голям (митаторион – триклиний, в който патриархът и императорът закусват и водят разговори след службата). По този въпрос вж.: *Oxford Dictionary of Byzantium*. col. 1352–1353.

²⁰¹ **Н. Мавродинов.** Базиликата в Плиска..., с. 246–252; **П. Георгиев.** За първоначалното седалище на българската архиепископия. – В: Средновековна България и Черноморието. Варна, 1982, с. 67–70.

²⁰² **Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров.** Цит. съч., с. 11–24, 116–128.

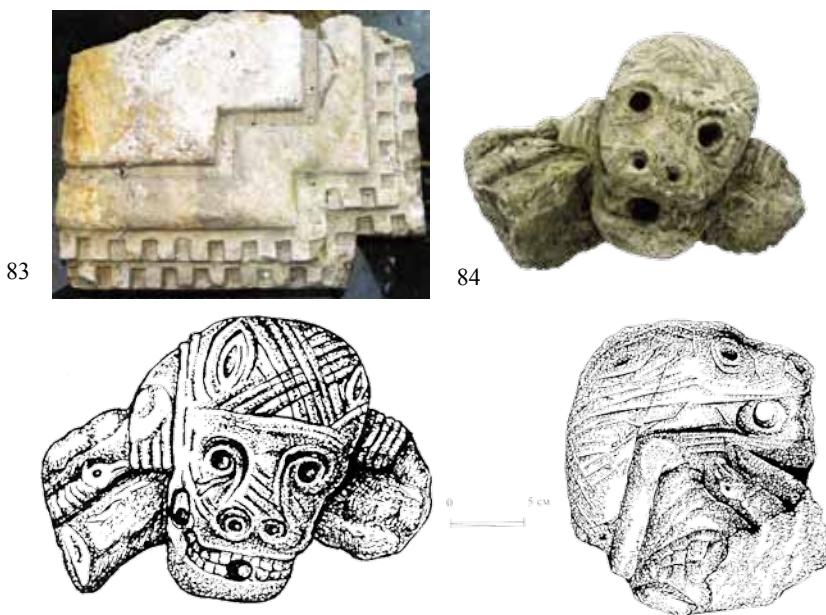
²⁰³ **J. Papadopoulos.** Op. cit., p. 367.

²⁰⁴ Виж литературата по проблема по-горе в бел. 114–116.

²⁰⁵ **Ст. Ангелова.** Разкопки на..., с. 17, табл. X.

в Голямата базилика в Плиска. Когато, обаче, патриаршеската резиденция е далеч от царската столица, както е случая в Дръстър, то в патриаршеския храм е възможно да се изгради само патриаршески митаторион в северния кораб. Забележително е, че в проучения десен кораб на катедралния храм № 4 в център на Дръстър също няма следи от митаторион.

Освен от плана, размерите и разположението значението на базиликата като епископски и патриаршески дворцов храм се илюстрира от богатата пластична украса. При разкопките са открити многобройни разкошно декорирани каменни корнизи, колони, бази и мраморни детайли (обр. 83), които имат преки аналози с пластичната украса на най-представителните преславски църкви от X в.²⁰⁶ Сред тях по-специално внимание заслужава една триизмерна каменна фигура на фантастичен звяр с лъвска глава, издължена леопардова шия и лапи на мечка, поставени над арковидна извивка (обр. 84)²⁰⁷. Тя е намерена на около 20 м източно от църквата и вероятно е поставена като арка над прозорец, осветяващ храмовата апсида. По стил и изпълнение наподобява триизмерните фигури (най-вече лъвската), открити в църква от X в. в м.

Обр. 83. Ъглов корниз от църква № 2 в Дръстър (X–XI в.)

Обр. 84. Триизмерна скулптурна композиция с апокалиптичен сюжет от източната фасада (?) на катедралния храм на Дръстър (X в.) (снимка и рисунка по Г. Атанасов)

²⁰⁶ Ст. Ангелова. Разкопки на..., с. 13–14, табл. VIII–IX.

²⁰⁷ Г. Атанасов. Средновековна скулптурна композиция с апокалиптичен сюжет от Дръстър (Силистра). – ГСУ, ЦСВПИД, 84–85 (4), 1990–1991, с. 101–111, обр. 1–2.

Аврадака до Преслав²⁰⁸. Дръстърската каменна пластика, обаче, е усложнена с релеф върху арката, който представя глава на змей и крило на птица. Предполагам, че е възпроизведен библейски сюжет, по-точно зает от Апокалипсиса на Йоан. Там, по повод Второто пришествие, четем: „Звярът, който видях, приличаше на леопард: нозете му бяха нозе на мечка, а устата му – като уста на лъв: И даде му змеят силата си и престола си и голямата си власт“ (Апокалипсис, 13, 2). В края на Апокалипсиса се уточнява, че змеят е древната змия, която ще бъде завързана за 1000 години до идването на Хилядолетното божие царство. След описаните от Йоан изстъпления на змея най-голям акцент се поставя върху един епизод, който доуточнява семантиката на скулптурната композиция от базиликата: „А когато змеят видя, че е свален на земята, подгони жената, която роди мъжко дете. И дадох се на жената две крила на голям орел, за да хвърчи“. Тази сцена несъмнено символизира раждането на Исус, опита да бъде убит заедно с останалите еврейски деца и спасителното бягство на Богородица (с крила на орел).

Редки са художествените превъплъщения на сатанинския звяр в изобразителното и приложното изкуство във византийския културен кръг през Х–ХІ в.²⁰⁹ Що се отнася до техниката на изпълнение, посочих успорежденията от Аврадака, но веднага трябва да уточня, че триизмерната скулптура не е често явление във Византия и съседните страни през Ранното средновековие. Дори в Западна Европа тиражирането на скулптурни композиции върху романските катедрали започва след началото на ХІ в. И все пак, някои паметници от Константинопол (църквата в манастира на Константин Липс), Кападокия (Селиме килисе), Грузия и Армения подсказват, че тази източна традиция, макар и епизодично, си пробива път във Византия и Задкавказието, откъдето преславските и дръстърските майстори черпят вдъхновение²¹⁰.

Освен впечатляващ външен вид църква № 2а в Дръстър има и изящен интериор.

Малко са представителните църкви, дори в столицата Преслав, в които да са откривани толкова мраморни детайли, мощехранилници, следи от мозаечни пана и opus sectile, процесийни кръстове и утвар. Засега тя е единственият български храм от първата половина на Х в. с безспорно документирана многофигурна стенна живопис²¹¹. Ще акцентувам и на

²⁰⁸ В. Иванова. Разкопки на Аврадака в Преслав. – РП, 3, 1948, с. 13, 30–35, обр. 22–26.

²⁰⁹ Г. Атанасов. Средновековна скулптурна..., с. 107–108.

²¹⁰ Пак там, с. 106–107.

²¹¹ Ст. Ангелова. Разкопки на..., с. 14.

фрагментираната белоглинена иконка с Богородица, открита в комплекса, западно от църквата (обр. 85)²¹². Почти всички споменати пластични и изобразителни паметници, както и голям процент от подемния материал, се отнасят към X в. (сред тях специално внимание заслужава сребърен процесияен кръст – обр. 86), когато преустроена куполна базилика е патриаршески катедрален храм на Първото българско царство.

85

86

87

88

Обр. 85. Фрагмент от белоглинена керамична иконка от Дръстър (X в.)

Обр. 86. Процесияен кръст от патриаршеския дворцови храм № 2а в Дръстър от X в.

Обр. 87. Колонка от интериора на патриаршеския катедрален храм № 4 в Дръстър

Обр. 88. Тегули и имбрици с врязани знаци ГΥΙ от патриаршеския катедрален храм № 4 (?) в Дръстър и сградите южно от него (примерна възстановка)

²¹² Ст. Ангелова. Археологическото проучване..., с. 44, обр. 6.

Изискан интериор и екстериор е имал и катедралният патриаршески храм (църква № 4) в центъра на цитаделата. За съжаление от него е проучено много малко (около 1/10 от застроената площ), но някои архитектурни детайли като колоните тенеаи от високите над 1,40 м прозорци (обр. 62), фрагмент от корниз с дентикули и изящната колонка от синьозелен мрамор (от олтарна маса или кивория над нея) (обр. 87) са показателни. Вече приведохме аргументи, че куполът е бил покрит с оловни листи, а покривът – с големи тегули и имбрици, някои от които напълно запазени с врязани знаци IYI (обр. 88), както при църква № 2а и патриаршеската резиденция (обр. 73).

Глава V

Дръстър като църковен център след 971 г. От патриаршия към епископия и митрополия

1. Преместването на патриаршеският престол от Дръстър към Югозападните български земи през 971 г.

Многократно е цитирана Втора грамота на Василий II, в която съвсем определено се твърди, че патриаршеският престол е преместен от Дръстър в Триадница (Средец–София). Този акт обаче може да бъде извършен само от легитимен патриарх²¹³. Вероятно този избор е напълно съзнателен, защото по това време в Средец резидира Арон, големият син на комит Никола²¹⁴. Той е нещо като пръв сред равни (спрямо братята си) и след пленяването на цар Борис II фактически стои начело на възстановяващата се българска държавност в Югозападните земи. Фактът, че патриарх Дамян се отправя тъкмо към Средец, е редом с останалото нагледна илюстрация за съзнателно търсена приемственост. Нещо повече, след пленяването на царското семейство дръстърският патриарх остава най-високолегитимната личност в българските земи и затова от действията и поведението му зависи много. Мисля, че пристигането му в Средец дава ново самочувствие на комитопулите и специално на Арон, защото от въстаници Дамян ги легитимира като държавници. Най-после, с това си действие дръстърският патриарх легитимира и патриарсите на Самуилова България, а в по-далечна перспектива – и автокефалната Охридска архиепископия. Каква е съдбата на Дамян след пристигането му в Средец, не знаем. Явно възрастта (вече се коментира, че през 971 г. е около 80-годишен старец)²¹⁵, големите изпитания и напрежението, на което е подложен между 968 и 971 г., дават своето отражение и наскоро след това той почива. Извършва обаче най-важното – далновидно успява да пренесе патриаршеския престол от брега на Дунав до Югозападните български земи, което има големи и благоприятни последици за българската държава и българската църква. Мисля,

²¹³ Грамоти на Василий II. – ГИБИ, VI, с. 44–45; Г. Атанасов. Църковната организация в Североизточна България и Добруджа между 971–1020 г. – Преслав, 6, 2004, с. 325–340.

²¹⁴ М. Войнов. Преслав, Средец, Охрид, три средновековни престолни града на българските царе и патриарси. – ИПр, 4, 1968, с. 72–76.

²¹⁵ Г. Атанасов. Дръстър и патриаршията на Първото българско царство. – Дуросторум–Дръстър–Силистра. Силистра, 1988, с. 143–144; Г. Атанасов. Първата българска патриаршеска катедра в Дръстър и патриарх Дамян (927–971). – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. Велико Търново, 2006, с. 179–196.

че историята на Самуилова България и изобщо религиозният живот на българите щяха да изглеждат по друг, по-негативен начин, ако през 971 г. заедно с българския цар Йоан I Цимисхи бе успял да плени и патриарха в Дръстър.

2. Доростолската епархия между 971 и 1020 г.

Бедността откъм писмени извори води до формулирането на две хипотези за църковния живот в Дръстър между 971 и 1020 г., които съжителстват повече от едно столетие. Първата, загатната от В. Златарски, се гради на предположението, че през 971 г. Йоан Цимисхи унищожава българската патриаршия. Не е изяснено обаче дали ликвидира автономията на българската църква и дали поставя в Дристра (гръцкото наименование на Дръстър) един архиепископ или митрополит²¹⁶. Х. Гелцер и Б. Гранич споделят това мнение и още по-категорично застават зад твърдението, че през 971 г. Йоан Цимисхи поставя в Дръстър автокефален архиепископ²¹⁷.

Втората хипотеза, формулирана от Е. Голубински и възприета с някои нюанси от Ив. Снегаров, З. Лингентал, Й. Барня и др., гласи, че след като превзема Дръстър, Йоан Цимисхи отнема автономията на българската църква и оставя в Дръстър един митрополит или обикновен архиепископ, пряко подчинен на Константинополския патриарх²¹⁸.

Последните двадесет години по проблема се разви една плодотворна дискусия, която все още не е заглъхнала окончателно, но която в значителна степен спомага за осветляване на проблема. През 80-те години на XX в., благодарение на разработките на П. Георгиев и В. Зайбт, се наложи първата хипотеза²¹⁹, но преди десетина години почти едновременно няколко медиевисти я поставиха под съмнение.

Всичко започва с повдигнатите въпроси относно датировката и интерпретацията на оловните печати на архиепископа на България. Георги. П. Дякону и

²¹⁶ **P. Georgiev.** L'organisation religieuse dans les terres bulgares du nord-est après l'an 971. – In: Dobrudza. Etudes ethno-culturelles. Sofia, 1987, p. 155–160 с всички цитирани мнения по проблема.

²¹⁷ **H. Gelzer.** Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse der orientalischen Kirche. – BZ, II, 1893, p. 55–56; **B. Granic.** Kirchengeschichtliche Glossen. – Byzantion, XII, 1937, p. 398.

²¹⁸ **Е. Голубинский.** Краткий очерк истории православных церквей. Москва, 1871, с. 48; **Ив. Снегаров.** История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1995, с. 9; **Z. Lingenthal.** Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche. – Mémoires de l'Académie de St. Peterbourg, VIII, 1898, p. 10; **I. Barnea, Șt. Ștefănescu.** Din istoria Dobrogei. 3. București, 1971, p. 73; **H. Gelzer.** Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum. – Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie, 21, Bd. III, 1901, S. 572.

²¹⁹ **W. Seibt.** Zur Identifizierung des bulgarischen Erzbischofs während der Herrschaft des Johannes Tzimiskes mit Hilfe zweier Siegwylpen. – JÖB, 24, 1975, S. 55–60; **P. Georgiev.** Op. cit., p. 155–170.

Ив. Йорданов обръщат внимание, че иконографията на Богородица с бюста на Христос е позната още през IX – началото на X в., че археологическата среда е дискуссионна и че палеографските особености не са надежден показател²²⁰. Особена стойност има наблюдението, че двата малки кръста, фланкиращи бюста на Богородица, са характерни за периода между VI и началото на X в., но няма случаи да се гравират върху сфрагистични паметници след средата на X в. В тази последователност П. Дякону и В. Тъпкова-Заимова²²¹ обръщат внимание, че Ж. Дарузе предатира т. нар. епархийски списък, свързан с Йоан Цимисхи, от края на X в. към втората половина на XI в. (след схизмата от 1054 г.)²²². Това на практика означава, че отбелязаната в него автокефална архиепископия се отнася не към евентуалната архиепископия от края на X в., със седалище Дръстър, а за Охридската архиепископия от средата на XI в.

При така очертаните реалности очевидно на този етап трябва да се откажем от идеята, че след 971 г. в Североизточна България и Добруджа е учредена автокефална архиепископия с катедра в Дръстър. Този извод наскоро бе възприет и от П. Георгиев, който достойно отчете аргументите на опонентите си²²³.

И все пак остава фундаменталният въпрос за църковната организация в Добруджа за един дълъг период от 971 до 1020 г. и за мястото на Дръстър в нея. Засега основните източници за разсъждение в тази насока са публикуваните през последните две десетилетия четири моливдовула. Първите два са на *Стефан, боголюбиво поставен митрополит на Йоанопол*, открити в Преслав и Плиска²²⁴. Другите два са на митрополитите на Томи – *Аникитос, митрополит на Томи и Василий, митрополит на Томи*, съхранявани в колекцията на Дъмбартън Оукс²²⁵. Въз основа на тях няколко медиевисти отново се опитват да възстановят църковната организация и да потърсят мястото на Дръстър в новите структури. Откривателят и издател на печатите на Стефан основателно допуска, че след като завзема Североизточна България през 971 г., Йоан Цимисхи учредява в града (вече с новото име Йоанопол) митрополитска катедра²²⁶. От своя страна първият интерпретатор на печатите на Аникитос и

²²⁰ **P. Diaconu.** Sur l'organisation ecclésiastique dans région du Bas Danube (dernier tiers du X-e; siècle – XII-e siècle). – Etudes byzantines et Post-byzantines, II, 1991, p. 73–81; **Ив. Йорданов** Още веднъж за моливдовулите на Георги, архиепископ на България. – Преслав, 4, 1993, с. 315–324.

²²¹ **P. Diaconu.** Sur l'organisation ecclésiastique..., p. 77; **В. Тъпкова-Заимова.** Превземането на Преслав в 971 г. и проблемите на българската църква. – В: 1100 години Велики Преслав. Т. I. Шумен, 1995, с. 174–176.

²²² **J. Darrouzès.** Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Paris, 1981, p. 136, 151–153.

²²³ **П. Георгиев, Ст. Витлянов.** Цит. съч., с. 199–201.

²²⁴ **Ив. Йорданов.** Нови данни за Преслав през X в. – Преслав, 3, 1983, с. 110–111.

²²⁵ **J. Nesbit, N. Oiconomides.** Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum at Art. I. Washington, 1991, p. 180–181.

²²⁶ **Ив. Йорданов.** Нови данни..., с. 111.

Василий – Й. Барня – заявява, че успоредно с Дръстър между края на X и началото на XIII в. в Томи (Констанца) съществува втора митрополитска катедра²²⁷. Тук ще оставя настрана факта, че няма документирана дръстърска митрополия в края на X в. Няма да се спирам и на безпочвеното твърдение за непрекъснатото действаща митрополия в Томи, както от края на VII до X в., така и от X до XIII в., защото тези хипотези не се приемат дори от повечето сериозни румънски проучватели. Много по-отговорно и задълбочено в две публикации, отпечатани съответно през 1991 и 1995 г., отношение по същата тема взе П. Дякону²²⁸. Първоначално, изхождайки от публикувания моливдовул на Стефан, митрополит на Йоанопол, и той прие, че през 971 г. под налягането на Йоан Цимисхи в Преслав Йоанопол е разкрит митрополитски престол. Същевременно, предвид високата легитимност на Дръстър във византийските църковни среди, П. Дякону допусна, че и тук, успоредно с Преслав, е поставен висш архиерей – епископ или митрополит. След смъртта на императора, между 976 и 986 г., митрополията в Преслав е закрыта и катедрата – преместена в Дръстър. Като аргумент се привежда един надпис от Силистра (за него по-подробно в следващата глава), който М. Соломон датира след 976 г. и в който се разказва как Василий II възстановява църквата в града (обр. 94). П. Дякону тълкува този текст като алегория, под която се крие възстановяването на Дръстър като църковен център на Североизточна България.

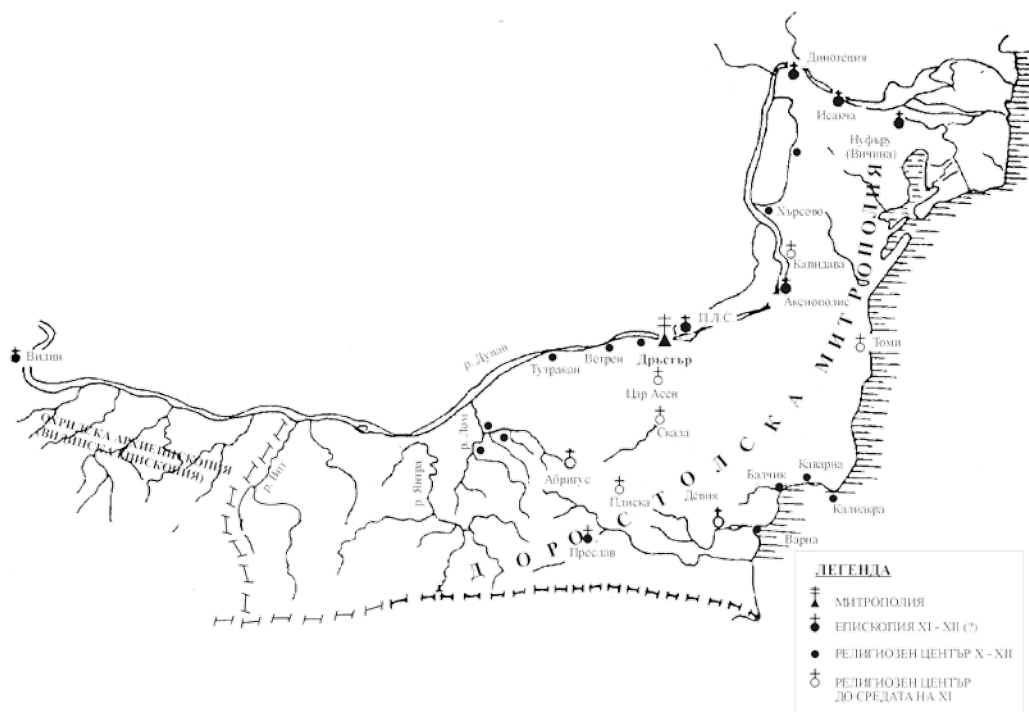
След като бяха публикувани печатите на митрополитите на Томи Аникитос и Василий, П. Дякону ревизира някои от първоначалните си хипотези и се опитва в нова светлина по-цялостно да очертае църковната организация и епархийската структура в Североизточна България, Добруджа и Дръстър между края на X в. и началото на XIII в. Според него през 971 г. заедно с катедрата Йоанопол Преслав под налягането на василевса е разкрита нова митрополитска катедра и в Томи. Поради малкото разстояние и ограничената територия вместо митрополит в Дръстър е поставен епископ, вероятно суфрагант на митрополита на Йоанопол – Преслав. Най-рано след смъртта на император Йоан Цимисхи през 976 г., по-вероятно около 986 г. (превземането на този регион от цар Самуил), митрополията в Йоанопол е закрыта, но не е преместена в Дръстър. След като цар Самуил²²⁹ завоюва днешна Североизточна България, според П. Дякону Дръстър и другите църкви в Добруджа

²²⁷ I. Barnea. Noi date despre mitropolia Tomisului. – Pontica, XXIV, 1991, p. 279–282.

²²⁸ P. Diaconu. Sur l'organisation ecclésiastique..., p. 73–83; P. Diaconu Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X-e–X-e siècles). – Dacia, XXXVIII–XXXIX, 1994–1995, p. 449–452.

²²⁹ Прецизността налага да се уточни, че де юре Самуил става цар през 997 г. след смъртта на цар Роман. Въпреки това де факто той управлява българската държава след насилствената смърт на брат си Арон през 976 г.

остават извън контрола на българския патриарх и попадат под юрисдикцията на митрополита на Томи.

Обр. 89. Доростолска епархия през XI в.

Изобщо, румънският медиевист твърди, че между 971–1020 г. в Дръстър непрекъснато резидира един епископ, подчинен на Константинополския патриарх посредством митрополита на Йоанопол – Преслав, а после чрез архиеерея на Томи (Констанца). През 1020 г. катедрата е предадена към Охридския архиепископ, а византийската митрополия Томи се свива в границите на сегашните румънски окръзи Констанца и Тулча, което удивително съвпада с днешна румънска Добруджа. Според П. Дякону най-рано през 1048 г. и най-късно през 1054 г. катедрата в Дръстър е изведена от диоцеза на автокефалния охридски архиепископ, повишена е в ранг митрополитска и е подчинена пряко на патриарха в Константинопол. Именно при тази реформа митрополитската катедра в Томи е закрыта, а диоцезът ѝ – предаден към новосформираната Дръстърска митрополия, която съвпада с тема Паристрион, т. е. земите между Дунав, Стара планина и Черно море. По принцип е трудно да определим западната граница на Дръстърска епархия от средата на IX в. до XIII в. Тя най-вероятно минава някъде между реките Бели Лом и Вит (старата граница между провинциите и църковните диоцези Илирик и Тракия). Почти през целия период Дръстърската епархия граничи с Видинската (обр. 89).

Напоследък темата за църковната организация в Добруджа, Североизточна България и Дръстър е подхваната от А. Маджару²³⁰. Той също е съгласен, че през 971 г. в Йоанопол Преслав е учреден митрополитски престол, но смята, че под негова юрисдикция попада цялата територия между Дунав, Стара планина и Черно море. По проблематичната западна граница не взема отношение. Специално за Дръстър румънският учен твърди, че между 971 и 1020 г. там не резидира църковен йерарх – дори епископ, а още по-малко митрополит. Авторът предполага, че след смъртта на Йоан Цимисхи и до 986 г. в Преслав продължава да действа митрополитска катедра. Видяхме, че сходна идея по този пункт прокарва и П. Дякону. Пак в синхрон с П. Дякону А. Маджару заявява, че и след 986 г. (завоюването на тези земи от цар Самуил) Василий II запазва под свой контрол Добруджа, включително Томи. Границата между България и Византия минава по добруджанския земен вал между Черна вода и Томи. В тази последователност се достига до съществения извод, че падането на Преслав в ръцете на българите през 986 г. е главната причина митрополитският престол да се пренесе в Томи, който остава в границите на Империята. Впрочем А. Маджару твърди, че царуването на Василий II е единственият период през Средновековието, в който Констанца изживява развитие и просперитет, но не за дълго. Селищата в границите на големия античен град са разорени при печенежкото нашествие от 1036 г. Това заключение авторът аргументира основно с монетната циркулация в Констанца (античния Томис) през XI–XII в.

В резултат на реформите във византийската църква на Балканите през 1020 г. според румънския учен митрополията в Томи е закрыта. За сметка на това е възстановена епископията в Дръстър, към която е предадена цяла Североизточна България и Добруджа (обр. 89). С този огромен диоцез дръстърският епископ е подчинен на автокефалния охридски архиепископ. Изобщо, според А. Маджару от 971 г. до средата на XI в. земите между Дунав, Балкана и Черно море остават под църковната юрисдикция само на един архиерей без суфрагани – първоначално това е митрополитът на Йоанопол, след 986 г. митрополитът на Томи, а след 1020 г. – епископът на Дръстър. Около средата на XI в. с формирането на провинция Паристрион епископът на Дръстър е въздигнат в ранг митрополит, подчинен на Константинополския патриарх, и получава петима епископи суфрагани.

²³⁰ **A. Madgearu.** The Church Organization at the Lower Danube Between 971 and 1020. – *Etudes byzantines et post-byzantines*, 4, 2001, p. 71–85.

Въз основа на посочените по-горе нови източници и изследвания тук ще направя още един опит за реконструкция на църковната организация в Североизточна България и Добруджа и най-сетне ще потърся мястото на Дръстър в нея.

Без всякакво съмнение след 971 г. в Йоанопол Преслав е основан митрополитски престол, заема от някой си Стефан, причислен към диоцеза на Константинополския патриарх. Първоначалната идея, че в същото време в Дръстър е утвърден втори митрополитски престол, е трудно защитима. От една страна, липсват ни сигурни извори, а, от друга, Североизточна България е сравнително неголяма територия (на фона на византийските митрополии през X–XI в.) за битуването на две епархии. Освен това един от поддръжниците на тази версия, П. Дякону, сам се отказва от нея в последната си публикация по темата²³¹.

В новозавоюваните от Йоан Цимисхи през 971 г. земи действително може да е основана втора митрополитска катедра, но вероятно тя е поставена в Томи (Констанца) и обхваща днешна Централна и Северна Добруджа. Споменах, че първото хрумване за томиска митрополия през 971 г. е на Й. Барня и бе развито от П. Дякону, но наскоро е категорично отхвърлено от А. Маджару. Още веднъж ще изредя основните аргументи на последния. Първият е, че между 971 г. и средата на XI в. в Добруджа и Североизточна България може да има само един митрополит. Вторият е, че Томи получава митрополитски престол, след като Североизточна България (до вала Черна вода – Констанца) е превзета от българите през 986 г. Третият е, че Томи изживява истински ренесанс точно при управлението на император Василий II и това се вижда от монетната циркулация.

Според мен, обаче, аргументите на А. Маджару не издържат сериозна проверка. Да вземем първо твърдението за ренесанса на Томи точно по времето на Василий II. Досега от Констанца са публикувани 87 монети от края на X до края на XI в., като 33 от тях (една милиаренсия и 32 фолиса клас А-2) са сечени при Василий II, което прави 38%, т. е. около средния за Добруджа процент фолиси на този император²³². Оказва се, че за 52 г. разпространение на фолисите клас А-2 (976–1028 г. според Меткалф или 976–1035 г. според Гриерсън-Атанасов) в Констанца ежегодно попада около половин фолис клас А-2 (по-точно около 0,6).

²³¹ **P. Diaconu.** Point de vue..., 449–452.

²³² **G. Mănucu-Adameștesnu.** Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuții arheologice și numismatice. București, 2001, p. 68–69, 425, tabl. 17.

Същевременно от града са публикувани седем монети, сечени при управлението на Йоан Цимисхи (2 милиаренсии и 5 фолиса клас А-1), което прави 8% от цялостната циркулация между края на Х и края на ХІ в. Ако се вгледаме в циркулацията на другите градове и крепости в Добруджа, ще установим, че относителният дял на монетите на Йоан Цимисхи е под 1%²³³. Още по-показателен е фактът, че за петте години на неговото управление (971–976 г.) в Констанца годишно постъпват 1,5 монети, което е впечатляващо на фона на 0,6 монети при Василий II. Изобщо, засега няма друго поселение в Добруджа и Североизточна България като Томи-Констанца, където монетите на Йоан Цимисхи да заемат такъв голям процент в паричната циркулация. И ако могат да се правят изводи на тази база (както прави А. Маджару), то просперитетът на Констанца през Средновековието е по-скоро при управлението на император Йоан Цимисхи, отколкото при Василий II. Въпреки това и фолисите от клас А-2 (според Меткалф А-2 плюс А-3) не са малко и свидетелстват за активен живот в началото на ХІ в., но не по-интензивен от живота в края на Х в.

На пръв поглед нямаше нужда да отделям специално внимание на безпочвеното твърдение на А. Маджару, че и след като Самуил възстановява властта си в България в Североизточните земи, Византия запазва контрола си в Добруджа на север от земления вал Черна вода – Констанца. На тази база обаче се прави констатацията, че през 986 г. Василий II премества митрополитската катедра от Преслав във византийската цитадела Томи-Констанца. Един от аргументите му, споделян в известна степен от Г. Мънуку-Адамещеану, е, че в Констанца и на север от вала Черна вода – Констанца има фолиси клас А-2 (976–1000 г. по Меткалф)²³⁴. Тяхното количество, обаче, е незначително на фона на фолисите А-3. Освен това процентно не по-малко фолиси кл. А-2 (по Меткалф) се откриват на юг от вала (според тях в пределите на Самуилова България), в Дръстър, Пъкуюл луй Соаре, Преслав, Скала, Варна и пр.²³⁵

Що се отнася до датата на земления вал, то някои стари тълкувания на румънските археолози (реанимирани от А. Маджару) са отдавна отхвърлени с достатъчно аргументи²³⁶. Впрочем, не е ясно кой от двата вала има предвид А. Маджару, а и не посочва кой ги издига. Малкият земен вал е с фронт на юг, но той е много ранен, защото на няколко места попада под трасето на големия земен вал. Големият земен вал е с фронт на север (свързаните с него землени кастели са от юг) и не може да е построен от Византия за

²³³ Ibidem, tabl. 26–28.

²³⁴ Ibidem, p. 474.

²³⁵ Вниманиe на това ми обърнаха колегите Е. Търновяну-Оберлендер и В. Йотов.

²³⁶ **Р. Рашев.** Старобългарски укрепления на Долния Дунав (VII–XI в.). София, 1981, с. 77–95, 152–173.

защита срещу България след 986 г. Няма никаква логика да е издигнат от Самуил срещу византийските владения в Северна Добруджа. От една страна, откритата при разкопките керамика е от IX в., а не примерно от края на X–XI в. От друга страна, непонятно е как Василий II би допуснал българите да издигнат защитно съоръжение до стените на античния Томи, особено на фона на твърдението, че този град е митрополитска резиденция и главна военна цитадела на византийската власт след 986 г. Същите разсъждения важат с пълна сила, ако се приеме, че каменният вал (той почти следва трасето на земления) маркира границата между византийския плацдарм в Северна Добруджа и завзетата от цар Самуил Североизточна България. Впрочем, тези изкуствени постановки на румънските колеги се опровергават и от други факти, които недвусмислено илюстрират пълното завладяване на Долнодунавските (а и част от откъддунавските) земи от цар Самуил след битката при Траянови врата²³⁷. Действително няма никаква логика през 986 г. българската армия да стигне до линията Черна вода – Констанца и да остави в ръцете на Византия Северна Добруджа. Във военностратегическо отношение това е тилът на Самуилова България и обособяването на византийски плацдарм там е недопустимо с оглед на безпощадната война с ромеите. При това през 986 г. император Василий II не разполага с никакви ресурси, за да се противопостави на офанзивата на българите към делтата на Дунав. Най-после, ако Империята разполага с такъв удобен плацдарм в Северна Добруджа, то при повторното завладяване на Северна България през 1000–1001 г. пълководците Ксифин и Теодорокан щяха да приложат друга тактика. Нямаше да атакуват Преслав и Плиска през винаги опасния, непредвидим и наситен с отрицателни емоции за ромеите Балкан, а щяха без особени препятствия да напреднат от Северна Добруджа към Дръстър, Преслав и Видин²³⁸. Да не говорим, че винаги могат да използват военна флотилия по р. Дунав – нещо, което не е регистрирано в нито един извор.

На фона на археологическите и историческите реалности в Добруджа може да се приеме, че относителният просперитет на Томи (Констанца) е по времето на император Йоан Цимисхи и че между 986 и 1000 г. Томи и Добруджа са извън всякаква юрисдикция на Константинопол. Това ме навежда на мисълта, че още през 971 г. в новозавоюваните територии Йоан Цимисхи действително създава два митрополитски престола – първия в Йоанопол-Преслав, а втория

²³⁷ **Ив. Божилов.** Анонимът на Хазе. България и Византия на Долния Дунав в края на X в. София, 1979, с. 117–130. Друг е въпросът, че Анонимът може да е съвремен фалшификат!

²³⁸ **В. Златарски.** История... II. София, 1972, с. 679–680.

– в Томи (Констанца). И това не е никак случайно. Така той материализира мечтата на няколко поколения византийски василевси за възстановяване на статуквото в тези земи от IV–VII в., т. е. преди създаването на Аспарухова България. Известно е, че през IV–VI в. земите между Дунав, Балкана, Черно море и р. Вит попадат в границите на две провинции – Скития и Втора Мизия, – в която се намира Доростол (обр. 89)²³⁹. В почти същата територия, завладяна през 971 г., Йоан Цимисхи създава отново две административни единици – стратегиите Доростол (приблизително в границите на Скития) и Йоанопол (приблизително в границите на Втора Мизия). Въпреки някои промени това разделение се запазва до около 986 г. Почти както през IV–VII в., през 971 г. в границите на двете административни единици са обособени два митрополитски диоцеза – южен (в границите на стратегия Йоанопол) с катедра в Йоанопол и северен (стратегия Доростол – т. е. Добруджа) с катедра в Томи²⁴⁰. Действително през IV–VI в. Томи е епархийски център на Малка Скития, а Марцианопол е епархийски център на Втора Мизия, като митрополитските диоцези почти съвпадат с административните граници на двете провинции²⁴¹. Има известна, но незначителна разлика, защото през 971 г. вместо Марцианопол – град, носещ името на сестрата на император Траян, – административен и митрополитски център на Североизточна България става Йоанопол – град, носещ името на император Йоан I.

Все пак остава принципният въпрос защо след като бившият Марцианопол е пренебрегнат, митрополитският престол е поставен в Йоанопол-Преслав, а не примерно в Дръстър – най-големия град в тези земи в края на X–XI в., много по-известен като административен и религиозен център в Константинопол. Обяснението може да се търси в няколко направления. Наистина през X в. Марцианопол (Девня) е едно малко укрепление²⁴², което не може да се сравни с Преслав и Дръстър, но е напълно съпоставимо с Томи²⁴³ и подобно на Томи формално може да получи митрополитската катедра. В случая тежката дума си казват личното предпочитание и сантиментите на самия император Йоан Цимисхи. Неговото пораснало след знаменателните победи самочувствие очевидно го прави суетен и го кара да мери ръст с древните си

²³⁹ В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. София, 1959, с. 55–56.

²⁴⁰ Г. Атанасов. Църковната организация в Североизточна България и Добруджа между 971–1020 г. – Преслав, 6, 2004, с. 325–338.

²⁴¹ J. Darrouzès. Op. cit., p. 7–8, 205–227.

²⁴² В. Плетньов. Девина, Девня. – В: Материали за картата на средновековната българска държава. – Плиска-Преслав, 7, 1995, с. 200–201. G. Mănucu-Adameşteanu. Tomis-Constantina-Constanța. – Pontica, XXIV, 1991, p. 317–327.

²⁴³ G. Mănucu-Adameşteanu. Op. cit., p. 317–327.

предшественици – Траян, Константин Велики, Юстиниан Велики и Ираклий. Освен че прекръщава на името си един от най-важните градове на север от Стара планина (бившата българска столица Преслав), в духа на своята епоха той решава да повиши легитимността му. В християнския свят това става чрез удостоверяването му с епископска (в още по-голяма степен с митрополитска) катедра, която между другото получава и неговото име – Йоанополска. Освен това по такъв начин формално се спазва обичайната за Византия практика епархийският престол да е в административния център на провинцията. Най-после, разстоянието между Йоанопол и древната митрополитска катедра Марцианопол е само 40 км и по този начин Йоанопол може да се представя и разглежда като еманация на Марцианопол. Дори и в названията им има нещо общо – градове, носещи имената на най-издигнати персони от ромейските управляващи семейства. Не знам дали това се има предвид в случая, но константинополският патриарх някога също допуска преместването на митрополитския престол от Марцианопол. Според Епархийски списък № 3 по Ж. Дарузе (редактиран през VIII в, но отразяващ реалностите след средата на VI–VII в.) от Марцианопол (вероятно след изоставянето му около 620 г.) митрополията се пренася на 40 км, в съседния Одесос²⁴⁴. Така че след като вече съществува прецедент, формално нищо не пречи в края на X век да се появи друг. По внушение на императора патриархът може да даде съгласие катедрата да не е в древния Марцианопол, а в съседния Йоанопол. Има и обстоятелства, които освен разстоянията и сантиментите на василевса позволяват Йоанопол да бъде предпочетен и пред по-легитимния в Константинопол Доростол. Спомените за практиката митрополитските резиденции общо взето да съвпадат с административните столици на провинциите. А през 971 г. Доростол става център на провинция Доростол, обхващаща Добруджа (бившата Малка Скиция), докато Йоанопол и Марцианопол са в друга административна единица – стратегията Йоанопол (бившата Втора Мизия). Това снижава възможността Доростол да получи митрополитския престол в съседната стратегия Йоанопол. Въпреки че е военноекспедитивен център на едноименната стратегия, в която влиза и Томи, Доростол не получава митрополитския престол и в собствената си провинция. Административен център Доростол става по необходимост, защото в края на X в. заема най-важно стратегическо положение и съответно е най-многолюдният и най-здраво укрепеният град в Добруджа. В този смисъл компромиси със сигурността на управителя и изобщо на Дунавския лимес не може да се правят. За да се демонстрира обаче формално

²⁴⁴ J. Darrouzès. Op. cit., p. 241.

възстановяването на статуквото от IV–VII в., се прави една колкото парадна, толкова и формална стъпка. През 971 г. митрополитският престол е поставен в неголямото поселение Томи, там, където при нашествието на българите Византия го изоставя в края на VII в. Също така, в Константинопол добре знаят, че за периода, в който ромеите владеят тези земи в Доростол-Дуросторум и в съседство с него е имало епископски, но не митрополитски престол.

Поднесените факти в голяма степен опровергават написаното от А. Маджару, че в новозавоюваните от Византия земи (днешна Добруджа и Североизточна България) между 971 и 1020 г. съществува само един митрополитски престол. Според очертаните реалности още в 971 г. тук в голяма степен съзнателно е възстановена църковната организация от IV–VII в. Тя повелява два митрополитски престола – северния в Томи, а южния в Йоанопол, заел мястото на късноантичния Марцианопол.

След като се видя, че след 971 г. в Дръстър не е интронизиран митрополит, е естествено да се запитаме дали е поставен поне епископ. А. Маджару отхвърля и тази възможност, но трябва да се има предвид, че както през IV–VI в., така и през X–XI в. по принцип митрополитите във Византия имат епископи суфраганти. Така например от епархийските списъци се вижда, че специално между V и VI в. митрополитът на Марцианопол има от петима до седмина епископи суфраганти, първия между които е доростолският²⁴⁵. Как се процедира в края на X и началото на XI в., обаче, не знаем със сигурност. Склонен съм да се присъединя към хипотезата на П. Дякону, че Дръстър получава епископски престол, но се колебаю да реша на кой от двамата митрополити е подчинен. Ако се следва духът на реставраторската политика, то е логично подобно на IV–VII в. доростолският епископ да е суфрагант на митрополита на Йоанопол, явяващ се еманация на Марцианопол. Ако пък диоцезите на новоучерепените през 971 г. две митрополии съвпадат напълно с границите на новоучерепените две стратегии (това е по-вероятно), е възможно епископът на Дръстър да е подчинен на митрополита на Томи.

Определено досега няма яснота относно броя на евентуалните епископи суфраганти на митрополитите в Томи и Йоанопол. Ако се има предвид древната традиция (видяхме, че през VI–VII в. те имат по 5–7 суфраганти) и реалностите през X в., то едва ли Дръстър е единствената епископска катедра в двата митрополитски диоцеа. Според археологическите

²⁴⁵ J. Zeiller. *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*. Paris, 1918, p. 166–167; J. Darrouzès. *Op. cit.*, p. 213, 241.

проучвания и монетната циркулация в края на Х в. активизиран стопански и духовен живот (църкви и култови предмети) в границите на митрополия Йоанопол-Преслав е установен още в Абритус-Разград (през VI в. тук също има епископ, суфрагант на Марцианопол), Цар Асен, Девня (древния Марцианопол), Скала и др. (обр. 89). В границите на митрополия Томи изявен религиозен живот в края на Х в. е регистриран в Пъкуюл луй Соаре, Исакача (древният Новиодунум – епископска катедра през VI–VII в.), Нуфъру Вичина, Диногечия, Аксиополис (също епископия от VI в.) и др.²⁴⁶ И все пак въпросът за евентуалните епископии, суфраганти на митрополитите на Томи и Йоанопол, не може да се реши задоволително без нови наративни или сфрагистични източници.

Другият съществен проблем, който касае църковната организация в Североизточна България и доростолската епархия, е съдбата на митрополитския престол в Йоанопол, след като градът възвръща старото си име Преслав. Мнозинството изследователи приемат, че промяната на името е извършена след смъртта на Йоан Цимисхи през 976 г., но допускат, че градът се запазва като митрополитски център до 986 г., когато цар Самуил отвоюва тази територия. Знае се обаче, че император Василий II и особено паракимоменът Василий (той де факто управлява империята между 976 и 985 г.) никак не са във възторг от деянията и иновациите на Йоан Цимисхи, поради което целенасочено се опитват да заличат всичко, свързано с името му²⁴⁷. Фактът, че отхвърлят ромейското Йоанопол и предпочитат да върнат чисто българското име на Преслав, е показателен. Правят го не от преклонение към българската историческа памет, а защото омразният им предшественик дава на града собственото си име. Нещо повече, те решават съзнателно да принизят високата легитимност, която Преслав получава при Йоан Цимисхи и във военноадминистративно отношение. Ако през 973 г. Цимисхи обединява стратегиите Доростол и Йоанопол и поставя центъра в Йоанопол, то при император Василий II става тъкмо обратното. Същите територии са обединени в катепаната Западна Месопотамия, но вместо Йоанопол-Преслав за

²⁴⁶ Г. Дзанев. Епископията в края на Х в. в Абритус. – В: Българските земи през Средновековието. Международна научна конференция в чест на 70 годишнината на проф. Александър Кузев. Варна, 2002 (=АМВ III–2, с. 96–106); В. Антонова, Цв. Друмева. Църкви и каменни постройки в старобългарското селище при с. Цар Асен, Русенско. – ГМСБ, X, 1984, с. 59; Г. Атанасов с кол. История на Алфатар. Варна, 1994, с. 35–42; В. Йотов, Г. Атанасов. Скала. Крепост от X–XI в. до с. Кладенци, Тервелско. София, 1998, с. 21–32; В. Плетньов. Цит. съч., с. 200–201; I. Barnea, Șt. Ștefănescu. Din istoria Dobrogei. București, 1971, p. 233–234, 316–323.

²⁴⁷ G. Schlumberger. L'Épopée byzantine a la fin du dixième siècle. Paris, 1896, p. 327 etc.; Г. Острогорски. История на византийската държава. София, 1998, с. 391–393.

столица е избран Дръстър²⁴⁸. В тази последователност и при тези действия малка е вероятността василевсът Василий II и паракимоменът Василий да съхранят митрополитската катедра с име Йоанопол. Спорно е дали изобщо оставят в Преслав епархийски престол. Ако е така, логично е успоредно с промяната на името през 976 г. Йоанополска митрополия да е закрыта. По това време василевсът започва безкомпромисна война с българите и е малко вероятно да легитимира катедра с името на Преслав – символа на българската държавност. Също така досега няма нито един факт (писмен, археологически или сфрагистичен), който да свидетелства за преславска митрополия по това време. Най-после, засега е открит печат само на един архиерей на Йоанопол (и само в 2 екземпляра), което подсказва, че този епархийски център функционира много кратко, вероятно между 971 и 976 г.

Много повече са въпросителните относно положението на митрополита на Томи след смъртта на Йоан I Цимисхи. Като знаем, че император Василий II продължава политиката на предшественика си за възстановяването на статуквото от IV–VII в., е естествено да предположим, че запазва катедрата в този древен епархийски център. Печатите на двама митрополита на Томи предполагат едно по-дълго битие на престола от петте години, през които градът е в границите на империята, управлявана от Йоан Цимисхи. Дали обаче Василий II продължава древната традиция в тези земи да функционират едновременно две митрополии, не знаем. Ако е така, може да се предложи, че след смъртта на император Йоан I Цимисхи и промяната на името на Йоанопол митрополитският престол е пренесен в главния административен град в тези земи – Дръстър. Това обаче е само една хипотеза, изведена от логиката на събитията, която ще се доказва или отхвърля при наличието на нови източници.

Без съмнение между 986 и 1000–1001 г. цялата територия между Дунав, Стара планина и Черно море попада в границите на Самуилова България. Стана дума за пълната несъстоятелност на хипотезата, че Византия запазва властта си в Северна Добруджа, където без прекъсване действа византийската митрополия Томи. Дали цар Самуил и българският патриарх (по това време той резидира в Преспа или Охрид) възстановяват старите и емблематични за българската църква епархийски престоли в Дръстър и Преслав, не е известно. Знаем, обаче, за настоятелните искания на охридския архиепископ Йоан през 1019–1020 г. епископията Дръстър да се върне в границите на диоцеза му, както е било при цар Петър и цар Самуил²⁴⁹. Затова допускам, че по причини от различно естество

²⁴⁸ **Ив. Йорданов.** Печатите на стратегията..., с. 117.

²⁴⁹ Грамоти на Василий. Т. II..., с. 44.

Дръстър е възстановен като българска епископска катедра при Самуил след 986 г. От една страна, градът има висок авторитет пред охридските патриарси в Самуилова България, защото се явява техен прототрон. От друга страна, малко е вероятно огромната територия на Североизточна България и Добруджа да бъде оставена без епископ. Връщането на патриаршеския престол в Дръстър е невъзможно, а запазването на евентуален митрополитски статут (ако изобщо е получен през 976 г.) е недопустимо, защото суфрагантите на българския патриарх както преди 971 г., така и по-късно вероятно са само епископи. За съжаление в списъка на епископските катедри в патриаршеската катедрала „Св. Ахил“ в Преспа не е отбелязан санът на предстоятелите им²⁵⁰. Това може да се обясни с факта, че от символично представените в „Св. Ахил“ 18 престола са съхранени имената на 11. Допустимо е един от заличените от времето седем престола да е дръстърският. Не е изключено обаче той изобщо да липсва, защото е установено, че изображенията са от 1002–1003 г. По това време в резултат на успешния поход на Ксифин и Теодорокан през 1000–1001 г. Дръстър и Североизточна България са вече в границите на Византия.

Положението на Дръстър, Добруджа и Североизточна България между 1000 и 1020 г. е още едно бяло петно в историята на църковната организация, поради което и тук разсъжденията засега могат да бъдат само хипотетични. Предвид византийската практика може да се допусне, че през времето, когато цар Самуил владее тези земи, евентуалните архиепиеи на Томи и Доростол вдовстват в Константинопол, а след 1000–1001 г. отново може да са заели титулярните си места. Не е изключено обаче при новата административна реформа след 1000–1001 г., когато целият регион (до 1020 г.) е включен в границата на една стратегия – Тракия и Дристра, с център Дристра, – в града да е поставен епископ, чийто диоцез съвпада с границите на стратегията. На това предположение отново навежда текстът във втората грамота на Василий II от 1020 г., от чийто контекст оставаме с впечатлението, че Дръстър е присъединен към Охридската архиепископия като действаща до този момент византийска епископия²⁵¹. Ето защо по-вероятна ми се струва възможността след 1000–1001 г. Византия да е закрила напълно функционирали до около 976–986 г. два митрополитски престола и диоцезите им да са предадени под юрисдикцията на дръстърския епископ. Именно с този огромен диоцез, по настояване на архиепископ Йоан (българин по произход), император Василий II отделя

²⁵⁰ **Й. Иванов.** Български старини в Македония. София, 1970, с. 57; **N. Μουτσόπουλος.** Η βασιλική-τοναγίου Αχιλλεύστην Πρέσπα. Θεσσαλονίκη. 1988, σ. 65. εικ. 51–54.

²⁵¹ Грамоти на Василий II, с. 45.

Дръстър от Константинополската патриаршия и го предава на Охридската архиепископия. Ако, обаче, между 1001 и 1020 г. Дръстър е епископия, то предвид традиционната практика тя едва ли е подчинена директно на Константинопол. На фона на историческата традиция и църковната география на Балканите е логично да е поставена под юрисдикцията на патриаршеския престол чрез някои от географски близките митрополии (Месемврия, Берое, Адрианопол) или следвайки традицията от V–VII в. чрез митрополита на Хераклея²⁵². Податки за това черпим пак от Втората грамота на император Василий II, в която се казва, че през 1020 г. към Охридския архиепископ се присъединяват нови епископии и на първо място Дръстър, защото преди това „...съседните митрополити ги били заграбили от българската област“²⁵³.

3. Дръстърска епископия в границите на автокефалната Охридска архиепископия

Относно религиозния живот в Дръстър и църковната организация в Добруджа много по-определено и на базата на автентични извори, може да се разсъждава за периода след 1020 г. За пореден път ще започна с Втората грамота на император Василий II за устройството на Охридската архиепископия от 1020 г., където се казва: *Прочее, заповядаме, щото епископът на Дристра да има в градовете на своята епархия и в другите градове около нея 40 клирици и 40 парици. Защото при царуването на Петър в България тя блестяла с архиепископско достойнство, а след това архиепископите ѝ се премествали от едно място на друго, единият в Триадница, другият във Воден и Мъглен, а след това ние намерихме сегашния архиепископ в Охрид. Затова (заповядаме – бел. пр.) самият Охрид да има архиепископ, а за Дристра да бъде ръкоположен епископ*²⁵⁴. В първата грамота за устройството на Охридската архиепископия от 1019 г. Доростолската епархия липсва, което означава, че тя продължава да е под юрисдикцията на Константинополския патриарх. Вероятно обаче има голяма дипломатическа офанзива на Охридския архиепископ (българина Йоан) за присъединяването към катедрата му на всички епископии от времето на цар Петър I. Воден от различни съображения, император Василий II се съгласява и действително диоцезът на Охридската архиеписко-

²⁵² П. Георгиев. Първият български архиепископ. – В: Преславска книжовна школа. Т. 3. Шумен, 1998, с. 129–138; П. Георгиев, Ст. Витлянов. Цит. съч., с. 194–200.

²⁵³ Грамоти на Василий. Т. II..., с. 44.

²⁵⁴ Пак там, с. 43–44.

пия от 1020 г. почти съвпада с диоцеза на българската патриаршия при цар Петър след 927 г. След пълното покоряване на България, за да бъдат доведени нещата докрай в юридическо и канонично отношение, е логично както през 927 г., така и през 1020 г. начело на българската църква да застане дръстърският, а не охридският архиепiscop. Ако се следва буквата на закона, предпочитането на Охрид е сериозно нарушение от страна на императора предвид декларираната в грамотата философия за пълна приемственост. Наистина, както пише, той заварва (плениява) българския архиепископ в Охрид, но юридически Византия не признава реалностите в българската църква от падането на Дръстър през 971 г. до падането на Охрид през 1018 г. За да придаде някаква законосъобразност на решението Охрид да стане катедра на архиепископията, във Втората грамота Василий II записва, че възстановява положението не само от времето на цар Петър, но и от времето на цар Самуил. Това обаче е по-скоро измъкване от конфузната ситуация с делегитимирането на Дръстър, защото някои новопридобити епархии при Самуил като Лариската, Пелската и други не са включени в диоцеза на Охрид нито в първата, нито във втората или третата грамота²⁵⁵. С трите грамоти на Василий II в голяма степен се възстановява диоцезът на българската църква от времето на цар Петър, а споменаването на Самуил редом с останалото се прави, за да се аргументира правото на Охрид да стане религиозен център, какъвто действително е в края на Самуиловото управление. Не изключвам това да е реверанс към съглашателската позиция на последния Охридски патриарх при превземането на Охрид през 1018 г.²⁵⁶ Допустимо е при предаването си във византийски плен той да поставя условия тъкмо в тази насока. Впрочем Василий II високо цени колаборационизма на някои епископи при превземането на българските земи. Сам записва във втората грамота, че за сътрудничество с ромеите при превземането на Видин епископът на този град получава икономически придобивки колкото охридския архиепископ. Съвсем друго е положението с дръстърския епископ, получил клирици и парици колкото охридския архиепископ²⁵⁷. Четейки за привилегиите, с които, за разлика от другите епископи, го отрупва Василий II, оставаме с усещането, че това е малка компенсация заради отнетото историческо право на Дръстър да оглави автокефалната

²⁵⁵ За тези епархии в диоцеза на българския патриарх при Самуил съдим от изобразените 18 епархийски тронове в базиликата Св. Ахил. Вж.: **Й. Иванов**. Цит. съч., с. 57; **N. Μουτσόπουλος**, *Op. cit.* 65. εκ. 51–54.

²⁵⁶ **Ив. Снегаров**. Цит. съч., с. 30–31. Тук няма да влизам в подробности относно името на последния охридски патриарх – Давид или Йоан. По този въпрос вж. **С. Пириватрич**. Цит. съч., с. 234, бел. 70.

²⁵⁷ Грамоти на Василий. Т. II..., с. 44.

българска църква. С това си действие императорът на практика ревизира законното решение на предшественика си Роман I (920–944) и императорския съвет (в него участва и Константинополският патриарх), с което през 927 г. Дръстър е поставен начело на независимата българска църква. Затова мисля, че имат основания предположенията за напрежение, дори конфликт, между прелатите на Дръстър и Охрид по въпроса кой от двамата да стане български автокефален архиепископ след 1018 г.²⁵⁸

Засега не знаем името на дръстърския епископ, оглавил епархията през 1020 г., но можем приблизително да очертаем границите ѝ – на север р. Дунав, на юг Стара планина, на изток Черно море. По-трудно е да се определи западната граница с Видинска епархия (обр. 89). Вече споменах, че тя най-вероятно минава по някои от реките между Вит и Бели Лом. Ако направим сравнение с останалите епархии в Охридската архиепископия, ще установим, че както през IX–X в. (между 870 и 971 г.), така и след 1020 г. това е епископията с най-голям диоцез. Дори през 1020 г. тя се разширява на юг за сметка на закритата още около 976–986 г. Преславска епархия. Не е ясно кога е формирана Видинска епархия, но ако действително е създадена към края на X в., то тя отнема западните територии на Дръстърската епископия²⁵⁹. В тази връзка съм провокиран от цитирания по-горе пасаж от грамотата от 1020 г., където се казва, че дръстърският епископ има парици и клирици, както в градовете на своята епархия, така *и в други градове около нея*. Странно е това решение василевсът да даде на епископа от една епархия градове от друга епархия, защото това е рядко явление във византийската практика и защото липсва аналог в текстовете за другите епископии в същата грамота. Може би император Василий II има предвид, че към Дръстърска епархия минават градовете на вече закритите епархии в Томи и Преслав. Контекстът, обаче, по-скоро подсказва, че са визирани градове извън границите на оформения през 1020 г. диоцез на Дръстърския епископ. Прочее, този прецедент още веднъж загатва за сложното положение, в което изпадат в Константинопол заради решението да лишат Дръстър от полагащия му се автокефален архиепископски престол. За да бъде компенсиран, епископът на града получава най-големия диоцез, най-много клирици и парици и най-сетне градове от съседните епархии. Не е изключено да се има предвид Видинската, която при формирането си заема западните покрайнини на Дръстърска епархия. Изглежда група от крепостите по източната ѝ перифе-

²⁵⁸ Г. Литаврин. Цит. съч., с. 253.

²⁵⁹ Б. Николова. Устройство и управление на българската православна църква (IX–XIV в.). София, 1997, с. 54–55.

рия се предават под юрисдикцията на дръстърския владика. Имената им не са отбелязани, но може да се допусне, че са някои от укрепленията по Ломовете или р. Янтра, в които действително е регистриран живот през втората половина на X и XI в.²⁶⁰

Втората грамота от 1020 г. засяга най-вече интересите на Дръстърска епархия и изглежда епископите ѝ никога не се примиряват с това положение. Някакви конкретни размишления в тази посока обаче не могат да се правят, защото след 1020 г. и до втората половина на същото столетие липсват писмени извори за религиозния живот в Дръстър и региона. Специално искам още веднъж да отбележа печенежките нашествия от 1036 и 1048 г., при които градът е превзет от варварите, а Добруджа – опустошена²⁶¹. Дали дръстърският епископ емигрира временно, не знаем, но знаем, че големите християнски центрове в Добруджа и Лудогорието като Цар Асен, Скала, Руйно, Беляковец, Преселенци, Балик, Окорш, Средище, Одърци и др. са разрушени, църквите опожарени, а обитателите им християни, заедно с монасите от околните скални манастири, са напуснали вътрешността (обр. 20, 89, 90). Животът продължава единствено по периферията на епархията – Подунавие (тук са най-многобройните и най-важните градове и крепости), Черноморското крайбрежие, по бреговете на Ломовете (Бели, Черни, Русенски) и Източния Предбалкан (Провадийско, Преславско)²⁶². Явно предизвиканите от печенежките нашествия сътресения отслабват икономически и духовно (рязко намалява броят на християните и монасите) епархията. Освен това по всичко личи, че още през 1020 г. и след това за епископи са избирани ромеи. За тях е много по-престижно да са подчинени на патриарха в Константинопол, отколкото на архиепископа на един далечен град като Охрид, който при това като наследство не надминава с нищо Дръстър. Такова е обаче желанието на високолегитимния и почти сакрализиран император Василий II и то трудно е могло да се отмени от слабохарактерните и отстъпващи му във всичко наследници.

И все пак дългогодишните тежнения на дръстърските епископи не могат безкрайно да се пренебрегват, а и времето работи за тях, защото отдалечава спомена за делата и желанията на император Василий II. Най-после, през 1056 г., Македонската династия, чийто знаков представител е Василий II, пада от власт. Това почти съвпада с Великата схизма през 1054 г. и с управлението на своенравния, но с важни позиции и влияние патриарх Михаил Керулари²⁶³.

²⁶⁰ Г. Атанасов. Нов поглед към демографските и етнокултурните промени в Добруджа през Средновековието. – В: Изследвания в чест на чл. кор. проф. Страшимир Димитров (= Studia balcanica, 23). София, 2001, с. 195, обр. 9.

²⁶¹ Ст. Ангелова. Археологическо проучване на средновековния Дръстър..., с. 38; Г. Атанасов. Откога започва..., с. 45–46.

²⁶² Г. Атанасов. Нов поглед към демографските..., с. 195–198, обр. 9.

Обр. 90. Скални манастири от Х в. по р. Суха и р. Канагьол южно от Дръстър (снимки Г. Атанасов)

Може би тези събития и някои предположения, че Дръстър става столица на тема Паристирин през 50-те години на XI в.²⁶⁴, водят група изследователи до идеята, че Дръстър получава митрополитска катедра и е присъединен към Константинопол около средата на XI в., между 1049 и 1054 г.²⁶⁵ Най-често се греша, като се посочва, че дръстърският митрополит участва на събора от 1054 г.²⁶⁶, защото при внимателно взиране в актите от заседанията на събора такова присъствие не се открива²⁶⁷.

²⁶³ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 415–416, 436–448.

²⁶⁴ В. Златарски. История..., I/2, с. 154.

²⁶⁵ P. Diaconu. Sur l'organisation ecclésiastique..., p. 83–84; P. Georgiev. Op. cit., p. 157.

²⁶⁷ P. Georgiev. Op. cit., p. 157. Първоначално Ив. Йорданов се дистанцира от твърдението на П. Георгиев за участието на дръстърски митрополит на църковния събор в Константинопол през 1054 г. (Ив. Йорданов. Печати на архиепи на Дръстър от XI век. – Сборник Добруджа, 9, 1992 с. 164, 168, бел. 8), но по-късно се присъединява към тази идея (Ив. Йорданов. Печатите от стратегията..., с. 186). За участието на Дръстърския митрополит на събора през 1054 г. в последно време твърдо настоява и П. Дякону (P. Diaconu. Points de vue sur l'organisation..., p. 452).

4. Дръстър от втората половина на XI до края на XII в. – от епископия към митрополия

Благодарение на корелацията между писмените извори и сфрагистичните паметници неотдавна в значителна степен се осветли проблемът за промяната в статута на дръстърския епископ. При археологически разкопки в архитектурния ансамбъл, разположен западно от катедралния храм на Дръстър, е открит добре запазен моливдовул²⁶⁸.

Обр. 91. Моливдовул на епископа на Дристра Леонтий, открит в Дръстър
(средата на XI в.)

Обр. 92. Моливдовул на Христофор, митрополит на Дристра, открит в Анхиало – Поморие
(втора половина на XI в.)

Върху лицевата страна е изобразен бюст на Богородица Одигитрия, около който е нанесена формулата Θ(εοτο)κε βοητ(ει) τω σω δουλ(ω), а върху опаквата се чете Λεωντιω (μον)αχ(ω) και επισκοп(ω) Δρ(ισ)τρ(ας) – „Богородице, помагай на твоя роб. Леонтий, монах и епископ на Дристра.“ (обр. 91). Това име съвпада с името на един друг Леонтий, митрополит на Дристра, който като член на Синода на Цариградската патриаршия участва в заседанията на 6 ноември 1071 г. и на 14 май 1072 г.²⁶⁹ На тези заседания под председателството на патриарх Йоан VIII Ксифилин се обсъжда въпросът за запълването на овакантените епархийски катедри – може би резултат от селджукското и печенежкото нашествия през 70-те години на XI в. Благодарение на тези два сигурни ориентира Ив. Йорданов стига до извода, че най-вероятно епископ Леонтий от печата и митрополит Леонтий от заседанията на Синода са едно и също лице, тъй като са йерарси на Дръстър приблизително по едно и също време²⁷⁰.

²⁶⁸ Ив. Йорданов. Печати на архиереи..., с. 163–164, табл. I–1.

²⁶⁹ N. Oikonomidès. Un décret synodal..., p. 59, 61.

²⁷⁰ Ив. Йорданов. Печати на архиереи..., с. 163–164.

Това означава, че известно време преди 6 ноември 1071 г. Леонтий все още е епископ, което предполага, че Доростолска епархия продължава да е в границите на Охридската архиепископия. Действително и сега стои въпросът кога Дръстър е повишен от епископия в митрополия, защото с този акт се свързва отделянето му от Охрид и минаването му под юрисдикцията на Константинопол. П. Дякону продължава да настоява, че това е резултат от големите реформи в църквата около 1054 г. и така стига до заключението, че епископ Леонтий от печата и митрополит Леонтий от заседанията на Синода през 1071–1072 г. са две различни лица – първият оглавява Дръстърската епископия преди 1048–1054 г., а вторият между 1054 и седемдесетте години на XI в. Впрочем сходна идея хипотетично разглежда Ив. Йорданов, но с основание я оставя на по-заден план.

Според мен отъждествяването на Леонтий от печата и Леонтий от заседанията на Синода е по-основателно, което означава, че Дръстър става митрополитска катедра и се присъединява към Константинопол известно време преди 1071 г. Колко време преди 1071 г., обаче, може само да се гадае. Дори да се взем по-подробно в историята на Вселенската църква и Охридската архиепископия през 60-те години на XI в., не забелязваме конкретно събитие, което може да предизвика отделянето на Дръстърската епархия. Затова може да се разгледа още една възможност. Примерно епископ Леонтий и митрополит Леонтий наистина да са един и същи архиерей, оглавил Доростолска епархия някъде след 1054 г. (споменах, че името му липсва сред имената на митрополитите, участвали на събора в Константинопол през 1054 г.) и управлявал до 70-те години на XI в. Вече посочих, а по-надолу ще приведа още примери, когато един владика управлява епархия, включително Дръстърската, повече от 20 и даже над 30 г. Затова е допустимо при промените във византийската църква през и след 1054 г. под налягането на амбициозния патриарх Михаил Керуларий и по настояване на дръстърския епископ Леонтий статутът на епархията да е променен. Тя е отделена от Охридската архиепископия, повишена е в ранг митрополия и е подчинена директно на Вселенската патриаршия в Константинопол. Вероятно по времето на заседанията на Синода в Константинопол през 1071 г. Леонтий е сравнително възрастен йерарх (това увеличава вероятността да е оглавил епархията малко след 1054 г.), защото след края на 70-те години на XI в. вече не е между живите. Последното

²⁷¹ **Р. Дякону.** Points de vue sur l'organisation..., p. 452.

²⁷² **Ив. Йорданов.** Печати на архиереи..., с. 164.

доказва списъкът на митрополитите, участвали в заседанията на Синода в Константинопол от 20–21 март 1082 г., на който се обсъжда ереста на Йоан Итал²⁷³. Сред подписалите решенията е доростолският митрополит Христофор (обр. 92), което означава, че към тази дата Леонтий вече е покойник. Вече, обаче, е успял да издигне частично легитимността на Дръстър като религиозен център на Северна България и Добруджа с митрополитска катедра.

²⁷³ N. Oikonomidès. Un décret synodal..., p. 61–62.

Глава VI

Съдбата на патриаршеския архитектурен комплекс към края на X и XI в.

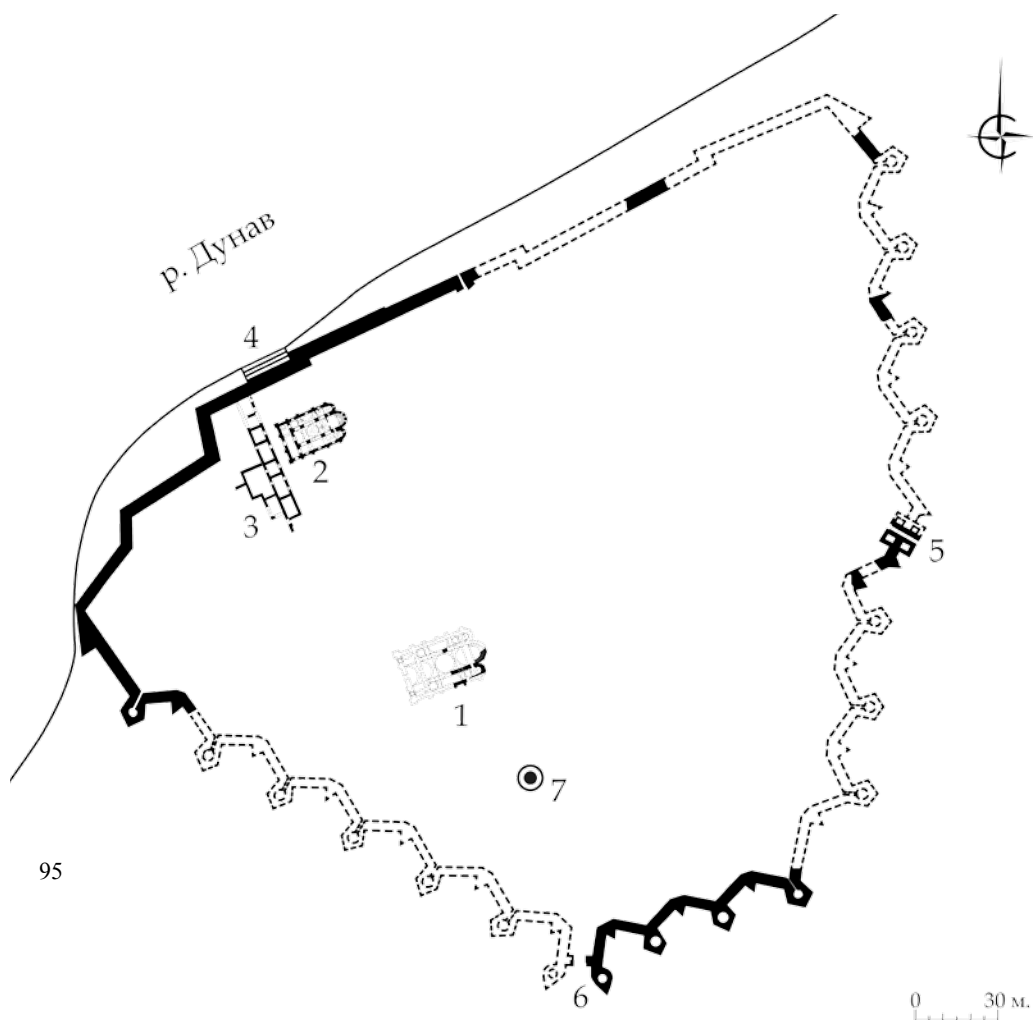
1. Църква № 4

Според археологическите проучвания и един гръцки надпис, който ще коментирам по-долу (обр. 94), църква № 4 срещу централната порта на цитаделата на Дръстър продължава да изпълнява ролята на катедрален храм, след като патриарх Дамян напуска града и тук се установяват епископи ромеи. Въпреки това е възможно бурните политически събития и военните сблъсъци в и около цитаделата на града в края на X и началото на XI в. (970, 971, 986 и 1000–1001 г.) да са нанесли поражения на църквата. Относително малката проучена площ обаче не дава възможност за по-детайлни наблюдения. Единствената поправка, която е регистрирана археологически, е зазиждането на входа в южната стена (обр. 58, 59, 93). Тя обаче е многозначителна, защото по принцип вход на това място се оформя в катедрален храм, през него епископът (в случая патриархът) влиза в диаконикона преди божествената света литургия и облича богослужебните одежди. Затварянето му около края на X в. предполага промени в статута на катедралната църква № 4.

93

Обр. 93. Катедралният храм № 4 на Дръстър

Обр. 95. Дръстър през първата половина на XI в. по Г. Атанасов. 1. Катедралният храм. 2. Дворцовата църква. 3. Архиепископската резиденция. 4. Пристанището. 5. Източната порта. 6. Централната южна порта. 7. Мястото, където е открит надписът с имената на порфирогенетните василевси Василий II и Константин VIII

Сега да се концентрираме върху споменатия гръцки надпис (обр. 94), ярко свидетелство за несъмнени ремонти и промени в храма. В предната глава споменах, че е открит в Силистра през 1950 г., но тогава не бе ясно свързан ли е с археологическа структура. По време на разкопките през 2015 г., обаче, се установи, че строителите попадат на него при изграждането на главния колектор на града, пресичащ църква № 4 от юг на север. Надписът е бил открит на около 25 м в южна посока от нея пред сградата на Техническото училище, което вече не съществува (обр. 95). Върху добре обработен варовиков квадър с големи букви на нов гръцки унициал е нанесен четириредов текст (обр. 94).

Обр. 94. Надпис за обновяване на църква в Дръстър с имената на порфиrogenетните василевси Василий II и Константин VIII (началото на XI в.).
(снимка от архива на Археологически музей – Силистра)

Първоиздателят В. Бешевлиев прави следния прочит:

+Ἀνεκενσ(θη) κ [ἐ ἐκαλιερ-
ίθη ἐπὶ βαση[λέος ἰμῶν(?)]
Κωνσταντ(ίνου) κὲ Αὐ[γούστης
Ζώ(ης) με(τὰ) τῶν πόρο[ν ...
.....π.....

*Поднови се и украси този храм във времето на император Константин и августата Зоя с приходите...*²⁷⁴ Според българския учен надписът е поставен от император Константин IX Мономах и императрица Зоя, които управляват

²⁷⁴ **V. Beševliev.** Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. – In: Berliner Byzantinische Arbeiten. 30. Berlin, 1964, S. 51–52, Nr. 78; **В. Бешевлиев.** Нови откъслечи от първобългарски и други средновековни надписи от Плиска и Силистра. – ИАИ, XX, 1955, с. 288–290, обр. 5.22.

заедно от 1042 до 1055 г. При внимателно вникване в текста И. Шевченко установява, че името на императрица Зоя липсва и че в надписа за подновяването и украсата на храма се четат имената на Василий и Константин, порфирогенетни василевси на ромеите²⁷⁵:

+Ανεκενσ(θη) κ [ε καλλιερ]
γιθη επη Βαση[λειου κε]
Κωνσταντ(ινου) κε αυ[τοκρατορ(ων)]
[Ρ]ωμε(ων) των πορφ[υρογεννητ(ων)]
[ετ(ους)]

Според тази редакция надписът е поставен от Василий II и Константин VII, чието съвместно управление е между 976 и 1025 г. На фона на историческите събития през този период И. Шевченко датира надписа между 1018 и 1025 г. По разчитането и тълкуването на този любопитен паметник взе отношение и М. Соломон. Подобно на И. Шевченко и той чете имената на порфирогенетните василевси Василий II и Константин VII, но, доверявайки се на Н. Икономидис за историческите реалности в Дристра, го датира между 976 и 981 г.²⁷⁶ Следвайки датировката на М. Соломон, П. Дякону смята, че надписът е изсечен по повод възстановяването на Дръстър като епархийски център след смъртта на Йоан Цимиски – една теза, която оспорих в предната глава²⁷⁷.

Тук отново ще подчертая, че според И. Шевченко надписът трябва да се чете така: *Поднови се и украси този храм във времето на василевсите Василий и Константин, порфирогенетните автократори на ромеите*. Навярно отразява преправки и разкрасяването на катедралния храм след възстановяването на византийската власт в Дръстър при управлението на Василий II и Константин VII. Това може да се е случило след повторното завладяване на града през 1000–1001 г. или по повод интронизацията на дръстърски епископ през 1020 г. след предаването на Дръстърска епархия към Охридската архиепископия. Възстановяването и разкрасяването на храма е довело до разчистването на вкопаните около него земянки след 971 г. Действително, сред керамичния ансамбъл от земянката пред централната апсида на църква № 4 (обр. 24, 96) и специално от каменната печка липсват фрагменти от гърнета на бързо колело и

²⁷⁵ I. Ševčenko. A Byzantine Inscription from Silistra. Reinterpreted. – RESEE, VII, 4, 1969, p. 591–598.

²⁷⁶ M. Salamon. Some Notes on an Inscription from Medieval Silistra. – RESEE, IX, 3, 1971, p. 487–496.

²⁷⁷ P. Diaconu. Sur l'organisation ecclésiastique dans région du Bas Danube (dernier tiers du X-e siècle – XII-e siècle). – Etudes byzantines et Post-byzantines, II, 1991, p. 83, not. 54.

т.нар. амфори от втори тип с високо вдигнати дръжки, които се разпространяват в Североизточна България след началото на XI в. Що се отнася до зазиждането на южния вход към диаконикона (вече посочих, че през него архиепископът е влизал в храма), това ще да е станало по-скоро преди 1020 г., когато в града няма архиепископски престол. Впрочем от контекста се долавя, че не става въпрос за повторно изграждане из основи, а само за възобновяване и разкрасяване на вече функционираща църква. Също така този надпис едва ли се отнася за друг храм в Дръстър освен катедрална базилика, недалеч от която е и намерен (обр. 95). Действително, височайша императорска благотворителност в провинцията може да бъде провокирана и материализирана приоритетно единствено спрямо

Обр. 96. Жилище – полуземлянка от края на X в. пред апсидата на катедрален храм № 4 в Дръстър

Обр. 97. Керамика от края на X в. в печката на полуземлянка от края на X в. пред апсидата на катедрален храм № 4 в Дръстър

катедрален храм, който редом с останалото има знаково значение за империята. Това означава, че между 971 и 1020 г. бившата патриаршеска кръстополна базилика № 4 в Дръстър действително е съхранена като обем, но и че претърпява повреди и частични разрушения. На този фон може да се предположи, че надписът информира за сериозни ремонти, подновяване и украсяване, респективно стенописване на храма (?) – една дейност, котирана много високо през Средновековието и оценявана почти като изграждане из основи.

С ремонти и преизползване на църква № 2а, или по-скоро с катедралната кръстополна базилика № 4, в началото на XI в. могат да се свържат четири варовикови блокчета с размери около 30х40 см, върху които старателно са врязани все още не напълно разчетени гръцки надписи²⁷⁸. Напоследък се налага идеята, че това са християнски надгробни паметници с криптографски текстове, тъй като върху единия надпис е разтълкувана думата „гроб“²⁷⁹. Предполага се, че са вградени върху фасадата на църква над разположени около нея гробни камери. Действително един представителен цистов гроб от XI в., оформен от добре обработени каменни плочи, е проучен в непосредствена близост до южната апсида на храма на кота около 0,50 м под границата на суб/суперструкция (обр. 58). На малко по-висока кота са проучени още 2 гроба от XI в., които попадат над вкопано жилище с каменна печка до самата южна апсида на кота около 1,10 м под границата суб/суперструкция на храма (обр. 93, 96). Откритата в него керамика на бавно колело и специално фрагментите от амфори се определят най-общо към края на X – началото на XI в. (обр. 97). Вече се отбелязва, че в границите на цитаделата, включително около църквите, липсват землянки на обикновено население, като до последната трета на X в. са обитавани само представителни монолитни сгради. Разкритата землянка в непосредствена близост до апсидата на църква № 4 свидетелства за промени в градската агломерация около края на X в., които нарушават представителността на катедралната църква. Действително при функциониращ катедрален храм изграждането на землянка с каменна печка на 0,50 м до негова сакрална част, каквато е апсидата, може и да означава, повреди, частични разрушения и най-сетне временно прекъсване на службите в него. И накрая – жилището е вкопано на такова място, че би попретило съществено на литийни шествия и изобщо на култовите практики и церемониалния театър, характерни за катедрална църква. В този смисъл посоченото в надписа подновяване може да е направено след началото на XI в., като успоредно с

²⁷⁸ В. Бешевлиев. Цит. съч., с. 285–283, обр. 4. 19; 5. 20, 21.

²⁷⁹ Р. Рашев. За една група „Прабългарски надписи“. – В: Проф. д.и.н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура. В. Търново, 2005, с. 159 – 162.

това землянката е разрушена, а върху деструкциите започват да се правят обичайните за такова място погребения на по-знатни граждани.

Според резултатите от археологическите проучвания ремонтираната и разкрасена в началото на XI в. от багрянородните василевси Василий II и Константин VIII катедрална църква № 4 престава да съществува към края на XI – XII в. За това несъмнено свидетелстват десетките гробове, които перфорират на много места пода и се връзват в порутените стени, включително в стилобатите (обр. 58)²⁸⁰. Каменни квадри от рушевините ѝ, включително този с връзания представителен надпис, са използвани за строителството на жилища и сгради с находки преимуществено от края на XI и XIII в. Прочее сграда от XIII в., в която като сполии са вложени блокове от църквата, включително едната от прозоречните колони – *тепао* – ляга директно върху рушевините на централния кораб. Ориентацията, местоположението и някои находки (четирилистна керамично-пластична украса) предполагат, че на това място през XIII в. е изградена неголяма (гrobiщна ?) църква (№ 7 ?) (обр. 98).²⁸¹

Точната дата на разрушаването на катедралния храм не може да се прецизира, но най-вероятно това става в края на XI в., когато градът е разрушен при печенежко-куманския сблъсък след злощастния поход на Алексий I Комнин към Дръстър през 1087 г., или по-скоро при последвалото куманско нашествие през 1094–1095 г. Въз основа на разрушения и прекъсване на монетното обращение в съседната крепост Пъкуюл луй Соаре II. Дякону приема, че куманите са преминали р. Дунав някъде в този регион и са нанесли тежки поражения на дунавските крепости²⁸². Има и автори, които привеждат

Обр. 98. Западната стена и входът към (гrobiщна ?) църква № 7 от втората половина на XIII–XIV в. над руините на кръстополния храм № 4 (снимка и разкопки на Ст. Иванов)

²⁸⁰ В. Върбанов, Н. Русев, Г. Митев. Цит. съч., с. 790–792, обр. 1.

²⁸¹ Ст. Иванов, Г. Илиева. Цит. съч. с. 786–789, обр. 1–3.

главно нумизматични доказателства, че куманите са атакували Добруджа през дунавския брод около Исакача, но са съгласни, че разрушения има и в други крепости в южна посока²⁸³. Действително, едно голямо съкровище с монети на Алексий I Комнин, открито в околностите на Силистра до с. Калипетрово, се свързва именно с куманското нашествие от 1094–1095 г.²⁸⁴. Най-вероятно при тази атака на варварите Дръстър е разгромен (регистрирано е и рязко спадане на монетната циркуляция в Силистра и съседните крепости Ветрен и Пъкулюл луй Соаре), респективно катедрална църква № 4 е разрушена. Квадри от градежа ѝ са регистрирани при проучването на десетки жилища от XIII–XIV в. в южна посока. След това върху руините ѝ се разпростира обширен некропол, като в някои от погребенията са открити като инвентар находки от XI–XIII в. По всичко изглежда, че след това ролята на катедрален храм приема съседната църква № 2а (обр. 99, 100), която до този момент е резиденциален храм (своеобразна *capella palatina*) на прелатите на Дръстър от втората половина на IX в. до края на XI в. Най-вероятно тази трансформация става при архиепископството на митрополит Христофор в самия край на XI в.

Обр. 99. Църква № 2а с резиденцията пред нея (примерна триизмерна възстановка на Г. Атанасов)

²⁸² P. Diaconu. Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siècles. Bucarest, 1978, p. 51–55.

²⁸³ G. Mănucu-Adameștesnu. Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuții arheologice și numismatice. București, 2001, p. 238; A. Madgearu. Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII. Târgoviște, 2007, p. 116–117; Й. Валериев. Към историята и археологията на земите на Долния Дунав през Средновековието: сборните монетни находки от територията на България, Сърбия и Румъния (969–1180). – Добруджа, 24–25, 2013, с. 397–398.

²⁸⁴ И. Йорданов. Монети и монетно обръщение в Средновековна България 1081–1261 г. София, 1984, с. 171, № 89; Й. Валериев. Цит. съч., с. 397–398, № 65.

2. Епископската дворцова и катедрална църква № 2а

Има основания да се предполага, че и куполната базилика на брега на р. Дунав продължава да изпълнява ролята на дворецов храм, след като патриарх Дамян напуска града и тук се установяват епископи ромеи (обр. 99). Според изнесените досега резултати археолозите не регистрират сериозни разрушения, повреди и преправки на храма и резиденцията по време на бурните събития от 970 до 1036 г.²⁸⁵ Според резултатите от последните проучвания църквата е съхранена и достига до нас на височина до около 1,30 м. Поради това евентуални повреди по фасадата, покрива и купола през Средновековието действително не могат да се доловят от запазената археологическа субстанция. Въпреки всичко едва ли сградата е напълно опожарена и срутена, защото подобни катаклизми оставят ярки археологически следи. Да не забравяме още, че руско-варяжкият княз Светослав проявява толерантност към християнските светини, защото майка му е християнка, а и защото в изворите няма податки за религиозна нетърпимост по време на военните действия. Същевременно войските на император Йоан Цимиски, Самуил и Василий II Македонец едва ли биха посегнали съзнателно на църквите при случаите, когато влизат като победители в Дръстър и другите епархийски крепости.

Според публикуваните резултати от археологическите разкопки сериозни конструктивни нарушения, съпътствани от пожар, се датират към времето на печенежкото нашествие от 1036 г., когато градът е плякосан от варварите²⁸⁶. Следи от тяхното разрушително присъствие са регистрирани както в църква № 2а, така и във верижните помещения на епископската резиденция, разположена в западна посока. Не приемам обаче твърдението, че след превземането на Дръстър от печенегите през 1036 г. църквата е изоставена като култова сграда²⁸⁷. Известно количество печенежка керамика, монети и нарушения на подовата настилка навеждат проучвателите на мисълта, че сградата е използвана за живеене. Доказано е обаче, че през 1036 г. печенегите се задържат много за кратко и още през есента на същата година се изтеглят на североизток, отвъд Дунав²⁸⁸.

²⁸⁵ Ст. Ангелова с кол. Църква № 2 в Дръстър (Силистра). – Минало, 3, 1996, с. 28–40; Ст. Ангелова. Разкопки на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). – Добруджа, 20, 2002, с. 14–15; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум, с. 269–271.

²⁸⁶ Ст. Ангелова. Археологическото проучване на средновековния Дръстър (резултати и перспективи). – В: Дуросторум – Дръстър – Силистра. Силистра, 1988, с. 42–43; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум, с. 270–271.

²⁸⁷ Ст. Ангелова. Разкопки на църква..., с. 14–15; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум..., с. 271.

²⁸⁸ Г. Атанасов. Откога започва сеченето на анонимните византийски фолиси клас В и кога печенегите опустошават Добруджа. – Нумизматични изследвания, 3–4, 1999, с. 47–48.

Ето защо е напълно закономерно след възстановяването на византийската власт в Дръстър храмът да е бил почистен и осветен наново, още повече че се касае за дворцова епископска базилика. Най-после самите проучватели твърдят, че и след печенежката окупация обемът на сградата е съхранен²⁸⁹. През XI в. около нея се развива голям некропол с над 300 гроба²⁹⁰, като над един от тях върху камък от външното лице на апсидата се чете името СТАВРАКИ.

След нашествието през 1048 г. печенегите на няколко пъти остават по-дълго в Паристрион и Дръстър и е допустимо църквата наново да е осквернена и използвана кратко време за живеене. Забележително е, че през този период многобройните погребения и жилища са извън храма и запълват цялото пространство около него. Ако е изоставен след 1048 г., логично би било подът да е перфориран от десетки гробни ями, но това не се случва. Показателно е, че през XI в. има препогребвания в каменните гробни камери от X в. Най-сетне, ако храмът не е използван по предназначение през втората половина на XI в. и началото на XII в., то големият пожар от 1242 г. (татарското нашествие) е нямало да опали силно подовата каменна настилка от X и началото на XI в. Иначе запускането на църквата или запълването ѝ с жилища между 1036 и 1242 г. би довело до натрупването на дебел културен пласт (това са две столетия!) и през 1242 г. пожарът в никакъв случай не би могъл да гори върху въпросния ранен плочник. Ето защо твърдя, че в началния период на византийското владичество църква № 2а продължава да е дворцов архиерейски храм, защото резиденцията пред него продължава да бъде обитавана, както ще видим по-долу. След разрушаването на съседния, централния храм № 4 около края на XI в. определено църква № 2а освен дворцов приема ролята и на катедралния храм на дръстърските епископи и митрополити. Това се илюстрира от полагането на стенописи, както и от едно епископско погребение. В тази глава специално коментирах, че след средата на XI в. пред олтарната преграда (по-точно пред светите двери) е изиздан и гроб № 98 (обр. 52, 69). Отхвърлих идеята, че през втората половина на X в. там е погребан патриарх Дамян, но допуснах, че гробът е изграден за някои от дръстърските архиереи, заемали епископската катедра през втората половина на XI – първата половина на XII в. (Леонтий, Христофор ?)²⁹⁴.

²⁸⁹ Ст. Ангелова. Разкопки на църква ..., с. 14.

²⁹⁰ Пак там.

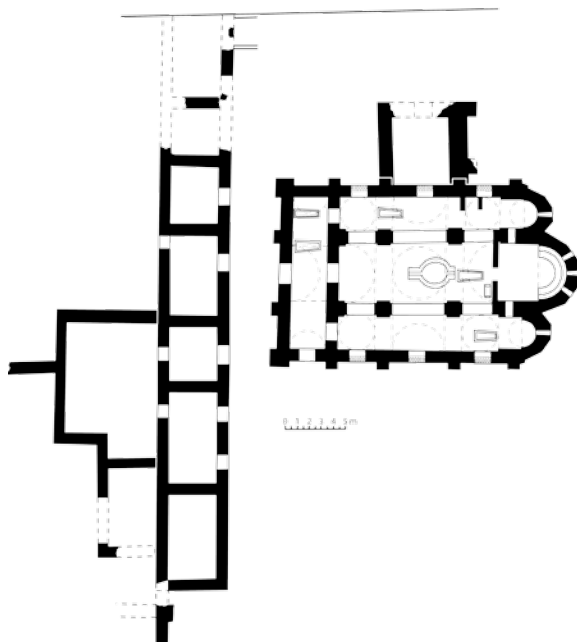
²⁹¹ Пак там.

²⁹² Пак там.

²⁹³ Пак там, с. 15; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум..., с. 271, 342.

²⁹⁴ По-подробно по този въпрос в: Г. Атанасов. Първата българска патриаршеска катедра..., с. 179–196.

3. Резиденцията западно от църква № 2 след края на X в.

*Обр. 100. Разширената резиденция през XI в.
(снимка Т. Димитров, план Г. Атанасов и Кр. Михайлов)*

Любопитна е и съдбата на резиденцията на дръстърските първосвещенници, оформена на два етапа през IX–X в. като два затворени верижни комплекса западно от църква № 2, 2а²⁹⁵. Според досегашните наблюдения на археолозите тя продължава да функционира след големите сътресения и промени през и след 971 г. Следи от пожари и от огнищата, вкопани в подовете на няколко помещения в най-западния сектор, загатват, че е пострадала сериозно при печенежките нашествия от 1036 г.²⁹⁶ Намереният именно тук (в рушевините на верижните помещения № 7–8) печат на Леонтий, епископ на Дристра след средата на XI в. (обр. 91)²⁹⁷, е косвено свидетелство, че заедно с храма е възстановена и резиденцията. Вкопавания на жилища в подовете на резиденциалната сграда западно от притвора на храма обаче не са регистрира-

²⁹⁵ Ст. Ангелова. Археологическото проучване на..., с. 42–45, обр. 5; Ст. Ангелова. Разкопки на църква..., с. 14–15, табл. I; Г. Атанасов. Християнският Дуросторум..., с. 171–172.

²⁹⁶ Ст. Ангелова. Археологическото проучване на..., с. 42–43.

²⁹⁷ Ив. Йорданов. Печати на архиереи на Дръстър от XI в. – Добруджа, 9, 1992, с. 164.

ни. Напротив, тя е разширена в западна посока с добавянето на фуга на нов многопространствен комплекс с поне три обширни помещения, като централното е с дължина 13,20 м и ширина 7,40 м (обр. 100). Те обаче са изградени от малки каменни блокове, взети навярно от разрушените и напуснатите П-образно разположени верижно помещения в западната периферия на патриаршеската резиденция от X в. Фундаментите на това ново разширение са по-плитки, котата на фундиране е по-висока, ползвани са сполии, едната от които с врязан знак Y, и най-последно единствено тук градежът в суперструкция с ширина около 0,80 м е на кална спойка. Трудно е да се прецени кога е направена тази добавка, респективно кога са разрушени и напуснати най-западните П-образни верижни сгради. Вероятно е станало при печенежките нашествия през 1036 или 1048 г. и най-късно при печенего-куманския сблъсък след похода на император Алексий I Комнин към Дръстър през 1087 г.

Вместо Заключение:
Дръстърската патриаршия от 927 г.,
Преславският патриарх (?)
от 913 г. и Търновската патриаршия от 1235 г. –
общото и различното

Остава открит въпросът дали коронациите на цар Симеон като василевс и василевс на ромеите през 913 (?) и 923 (?) г. са извършени от български патриарх. По-скоро да! Симеон, за чиято начетеност в много области пишат съвременниците му и хронистите, както и предвид високото образование, получено в самия Константинопол, е отлично запознат с тази материя. Всичко това предполага, че на поместен събор в Преслав преди царската интронизация българският архиепископ е бил ръкоположен за патриарх. Само така, по каноничен ред, е можел да увенчае царя (= василевс, = император) с конституционната стема и свещения камелавкион. Както вече стана въпрос, това го е изисквала както канонизираната симетрия между патриаршеското и царското достойнство, така и правилото „Цар без патриарх не бива“. Най-после вече се коментира, че императорската (царската) интронизация може да се извърши единствено и само от патриарх! За такова едно събитие обаче има само косвени аргументи, защото писмените източници са абсолютно безмълвни по тази тема. И няма как иначе, когато близките до събитието извори са изцяло ромейски, а за ромеите това е своеволно действие без всякаква логика и легитимност, изобщо – незаслужаващо никакво внимание. И все пак както главните действащи лица – василевсът Роман Лакапин и патриархът Николай Мистик, – така и съвременните хронисти от X–XI в. дават да се разбере, че Симеон си е присвоил, макар и без тяхна санкция, императорската титла. Същевременно върху печатите му (единствените, но автентични български документи в тази насока) се четат безспорно инвокациите *СИМЕОН ВАСИЛЕВС*, *СИМЕОН – МИРОТВОРЕН ВАСИЛЕВС*, *СИМЕОН – ВАСИЛЕВС НА РОМЕИТЕ* и са изобразени всички императорски регалии, респективно императорските корони²⁹⁸. Това е косвен аргумент за императорска инвеститура, която е могъл да извърши единствено български патриарх в Преслав. Макар и от много голяма дистанция във времето, близо

²⁹⁸ Г. Атанасов. Инсигниите..., с. 62–96.

след 4 столетия, се видя, че в „Синодик на цар Борил“ се четат имената на четирима преславски патриарси, но името на безспорния като патриарх Дамян, както и документираните след него Герман, Филип, Давид и Йоан, липсват. Вече обърнах внимание, че в това отношение на Синодика не може да се има голямо доверие, но не е изключено да има някакъв замъглен спомен за преславски патриарси между 913–927 г. По обясними причини те може да са останали извън полезрението на съвременниците си и със сигурност пренебрегнати от византийските хронисти.

Събитията от 927 г. бележат голяма крачка напред в израстването на българската църква и нейната легитимност в национален и международен план. Без всякакво съмнение дръстърският епископ е въздигнат за патриарх с първоначална главна цел да увенчае с императорската стема признатия от Константинопол за български василевс (цар) Петър I, с което да узакони царското му достойнство. Действително по-късно византийският управляващ елит започва преднамерено да пренебрегва патриаршеското достойнство на патриарх Дамян. Неговата титла и положение обаче фактически са утвърдени от императора и императорския съвет (синклит), в който след василевса водещо място има Константинополският патриарх. Липсата на съборно решение, обаче, оставя известно място за спекулации, особено след детронирането на Роман I през 944 г. И все пак, с акта през 927 г. легитимност получава Шеста патриаршия в православния свят, като дръстърският патриарх се нарежда непосредствено след Римския, Александрийския, Антиохийския, Ерусалимския и Константинополския. Нещо повече, това е първата народностна патриаршия в църковното пространство, свързана с един определен народ – българския. Ще изминат цели 420 г. до основаването (с водеща фигура българския патриарх Симеон!) на седмата патриаршия в християнския свят, Ипекската (Сръбската) и ръкополагането на Йоаникий за неин предстоятел през 1346 г. Забележително е, че византийските хронисти избягват съзнателно да регистрират в съчиненията си ранга на българския патриарх до 1018 г., защото, както свидетелства самият Константин Багренородни, го отдават на невежеството на тъста му, император Роман I. В правния мир и специално в църковното законодателство това обаче са интерпретации и манипулации, които нямат общо с юридическият акт на признанието. За да го замъглят съзнателно, ромеите използват разтегливото понятие архиерей, пропускат патриарх, но и не си позволяват да го понижат с титлата архие-

²⁹⁹ В. Златарски. История...1/2, с. 778 сл.

пископ! Забележително е, че последният патриарх на Първото българско царство, Давид, въпреки известна колаборация с Василий II след падането на Охрид е отведен с царското семейство в Константинопол (очевидно да следва императорския триумф и да бъде детрониран), после замонашен и заменен от същия Василий II с Йоан²⁹⁹.

В тази насока внимание заслужава идеята на проф. Пл. Павлов, че това е свързано с ранговото понижаване на българската църква от патриаршия в архиепископия (наречена Охридска), защото не е прието един патриарх да бъде „разжалван“ като архиепископ³⁰⁰.

Съборът в Лампак (Галиполи?) през 1235 г. бележи нов, последен етап по дългия път на признаване и международното легитимиране на българския патриаршески престол. Съвсем по каноничен начин, със санкцията на Константинополския патриарх (временно резидиращ в Никея) и представители на източните патриарси, българската църква отново е въздигната в патриаршия³⁰¹. Очевидно там се решават и някои по-второстепенни въпроси като диоцеза и митрополитските катедри на вече канонично утвърдената Търновска патриаршия. В желанието си да имат за съюзник всесилния в югоизточна Европа български цар Иван Асен II (1218–1241) и да го привлекат в лоното на православие (до 1235 г. унията с Рим, подписана от цар Калоян, е още в сила), византийският василевс и източните патриарси са готови на максимални отстъпки. Поради това, за разлика от 927 г., утвърждаването на българска патриаршия през 1235 г. става в много по-благоприятна обстановка и юридически е много по-добре обосновано. Актът е не само резултат от волята на ромейския василевс и императорския синклит (както през 927 г.), а е следствие от решение на Православен събор, председателстван от вселенския патриарх Герман и с активното участие на източните патриарси чрез упълномощени от тях лица. Българската патриаршия получава огромен диоцез. Според Житията на Св. Петка, Св. Теодосий Търновски и допълненията към „Синодика на Борил“ в него се влива цялото пространство между Дунав и Бяло море (включително регионът на Сяр, Света гора и Солунско и Тесалия) и от Черно до Адриатическо море, включително Драч и региона, респективно цялата Охридска

³⁰⁰ П. Павлов. Давид. – В: Кой кой е в Средновековна България. София, 1994, с. 84–85.

³⁰¹ В. Златарски. История... III, София, 1974, с. 385 сл.; Т. Събев. Цит. съч., с. 314 сл.; Б. Николова. Цит. съч., с. 203; Б. Николова. Неравният път на признаването. София, 2001, с. 105–113; В. Гюзелев. Възобновяването на българската патриаршия през 1235 г. в светлината на историческите извори. – В: Великите Асеновци. В. Търново, 2016, с. 155–169.

³⁰² Старата българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. София, 1986, с. 87–88, 198; М. Г. Попруженко. Цит. съч., с. 92.

архиепископия³⁰². Прочее, с малки корекции в южна посока, това общо взето са границите и на Дръстърската патриаршия през 927 г. На по-висок етап през 1235 г. е изведено и епархийското устройство, защото големите епархии Преслав, Дръстър, Червен, Белград, Ловеч, Средец, Овеч, Сяр, Филипи, Месемврия, Охрид, Филипопол и др. вече са с митрополитски статут³⁰³, какъвто най-вероятно липсва в границите на Дръстърската патриаршия. Редом с останалото, актът от Галиполи-Лампаск от 1235 г., за разлика от акта в Константинопол от 927 по признаване на автокефалната българска патриаршия, по правило не е поставян под въпрос от византийската управляваща класа. Инцидентни реакции (примерно на патриарх Калист I през 1355 г.) не променят общия фон. Въпреки по-завършената в юридическо отношение икономистична легитимност на Търновската патриаршия, тя в известна степен се дължи и на достижението от 927 г., когато е признат Дръстърският патриаршески престол – събития без аналог в християнския свят след консолидирането му в началото на IV в. Не е случаен и фактът, че когато пледира за императорска (царска) титла и корона в писмата си до папа Инокентий III през 1202 г. цар Калоян, следвайки изискването за симетрия, настоява и за патриаршеска титла на българския първосвещеник. Водещ аргумент, който изтъква на челен план, са императорските (царските) титли на владетелите на Първото българско царство, както и патриаршеското достойнство на прелатите на българската църква през X в.: „...намерихме в нашите писания, че тези блаженнопочивши царе на българите и власите и наши предшественици Симеон, Петър и Самуил са получили короните на своето царство и патриаршеско благословение от пресветата Божия Римска Църква“³⁰⁴. По дипломатически съображение мястото на Константинопол е заето с по-актуалния по това време Рим, но написаното предизвиква усещането, че Калоян разполага с някаква информация за реалностите в България през X в., респективно за патриаршеския статут на българската църква!

³⁰³ Б. Николова. Устройство..., с. 224–226, 238–244.

³⁰⁴ **Innocentius III Papa – Caloiohannes Rex.** Epistolae. – In: Patrologiae Latina, CCXIV, Coll. 1112–1113 (= ЛИБИ, III, с. 309–310).

**From episcopate to an autonomous Patriarchate of the
First Bulgarian Empire in Drustar (Silistra)
The history of the Patriarchal Complect
Georgi Atanasov
*Summary***

**Instead of Introduction –
The early Christian Durostorum-Dorostol**

The early Christian history of the town is traced briefly since the beginning of 4th to the end of 7th c. – the stories of 12 early Christian martyrs from the first half of 4 c., and related monuments – one martirium-oktogonal (Fig. 3), the sarcophagus of St. Dasius of Dorostol (Fig. 4), the inscription with the name of Gavidina (Fig. 6), the ring with the anchor and two fishes (Fig. 5) and others. Attention is paid to the creation of Dorostol episcopate in the late 4th c. by Mercurian-Auxentios, student of Wulfila and the bishops in 5th – 6th c. Jacob, Monofil, John and Dulcisim, and symbolic Christian monuments from this period – basilicas (Fig. 8, 9), The Bishop Palace (Fig. 10) and other monuments.

**Chapter I. The establishment of the early medieval Bulgarian Episcopal
Chair in Drustar**

The ascend of Drustar as a leading Christian center of the First Bulgarian Kingdom is accounted for by the disposition of the town as a Rulers' Residence and none-the-less by its remarkable palaeo-Christian past that none of the cities within the boundaries of Bulgaria from the middle of the 9th c. can be commended with. On the grounds of some seals belonging to bishop Nicholas (fig. 19) and an inscription (fig. 18) uncovered in Silistra at the beginning of the 20th c. the translation of which is: „*Here lies the monk and archdeacon of Bishop Nicholas, his uncle. He passed away in the year 6379, 4 indiction, (=870 – note of the author), on October 5th, Friday, at the time of Michail, the renowned pious and God-abiding archon*“ is made the conclusion that the episcopal cathedra in Drustar was founded in 870. This was made possible after Byzantium gave its consent for Bulgaria to be granted a selfgoverning. autocephalous archbishopric in the capital of Pliska. It is supposed that one of the first seven suffragan bishops of the archbishop in Pliska was the Drustar bishop Nicholas.

Chapter II. The Episcopal Centre in Drastar

1. The Cathedral Episcopal Church of Drastar – Church № 5. After the Christianization in the centre of the citadel of Drastar (Fig. 21) an imposing massive three-nave three-apse basilica with thick walls of 1.60 m. was partially discovered, with foundations dug in early Byzantine layer to the common earth. The central nave was 6.00 meters wide, while the side naves were about 3.00 meters, as massive buttress about 1,10x1,20 m (Fig. 23,24,27, 35) were documented on the external walls.

The construction was from ashlar of light pink mortar, as the ashlar were taken from the ruined great pagan shrine around 25x25 m. (Fig. 21), east of it. The external dimensions around 20,60x33 meters suggest that after the Great Basilica in Pliska (Fig. 46) and The Royal Church in Preslav (Fig. 77), The Drastar Basilica was the third largest in Bulgaria in the second half of 9th c., as the plan, the size and the buttresses had a great similarity to the archbishop basilica in Preslav (Fig. 28) from the same time. Their architectural prototypes are sought in the basilicas in Dalmatia (Fig. 36–45). 2. The Royal Episcopal Basilica – Church № 2. By the northern fortified wall of Drastar, about 90 m. from the cathedral basilica near the Palace of the Bulgarian rulers (The Glorious Home on Danube) in the middle of the 9th c. a second royal basilica was erected (Fig. 21–23). It is supposed that it was erected on a spot, on which according to the Christian legend in the year 362 was burned St. Emilian of Dorostol. It was also with three naves and three apses and massive enough with ashlar construction and external dimensions 28.20 x 15.55 m. 3. The Episcopal Residence. Just 3.90 meters west of it was erected the episcopal residence – a massive chain building of 7 rooms – 48,20x5,80 meters with construction of small ashlar of light pink mortar (Fig. 21–23, 32, 33).

Chapter III. From The Episcopate to The Patriarchate

On the basis of irrefutable written sources as for instance the Second Charter of Basilus II from 1020 and The Ducange register from 12th c. is assumed that the first Bulgarian patriarch Damyan was enthroned in Drustar in 927. The generally accepted in recent years idea of Benishevich that this occurred between 934–944 has already been rejected. Indeed the „Tactics of Benishevich“ was written in this period and there the Bulgarian prelate is presented under the title of a bishop. This, however, cannot be a proof that the Bulgarian Church was not headed by a patriarch in the period between 927–934/944. On the one hand, the Bulgarian ruler was inaugurated and enthroned as a basileus (=czar = emperor) and as demanded by the protocol an emperor's investiture can be accepted as legitimate only provided it was executed by a patriarch. It's also a well-known requirement of the canonic

rules that „the czar cannot do without a patriarch“. As a last resort, it's a familiar fact that in the 50-ies of the 10th c. Constantine VII Porphyrogenetus also used the title archbishop and not a patriarch for the Bulgarian high-priest. In general most Byzantine authors from the 10th c. consciously evade the use of the title patriarch for the Bulgarian prelate. Last, but not least, the Constantinople patriarch commonly used to entitle himself as archbishop rather than with his patriarchal rank. Plenty of authors suggest that after the promotion of the Bulgarian Church into the office of a Patriarchy, the patriarchal residence was in the capital of Pliska and not in Drustar. The authentic sources like the Charter of Basilus II and the Register of Ducange unanimously point Drustar as the location of this residence. Apart from that in the research of the cathedral basilica in Drustar was uncovered a patriarchal mitatorium in front of the proteisis (Fig. 31, 69). The presence of the clerical pontiff in Drustar accounts also for the found in Sillistra seals of Byzantine emperors and Bulgarian rulers. The written sources give the grounds to assume that Damyan was a Bulgarian patriarch in Drustar from 927 till 971, when the town was conquered by the Russian prince (=knyaz) Svetoslav and the Byzantine Basileus John Tsymischi. There are positive data about cases when other prelates, i. e. the Bulgarian prelate Vasilii in the 13th c. and the Drustar Metropolitan Leo Chrysianit in the 12th c., were at the head of their cathedras for more than forty years. All this leads to the inference that G. Printcing and St. Angellova's point of view about the belonging of the unearthed at the altar of the cathedra basilica in Drustar grave to Patriarch Damyan (Fig. 31, 52, 69) must be dismissed as incorrect. In Ducange's Register is emphatically stated that Damyan was dethroned with the coming of John Tsimischi and thereafter settled in Voden (Macedonia) to where he „transmitted“ the patriarchal throne. None of the Byzantine authors who elaborated on the events in Drustar from 969–971 make mention about the passing away of Damyan. In the final analysis, the skeleton in the so-called patriarchal grave is of a 55-year-old, while Damyan is known to have lived well above 80 years of age. The grave before the altar of the Drustar cathedral church is more likely to be the burial place of bishop from the 11th–12th c. as signified by the dating of the found in it rock-crystal cross with a silver repousse cover (Fig. 53) .

Chapter IV. The Patriarchal Complex in Drastar

1. The Patriarchal Cathedral – Church № 4. Archaeologically is documented that since the beginning of 10th c. The Episcopal Cathedral Basilica with three naves in the centre of Drastar was totally destroyed, sealed ('buried') through two stuccos as on its foundation was built new a cathedral (Fig. 66). It was a cruciform-dome basilica with three naves and three apses of Constantinople type with ashlar construction.

tion of pink mortar – /the stones were taken from the earlier basilica (Fig. 58–61). All three apses were pentahedral on semicircular fundaments. The lateral naves were wide about 3 m. / the northern one coincides with the northern nave of the earlier basilica – (Fig. 60) /, as the central was 7.8 meters. The walls, respectively the foundations of the outer walls were 1.40 meters, while of the central nave were wider – 1.50 m. It carried through 4 pillars of 1,50x1,50 the under-dome drum with a diameter of about 7.8 meters. There was in the central nave a synton (Fig. 59, 65), and on the outer walls – pilasters and entrances to diakonikon /and prothesis?/, and perhaps to the narthex. As a plan and construction this temple has analogues in Preslav from 10th c. /the churches in the area of Auradaka, the monastery church of Mostich and others (Fig. 79, 80) /, as well as churches from the beginning of 10th c. in Constantinople – Mirelaiona of Roman Lakapin (Fig. 82) and the Church of Constantine Lips (Fig. 81). The parameters of the cathedral in Drastar /about 33 x 21,60/ suggest that for the time being it is the biggest archaeological documented church with cruciform dome of Constantinople type in the Byzantine cultural circle with the most impressive dome with a diameter of about 7.8 m. in 9th – 10th c.

2. The Royal Patriarchal Church № 2a. The Royal basilica with three naves, three apses and with narthex and dimensions 25.40 x 14.70 m. after the beginning of 10th c. was reconstructed as a cruciform-dome basilica, with added synton, pulpit and mitatorion in front of the prothesis (Fig. 31, 57, 69, 74). To take the weight of the under-dome drum the foundations under the pylons that carried it were additionally widened (Fig. 31.5). These alterations seem to be made after the church became a royal church at the residence of Bulgarian Patriarch after the beginning of 10th c. The presence of patriarchal mitatorion is an important witness in this direction (Fig. 31.4). Attention is paid to the very monolithic construction and rich decoration of the interior and exterior. Especially emphasized was the three-dimensional sculptural composition from the 10th c. on the west facade which recreated Chapter 13 of the Apocalypse (Fig. 84).

3. The residence of the Drastar Patriarchs. At a later stage the residence was extended to the southwest by adding new П-shaped located chain premises which close the second inner courtyard (Fig. 57, 71, 72). The construction however was not as precise as the chain building / episcopal residence/ in front of the porch of the basilica. To later added П-shaped extension to the southwest the premises were wider – external dimensions of about 6.75 m., but on account of shorter around 4.70 to 5.00 m. Only one of the eight explored premises in this part was more extensive – length of 9.95 m. and width of 5.00 m. Most likely this P-shaped extension of the residence was made in 10th c. when the church was converted from a basilica into a cruciform-dome church. This is demonstrated by the fact that the chain premises in east didn't have a constructive connection to the earlier chain building and between them was formed a passage about 0.90 m wide.

Chapter V. Drastar as a religious centre after 971. From Patriarchate to Episcopate and Diocese

1. Moving the patriarchal throne from Drastar to the south-western Bulgarian lands in 971. At first it is emphasized on the role of Drastar Patriarch Damian for the keeping of the Bulgarian patriarchal institution and its transplantation to the south-western Bulgarian lands. Surely in 971 he was settled in Sofia and probably resided in the church St. Sofia (Fig. 56), where there is official inscription from X century with the name DAMHANOS (Fig. 54). With this action he legitimized his descendants, the patriarchs of Bulgaria of Samuil, and further – the Autocephalous Archbishopric of Ohrid. 2. The fate of the Dorostol eparchy between 971 and 1020. This is a period poor in archaeological sources and abounding in historical interpretations. The idea that after 971 in the Northeastern Bulgarian lands was constituted the Archbishopric of Bulgaria was based on a few seals belonging to: „George, archbishop of Bulgaria“ and an eparchial register referred to the rule of John Tsimischi, in which is found the name of „The Archbishopric Bulgaria“. After it was confirmed that the seals are dated to the end not of the 10th but the 9th c., and that the corresponding eparchial register was compiled after 1054 with references to the Ochrid archbishopric, the supposition about an archbishopric cathedra in Drustar after 971 was dismissed by its own authors. On the basis of the seals of „Stephan, the devout God's elect metropolitan bishop of Ioannopol“ and some of the metropolitan bishops Tomi Anichitos and Vasilius, I assume that after 971 in Northeastern Bulgaria was reinstated the administrative and clerical organization from 4th – 7th c. according to which the region in question consists of two provinces coinciding with the two metropolises with centers of Marcianopol and Tomi. After 971 took shape two separate provinces called themae with centers Preslav (an innovation of Marcianopol) and Drustar–Dristra, preferably chosen at the dispense of Tomi due to its important strategic situation. In both themae similar to the 4th–7th c. were enthroned two different metropolitan bishops in Preslav and Tomi. It is difficult to define the exact place of Drustar in this specific religious organization. It's supposed that here, similar to the period of the 4th–7th c., was appointed a suffragan bishop. As a result of the hostile attitude of Basilus II and the parachimomonos Basilus towards the activities and innovations of John Tsimischi after his death in 976 Ioannopol was re-named into Preslav and the throne of the prelate was moved from Preslav to Drustar. It's not excluded that after the conquest of Dobroudja and the whole Northeast Bulgaria by the Bulgarian Czar Samuil in 986, Drustar was granted a bishopric chair subordinate to the Ochrid patriarch. Oblique evidence about this is presented by the aspirations of the first Ochrid archbishop (the Bulgarian John) in 1019–1020 „to retrieve and return to his diocese Drustar as it was at the time of Petar and Samuil“. After 1000 Byzantium was again and in the course of a long time conquered by Northeast Bulgaria and

Dobroudja, respectively Drustar. At this time the clerical organization of Drustar (called usually Dristra by the Byzantines) appears to be headed by a bishop whose diocese coincided with the newly constituted strategy. This is implied by the Second Charter of Basiliius II from 1020 which makes clear that Drustar was delivered to the Ochrid archdiocese as an actively functioning episcopacy. 2. The Drustar episcopacy in the boundaries of the autocephalous Ochrid archdiocese. On the insistence of the first Ochrid archbishop in 1020 emperor Basiliius II issued the Second Charter for the constitution of the Ochrid archdiocese, in accordance with which the Drustar episcopacy was transferred to the supreme rule of the Ochrid archbishop. It's rather possible that the charter brought about tension and strained relations between Ochrid and Drustar but the emperor's decisions were an incontestably stringent law. As a compensation according to the charter the Drustar bishop was granted the greatest amount of privileges, including cities outside his eparchy before these events. This verdict turned the diocese of the Drustar bishop one of the biggest on the Balkans expanding on a huge territory between the Balkan Mountains, the Danube River, the Black Sea, and to the west probably reaching to the Yantra River (Fig. 88). In spite of these acquisitions the Drustar prelates persisted in their ambitions for greater legitimacy. 3. The Dorostol metropolitan church from the second half of the 11th to the end of the 12th c. After the middle of the 12th c. the Drustar eparchy was disintegrated from the diocese of the Ochrid archbishopric and rendered to the jurisdiction of the Constantinople patriarch. To all probability this happened during the rule of the Drustar prelate Aeleontius as evidenced by a seal found in Sillistra (Fig. 90) reading: „Leontius, a monk and bishop of Dristra“. On another document from the Holy Synod of the Constantinople Patriarchate dated November 6th 1071 he signed as „Leontius, a metropolitan bishop of Dristra“. It's accepted that during the rule of Leontius after the Schism in 1054 and the occurring in the Byzantine church changes Drustar was advanced from episcopacy into a metropolitan bishopric. Successor to Leontius was probably the metropolitan bishop Christophorus, known from a number of seals (Fig. 91) and the documents of the Constantinople Patriarchate from 1082. The status of Dristra as a metropolitan bishopric at the end of the 11th and the beginning of the 12th c. is recorded in a couple of eparchial registers. This was a time of longlasting Pecheneghian presence and continuous missionary activities of the Drustar prelates and the subordinate to them clergy. Owing to their efforts the majority of the Pechenegs were converted to Christianity.

Chapter VI. The fate of the patriarchal architectural complex at the end of 10 and in 11 century

1. Church № 4. By the undesirable historical events between 971 and 1000 the Cathedral underwent damages. Next to the central apse was dug a dugout with ceramics from the late 10th c. After the year 1020, when Basil II established in Dristra Episcopal Chair, the church became the cathedral of the city. This is demonstrated by an inscription found south of it (Fig. 94, 95), which is read:

+Ανεκενσ(θη) κ [ε καλλιερ]
γιθη επη Βαση[λειου κε]
Κωνσταντ(ινου) κε αυ[τοκρατορ(ων)]
[Ρ]ωμε(ων) των πορφ[υρογεννητ(ων)]
[ετ(ους)]

This church was renewed and decorated in the time of Emperors Basil II and Constantine – porphirogenetic autokrators of the Byzantines. These rearrangements are associated with walling-up the southern entrance to the diakonikon. The dugouts around the church were removed, and above them appeared graves, some of which of persons of the elite of the city. The church was the cathedral of the bishops and the metropolitans until the end of 11th c., when it was destroyed, probably by the Cuman invasion in 1094/95. Upon its ruins occurred a large necropolis, as the ashlar were used for the construction of homes in south direction in 13th – 14th c. 2. Episcopal royal and cathedral church № 2a. After the 11th c., after the destruction of church № 4, The Royal Basilica № 2a became Cathedral of Drastar (Fig. 99–101). Despite damages and repairs it kept its volume and with very small interruptions it was used as intended as a cathedral by the end of the 11th until the end of 14th c. Curious is the built grave chamber with burial of a prelate at the altar – probably a bishop from the second half of 11th – 12th c. (ig. 31.6, 52, 53). In 11th–14th c. a large necropolis was developed around it, including funerals of local aristocrats and clergymen. 3. The residence west of Church № 2 after the end of 10th c. The extensive patriarchal residence was used as intended until the middle of 11th c. By the pechenegian invasions its western half was destroyed and abandoned, as in the second half of 11th – 13th c. the life was concentrated in the eastern chain building in front of the entrance of the church. For this purpose it was expanded by two new rooms appliqué for its western wall (Fig. 100).

**Instead of conclusion: The Drastar Patriarchate from 927,
the Preslav Patriarch from 913 (?), and the Tarnovo Patriarchate from 1235 –
similarities and differences**

Attention is paid that the enthronement of Tsar Simeon as Emperor in the year 913 (Tsar-Emperor) and Emperor of the Romans in the year 925 could be done only by a Patriarch. For the purpose as such was ordained the Prelate of Preslav. But he had not got recognition and was ignored by the Byzantine and Western chroniclers.

Only in a later source as the Synodic of Tsar Boril, with additions from 14th c., several patriarchs of Preslav are indicated. Unlike the Preslav Prelate, The Drastar Patriarch Damian was recognised by the Byzantine Emperor Romanus I and The Imperial Council – Church Senate, in which a leading position had the Constantinople Patriarch.

After the death of Romanus I the Byzantine elite began to neglect the patriarchy status of Damian, but never denied it officially. Thus the Bulgarian Patriarchate in Drastar of 927 was the sixth Patriarchate in the Christian world, just after the Roman patriarchal thrones in Rome, Alexandria, Antioch, Jerusalem and Constantinople, respectively the first national Patriarchate.

In 1235 in Galipoli–Lampask at a congregation with the participation of The Patriarch of Constantinople and representatives of the Alexandria, the Antioch and the Jerusalem Patriarch The Prelate of Tarnovo was enthroned canonically as Bulgarian Patriarch. Therefore, unlike the year 927, the confirmation of the Bulgarian Patriarchate in 1235 was done in a much more favourable environment and legally was much better substantiated. The act was the result not only of the will of the Byzantine Emperor and The Imperial Church Senate (as in 927), but was also a consequence of the decision of The Orthodox Congregation, presided by the Ecumenical Patriarch German.

Съдържание

Вместо Въведение - Раннохристиянският Дуросторум-Доростол	9
Глава I. Установяването на ранносредновековната българска епископска катедра в Дръстър	15
Глава II. Епископският център в Дръстър	33
1. Катедралният епископски храм на Дръстър – църква № 5	35
2. Дворцовата епископска базилика – църква № 2	40
3. Епископската резиденция	42
4. Възстановка на епископския комплекс	43
Глава III. От епископия към патриаршия	52
Глава IV. Патриаршеският комплекс в Дръстър	70
1. Патриаршеският катедрален храм – църква № 4	71
2. Дворцовата патриаршеска църква № 2а	79
3. Резиденцията на дръстърските патриарси	80
4. Възстановка на патриаршеския комплекс от X в.	82
Глава V. Дръстър като църковен център след 971 г.	
От патриаршия към епископия и митрополия	96
1. Преместването на патриаршеският престол от Дръстър към Югозападните български земи през 971 г.	96
2. Доростолската епархия между 971 и 1020 г.	97
3. Дръстърска епископия в границите на автокефалната Охридска архиепископия	111
4. Дръстър от втората половина на XI до края на XII в. – от епископия към митрополия	116
Глава VI. Съдбата на патриаршеския архитектурен комплекс към края на X и XI в.	119
1. Църква № 4	119
2. Епископската дворцова и катедрална църква № 2а	127
3. Резиденцията западно от църква № 2 след края на X в.	129
Вместо Заключение: Дръстърската патриаршия от 927 г., Преславският патриарх (?) от 913 г. и Търновската патриаршия от 1235 г. – общото и различното	131
Резюме на английски език	135

ГЕОРГИ АТАНАСОВ

ОТ ЕПИСКОПИЯ КЪМ САМОСТОЙНА ПАТРИАРШИЯ НА
ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО В ДРЪСТЪР (СИЛИСТРА)
ИСТОРИЯТА НА
ПАТРИАРШЕСКИЯ КОМПЛЕКС

Българска
Първо издание

Редактор *Анжелина Пенчева*
Преводач *Даниела Петрова*
Фотографи *Тодор Димитров, Георги Атанасов*
Графичен дизайн, корица и оформление *Илияна Маркова*

Формат 80/90/6
Печ. коли 9

Уникарт ЕООД